

**В. А. МИКОЛАЄЦЬ
І. О. КОТОВИЧ**

**ПРИНЦИПИ ТА ПРОЦЕДУРИ
СУДОЧИНСТВА
(«ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО»)**

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

В. А. Миколаєць

І. О. Котович

**ПРИНЦИПИ ТА ПРОЦЕДУРИ СУДОЧИНСТВА
(«ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО»)**

Навчальний посібник

Ірпінь
2024

УДК 347.9(075.8)

ББК 67.310я73

М 59

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного податкового університету
(протокол № 18 від 28 червня 2024 року)*

Рецензенти:

Пунда Олександр Олегович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Хмельницького національного університету;

Новицький Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, директор ГО «Інститут захисту інформаційних прав громадян»;

Боднарчук Олег Григорович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри фінансового та податкового права Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету.

Автори:

Миколаєць Вікторія Анатоліївна – доктор юридичних наук, доцент (тема 2, тема 3, тема 4); **Котович Ігор Олександрович** – кандидат юридичних наук (тема 1, додатки).

Миколаєць В. А.

М 59

Принципи та процедури судочинства («Цивільне судочинство») : навчальний посібник / В. А. Миколаєць, І. О. Котович. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2024. – 150 с.

ISBN 978-966-337-739-1

Пропонований навчальний посібник покликаний опанувати знання здобувачами вищої освіти з цивільного процесуального права, чинного цивільного процесуального законодавства України, що регулюють відносини, які виникають у процесі цивільного судочинства.

Викладений матеріал супроводжується завданнями для перевірки знань, термінологічним словником, списками рекомендованих і використаних джерел. Для самоконтролю пропонуються практичні завдання, аналітичні завдання, ситуаційні завдання, робота з процесуальними документами тощо.

Матеріали посібника дають змогу сформувати практичні навички щодо застосування цивільного процесуального законодавства України.

Для здобувачів вищої освіти, викладачів, практичних працівників, а також усіх, хто цікавиться цивільним процесуальним правом і судочинством.

УДК 347.9(075.8)

ББК 67.310я73

ISBN 978-966-337-739-1

© Миколаєць В. А., Котович І. О., 2024.

© Державний податковий університет, 2024.

ЗМІСТ

Передмова	5
Тема 1. Реформа цивільного процесуального законодавства	6
1.1. Реформи судоустрою в Україні	6
1.2. Новели цивільно-процесуального законодавства	9
1.3. Інформаційні технології у цивільному судочинстві.....	18
<i>Завдання для перевірки знань</i>	23
<i>Термінологічний словник</i>	26
<i>Список рекомендованих джерел</i>	27
Тема 2. Принципи цивільного судочинства	29
2.1. Поняття та система принципів цивільного судочинства.....	29
2.2. Принципи цивільного судочинства, закріплені Конституцією України	36
2.3. Принципи цивільного судочинства, закріплені законодавством про судочинство	49
<i>Завдання для перевірки знань</i>	59
<i>Термінологічний словник</i>	61
<i>Список рекомендованих джерел</i>	61
Тема 3. Особливості цивільного судочинства	66
3.1. Види проваджень цивільного судочинства	66
3.2. Передумови права на звернення до суду й порядок його здійснення	78
3.3. Стадії цивільного процесу	83
3.4. Особливості позовного провадження	85
3.5. Засоби юридичної техніки в цивільному процесі	92
<i>Завдання для перевірки знань</i>	98
<i>Термінологічний словник</i>	102
<i>Список рекомендованих джерел</i>	104

Тема 4. Альтернативні процедури	
розгляду цивільних спорів	107
4.1. Досудове врегулювання цивільних спорів	107
4.2. Врегулювання спору за участю судді	109
4.3. Третейське судочинство	112
4.4. Інші форми вирішення цивільних спорів	115
<i>Завдання для перевірки знань</i>	123
<i>Термінологічний словник</i>	125
<i>Список рекомендованих джерел</i>	126
Список використаних джерел	128
Додатки	131

ПЕРЕДМОВА

Курс «Принципи та процедури судочинства («Цивільне судочинство»))» відповідає модулю «Цивільне судочинство» навчальної дисципліни «Принципи та процедури судочинства», складеної на основі освітніх програм: «Охорона та захист цивільних прав», «Управління господарсько-правовою діяльністю», «Правове забезпечення судової, прокурорсько-слідчої та адвокатської діяльності», «Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення діяльності правоохоронних органів та органів юстиції», «Правове забезпечення фінансової безпеки держави», «Правове забезпечення митної безпеки», «Фінансові розслідування». Курс «Принципи та процедури судочинства («Цивільне судочинство»))» належить до обов'язкових дисциплін для підготовки здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня в галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право».

Метою курсу є засвоєння здобувачами вищої освіти системи комплексних правових знань щодо здійснення правосуддя різними ланками судової системи України, принципів і процедур судочинства, формування в майбутніх фахівців з права стійкої потреби постійно слідкувати за судовими процесами, звіряти свої акти та дії з фундаментальними принципами Конституції України та інших правових актів, що регулюють відносини у сфері судочинства, вільно орієнтуватися в законодавчій діяльності держави, яка спрямована на підвищення рівня судочинства, охорони прав і свобод громадян, максимально використовувати їх потенціал у своїй правозастосовній діяльності, а також ознайомити здобувачів з механізмом правового регулювання процесів, які відбуваються в судах.

Навчальні матеріали, подані в цьому посібнику, викладено відповідно до положень чинного цивільного процесуального законодавства та практики застосування положень законодавства судами України, враховують сучасний стан і тенденції розвитку галузі цивільного процесуального права України.

ТЕМА 1

РЕФОРМА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

1.1. Реформи судоустрою в Україні

*Якби я на один день став
королем, то почекав би з
реформами до завтра.*

Пітер Устінов

Україна як країна, що розвивається та намагається зміцнити свої демократичні інституції, неодмінно стикається з потребою в модернізації та покращенні судової системи. В Україні реформи судоустрою є однією з найбільш актуальних тем для обговорення, оскільки вони безпосередньо впливають на правову систему, громадянське суспільство та забезпечення прав і свобод людини.

Україна розпочала створення своєї судової системи одразу з набуттям незалежності прийняттям Закону «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року. Цей Закон встановлював права та обов'язки суддів, гарантії їх діяльності, регламентував порядок обрання суддів і притягнення їх до відповідальності.

2002 року набув чинності Закон України «Про судоустрій України». Такий Закон приводив судову систему до вимог Конституції України, встановлював систему судів, правові засади діяльності Вищих спеціалізованих судів України, Верховного Суду, передбачав участь громадян України в розгляді справ як народних засідателів і присяжних, регламентував діяльність суддівського самоврядування, вводив принцип спеціалізації судів (господарських та адміністративних). Закон визнавав такими, що втратили чинність, закони України «Про судоустрій» (1981 року), «Про господарські суди» (1992 року), «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» (1994 року), «Про органи суддівського самоврядування» (2001 року).

Ухвалення цього Закону завершувало так звану «малу судову реформу».

Наступним кроком було схвалення 2010 року Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який об'єднав положення двох попередніх законів і продовжив тенденцію гармонізації українського законодавства із законодавством Європейського Союзу.

Серед основних нововведень можна зазначити такі: 1) запровадження електронного документообігу й автоматизованого розподілу справ; 2) безстрокове обрання судді після випробувального терміну; 3) Державну судову адміністрацію передано під судовий контроль; 4) ліквідація військових судів.

Водночас висновок Венеціанської комісії вказував на недоліки Закону, а саме: «відсутність заборони на всі види нагород для суддів, невідповідність Вищої ради юстиції європейським стандартам, непрозорість процедури призначення та покарання суддів». Крім того, Венеціанська комісія рекомендувала внести зміни до Конституції України в частині утворення та ліквідації судів, вилучити роль Верховної Ради України в процесі призначення та звільнення суддів, змінити склад Вищої ради юстиції, де значна частина членів мала б бути суддями [7].

У жовтні 2014 року Президент України П. Порошенко створив Раду з питань судової реформи, основними завданнями якої були: 1) підготовка та подання Президентові України пропозицій стосовно стратегії реформування судоустрою та судочинства; 2) підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері судоустрою та судочинства [11].

Одним із основних результатів діяльності цієї Ради став Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів».

Формально Закон вносив зміни, але фактично повністю змінював структуру та логіку трьох основних процесуальних законів (ГПК України, ЦПК України, КАС України). Крім змін, до процесуальних законів також належали зміни до: Кодексу законів про працю України, Кодексу України про адміністративні правопорушення,

Кримінального кодексу України, Сімейного кодексу України, Цивільного кодексу України, Кримінально-виконавчого кодексу України, законів України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», «Про нотаріат», «Про міжнародний комерційний арбітраж», «Про судову експертизу», «Про банки і банківську діяльність», «Про доступ до судових рішень», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про безоплатну правову допомогу», «Про судовий збір», «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності», «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», «Про державну службу», «Про судоустрій і статус суддів», «Про виконавче провадження», «Про Вищу раду правосуддя», «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції».

Враховуючи кількість змін, недаремно цей Закон є одним з найбільших, які ухвалювала Верховна Рада України за всю історію незалежної України.

Під час ухвалення Закону № 2147-VIII були враховані рекомендації Венеціанської комісії, висловлені ще 2010 року, а саме:

- Відбулася гармонізація норм цивільного, господарського й адміністративного судочинства зі збереженням специфіки кожного.
- За новими правилами юрисдикції, судова компетенція між загальними, господарськими та адміністративними судами визначається за предметом спору, а не за складом сторін.
- Норми щодо захисту прав були систематизовані та доповнені, охоплюючи визначення, порядок представлення та дослідження електронних доказів, а також можливість проведення експертизи за клопотанням сторін.

- Встановлені нові строки розгляду справ і строки оскарження судових рішень.
- Змінена процедура розгляду справ.
- Впровадження «електронного суду».
- Верховна Рада України усунена від процедури призначення та звільнення суддів.
- У Президента України залишилися лише церемоніальні функції в процедурі призначення суддів.
- Уведення адвокатської монополії щодо представництва інтересів сторін у судовому процесі.
- Верховний Суд визнавався єдиним судом касаційної інстанції.
- Збільшення розміру судового збору.

Незважаючи на тривалий час, реформування судової системи триває й досі. Іноді зміни спричинені бажанням законодавця вдосконалити існуючі процеси, іноді запровадження нових процедур спричинено потребою підлаштування під виклики реальності (пандемія Covid-19, війна). Ідеального законодавства та судової системи не існує. Реформи необхідні, але вони мають впроваджуватись поступово, відповідати принципу верховенства права та сприяти справедливості, зміцненню довіри громадян до правосуддя й ефективності виконання законів. Реформи у сфері судоустрою є важливим етапом у зміцненні правової державності та розвитку суспільства загалом.

1.2. Новели цивільно-процесуального законодавства

Закон № 2147-VIII змінив не тільки структуру Цивільно-процесуального кодексу України, але й вніс ряд важливих змін, спрямованих на поліпшення цивільного судочинства, забезпечення доступу до правосуддя та підвищення ефективності судового процесу.

Незважаючи на значну кількість змін (орієнтовно 100 нововведень і змін порівняно із ЦПК України 2004 року), нами будуть розглянуті лише ті, які були відсутні в попередній редакції Кодексу.

Електронні докази

У ЦПК України з'явився новий параграф (§ 5) у Главі 5. Докази й доказування, присвячений електронним доказам. Хоча електронні докази використовувалися в цивільному процесі й раніше, однак у законодавстві не було врегульовано порядок їх подання до суду та не було визначення, що саме можна вважати електронним доказом.

Вперше законодавець надав визначення електронного доказу як «інформації в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема електронні документи (охоплюючи текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі» [2, ст. 100].

Наведене визначення поняття «електронних доказів» є досить повним і добре продуманим, оскільки воно охоплює широкий спектр електронних доказів і різноманітні місця їх зберігання.

ЦПК України передбачає, що електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом [2, ст. 100].

Одночасно учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом [2, ст. 100].

Зазвичай електронні документи перетворюються в паперовий формат перед поданням до суду, що дає змогу їм бути візуально дослідженими та обговореними.

Інші види електронних доказів подаються до суду на носіях, які можуть бути відтворені судом для їх дослідження (флеш-накопичувачі, СД-диски тощо).

Висновок експерта в галузі права

Ще однією новелою, яка була зовсім відсутня в попередній редакції закону, є доказ у вигляді висновку експерта в галузі права.

Стаття 114 ЦПК України передбачає, що такий висновок може бути поданий учасником справи лише у двох випадках, а саме щодо 1) застосування аналогії закону чи аналогії права;

2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування та доктриною у відповідній іноземній державі [2].

Як свідчить судова практика, сторони не часто застосовують такий вид доказу. За шість років існування цього інституту такий доказ, як висновок експерта в галузі права, згадується лише у приблизно трьохсот судових рішеннях цивільної юрисдикції, що є досить мало.

Можливою причиною цього є обмеження, які встановив законодавець щодо використання такого виду доказів. По-перше, «висновок експерта в галузі права не є доказом, він має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду» [2, ст. 115]. По-друге, «висновок експерта в галузі права не може містити оцінки доказів, вказівок про достовірність чи недостовірність певного доказу, зауважень про переваги одних доказів над іншими» [2, ст. 114]. А по-третє, «суд може посилатися в рішенні на висновок експерта в галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань» [2, ст. 115].

Залучення експерта з питань права

Нова редакція закону передбачила можливість участі в цивільному процесі такого учасника, як експерт з питань права (ст. 65 ЦПК України).

Експертом з питань права може вважатися особа, яка «має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права» [2, ст. 65].

Така особа зобов'язана з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати роз'яснення. Одночасно вказана особа «має право відмовитися від участі в судовому процесі, якщо вона не володіє відповідними знаннями, а також має право на оплату послуг та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду» [2, ст. 73].

Щодо практичного застосування такого інституту, як залучення експерта з питань права до розгляду цивільних справ, то ситуація є ще гіршою, ніж із висновком експерта в галузі права. Згідно із судовими рішеннями, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР), лише орієнтовно у восьми рішеннях суду за цивільними справами згадується участь експерта з питань права.

Можливою причиною невикористання судами цього інституту є принцип *jus novit curia*, тобто «суд знає право». Кожен суддя сам є фахівцем у галузі права, а залучення експерта з питань права наче ставить під сумнів компетенцію судді.

Різниця між висновком експерта в галузі права та участю у справі експерта з питань права полягає в тому, що в першому випадку суду подається висновок у паперовому вигляді виключно сторонами у справі. За таких обставин особиста участь експерта в судовому засіданні не передбачена.

Водночас, як у другому випадку, експерт викликається безпосередньо самим судом для надання усних пояснень чи письмового висновку.

Висновок експерта

ЦПК України було доповнено можливістю проведення експертизи не тільки на підставі ухвали суду, а й на замовлення учасників справи.

До такого висновку ставляться ті самі вимоги, як й до висновку, зробленого за результатами експертизи, проведеної за ухвалою суду. Додатково у висновку експерта, зробленого на замовлення учасників справи, зазначається, що висновок підготовлено для подання до суду.

Щодо правової природи такого висновку, то Верховний Суд у своїй постанові від 26.03.2020 у справі № 692/202/17 вказав, що «у разі коли висновок експертизи наданий стороною як додаток до позовної заяви, тобто проведений відповідною експертною установою за її клопотанням чи клопотанням її представника, то такий висновок може розцінюватися лише як письмовий доказ, який підлягає дослідженню в судовому засіданні та відповідній оцінці».

Врегулювання спору за участю судді

Одним із обов'язків суддів, згідно з «Рекомендаціями № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухвалених Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.94, є заохочення сторін, якщо це потрібно, до дружнього врегулювання спору [8].

Саме цей принцип реалізується в новому інституті ЦПК України щодо можливості врегулювання спору за участю судді,

який відносять до альтернативних способів вирішення цивільно-правових спорів.

Такому нововведенню присвячена глава 4, яка передбачає підстави для врегулювання спору за участю судді, порядок і строки.

Таке врегулювання спору можливе за згодою сторін до початку розгляду справи за сутністю за ухвалою суду.

Якщо одна зі сторін заперечує, суд зобов'язаний винести ухвалу про відмову в проведенні такої процедури.

Особливістю врегулювання спору за участю судді є те, що суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі. Інформація, отримана будь-якою зі сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору, є конфіденційною. У процесі проведення врегулювання спору за участю судді протокол наради не ведеться та не здійснюється фіксування технічними засобами [2].

Врегулювання спору за участю судді не може тримати більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про його проведення.

Врегулювання спору за участю судді припиняється в разі: 1) подання стороною заяви про припинення врегулювання спору за участю судді; 2) закінчення строку врегулювання спору за участю судді; 3) затягування з ініціативи судді врегулювання спору будь-якою зі сторін; 4) укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження або звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду або в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем [2, ст. 204].

Врегулювання спору за участю судді часто порівнюють із медіацією. За наявності багатьох спільних ознак для медіації сторони конфлікту мають можливість самостійно обрати медіатора, який не вирішує конфлікт своїм рішенням, а допомагає досягти взаємоприйняттого рішення через проведення різних мирних процедур, таких як переговори. У процесі врегулювання конфлікту з участю судді ця можливість відсутня, оскільки суддя вже автоматично призначений електронною системою. Під час такого процесу сторонам надається можливість вести переговори за підтримки об'єктивного та незацікавленого судді, який спрямовує їх до досягнення мирного вирішення конфлікту.

У ході вирішення спору за участю судді відбувається структурований, конфіденційний і переговорний процес, під час якого сторони намагаються самостійно та добровільно провести перемовини за підтримки нейтрального й неупередженого посередника – судді. Завдяки своїм професійним навичкам і знанням суддя допомагає сторонам досягти мирного врегулювання спору, спрямовуючи їх на компроміс. Це означає, що суддя бере на себе роль посередника, який допомагає сторонам переглянути корінь проблеми та знайти спільне рішення для подолання конфлікту.

Малозначні справи та спрощене провадження

Законодавець передбачив можливість розгляду певної категорії справ у порядку спрощеного провадження (ч. 4 ст. 19 ЦПК України).

Спеціальними ознаками, які відрізняють спрощене позовне провадження від загального позовного провадження, є:

- скорочені строки розгляду (не більше шістдесяті днів з дня відкриття провадження у справі);
- відсутність стадії підготовчого провадження;
- розгляд справи, за загальним правилом, у порядку письмового провадження, тобто без повідомлення (виклику) сторін;
- відсутність судових дебатів;
- неможливість розгляду зустрічного позову;
- обмежена можливість касаційного оскарження справ, які розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження.

Під час вирішення питання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження за наявності відповідного клопотання позивача суд обов'язково враховує: 1) ціну позову; 2) значення справи для сторін; 3) обраний позивачем спосіб захисту; 4) категорію і складність справи; 5) обсяг і характер доказів у справі, зокрема, чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо; 6) кількість сторін та інших учасників справи; 7) чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; 8) думку сторін щодо потреби в розгляді справи за правилами спрощеного позовного провадження [2, ст. 274].

Тільки за умови, що справа відповідає всім або кільком вказаним вище критеріям, суд може розглянути справу в порядку спрощеного провадження.

У порядку спрощеного позовного провадження розглядаються справи: 1) малозначні справи; 2) що виникають з трудових відносин; 3) про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; 4) незначної складності та інші справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи [2, ст. 19].

Стаття 19 ЦПК України визначає, що для цілей цього Кодексу малозначними справами є: 1) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 2) справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані зі встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства); 3) справи про розірвання шлюбу [2, ст. 19].

У першій своїй редакції ст. 19 ЦПК України містила ще один критерій малозначності – ціну позову, що не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Однак Рішенням Конституційного Суду України від 22.11.2023 № 10-р(II)/2023 таку підставу для визнання справи малозначною, як ціна позову, було визнано неконституційною.

Процесуальні строки

Процесуальні строки – це часові обмеження, встановлені законом або судом для виконання певних процесуальних дій учасниками судового процесу або самим судом. Процесуальні строки мають важливе значення для забезпечення ефективності судочинства, розподілу обов'язків між сторонами судового процесу та забезпечення справедливого й оперативного розгляду справ. Вони дають змогу контролювати хід судового процесу й уникати затримок.

Дотримання процесуальних строків є важливою умовою для забезпечення справедливого й ефективного судочинства. Невиконання таких строків може призвести до різних негативних наслідків,

зокрема втрати права на певні дії або навіть відмови в задоволенні позову.

Ухвалюючи зміни до ЦПК України 2017 року, законодавець змінив більшість процесуальних строків як для учасників процесу, так і для суду. Для порівняння (табл. 1.1):

Таблиця 1.1 – Порівняльні зміни процесуальних строків

Вид строку	Було	Стало
Строк на відкриття провадження	3 дні	5 днів
Строк на усунення недоліків позовної заяви	Не більше ніж 15 днів	Не більше ніж 10 днів
Строк розгляду справи (позовне провадження)	Не більше ніж два місяці	До 90 днів
Строк на апеляційне оскарження рішення суду	10 днів	30 днів
Строк на апеляційне оскарження ухвали суду	5 днів	15 днів
Строк на касаційне оскарження рішення суду	20 днів	30 днів
Строк розгляду заяв про видачу судового наказу	3 дні	5 днів

Як бачимо, закон збільшив утричі строки для апеляційного оскарження рішень суду й ухвал. Водночас також збільшив строки для суду на відкриття провадження у справі та розгляд заяв про видачу судового наказу.

Можна констатувати, що законодавець передбачив більш тривалі строки для вчинення процесуальних дій для забезпечення своєчасного розгляду справ у розумні строки.

Представництво

Згідно зі ст. 237 ЦК України представництвом є «правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє» [2, ст. 237].

Процесуальне представництво передбачає участь особи в судовому процесі через іншу особу, яка представляє її ім'я та виступає від її імені.

Статтею 131-1 Конституції України встановлено, що «виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення» [1, ст. 131-1].

Аналогічне положення міститься і в стст. 15, 60 ЦПК України.

Отже, в Україні була закріплена так звана «адвокатська монополія» на представництво інтересів осіб у судах.

Така реформа вводилася поступово: представництво адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції мало здійснюватися з 01.01.2017; в судах апеляційної інстанції – з 01.01.2018; в судах першої інстанції – з 01.01.2019 [1].

Винятком для «адвокатської монополії» є малозначні справи, де представником може бути «будь-яка особа, яка досягла вісімнадцяти років та має цивільну процесуальну дієздатність» [2, ст. 60].

Механізми запобігання зловживанню процесуальними правами

Уперше законодавець передбачив обов'язок суду вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами учасником судового процесу (ч. 4 ст. 44 ЦПК України).

Механізми запобігання зловживанню процесуальними правами призначені для ефективного уникнення таких практик, як свідоме затягування судових процесів, подання однакових позовів, намагання вплинути на судовий розгляд через подання необґрунтованих відводів, скарг та інших проявів недобросовісного використання учасниками судового процесу своїх процесуальних прав.

У разі виявлення зловживань процесуальними правами наслідком може бути притягнення винної особи до відповідальності як штрафу, дисциплінарної відповідальності для адвоката або прокурора, залишення без розгляду або повернення скарги, заяви, клопотання.

1.3. Інформаційні технології у цивільному судочинстві

На сьогодні одним із напрямів реформування будь-якої сфери є діджиталізація. Не оминув цей процес і судову систему.

Перші елементи цього явища з'явилися ще в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 року, де було передбачено автоматизований документообіг і розподіл справ у суді. Передбачалося, що справи, які надходять до суду, повинні розподілятися між суддями у випадковому порядку залежно від навантаження.

Уже в Законі 2147-VIII законодавець передбачив створення Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (далі – ЄСІТС).

Основною ідеєю ЄСІТС було об'єднання всіх цифрових сервісів судової системи для ефективної комунікації учасників судових процесів із судом та іншими державними органами, а також автоматизація внутрішніх процесів у судах.

ЄСІТС складається з модулів та підсистем.

Схематично ЄСІТС виглядає так (рис. 1.1):

Рисунок 1.1 – Єдина судова інформаційно-комунікаційна система

На сьогодні ЄСІТС не є єдиною системою і деякі її складові функціонують окремо одна від одної.

На офіційному вебпорталі «Судова влада України» (www.court.gov.ua) містяться новини судової влади, судова статистика, інструкції щодо звернення до суду, шаблони документів.

На платформі такого ресурсу побудовані офіційні інтернет-сторінки кожного суду в Україні, на яких можна подивитися стан розгляду справ, список судових справ, призначених до розгляду, а також сплатити судовий збір онлайн.

Єдиний державний реєстр судових рішень – автоматизована система збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень. Хоча реєстр існує ще з 2006 року, активно він став наповнюватися судовими рішеннями з 2010 року.

Станом на початок 2024 року в ньому міститься 112 637 968 судових рішень. Завдяки цьому реєстру забезпечується гласність і відкритість судового процесу.

Правовою основою функціонування ЄДРСР є Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV «Про доступ до судових рішень» і Рішення Вищої ради правосуддя від 19 квітня 2018 року № 1200/0/15-18 «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень».

З метою захисту персональних даних учасників процесу їх персональні дані – прізвища, дати народження, РНОКПП, адреси проживання в судових рішеннях, викладених у ЄРДР, знеособлюються.

Для практикуючих юристів такий ресурс є основним засобом дослідження та пошуку судової практики.

З 2017 року в Україні працює Єдиний контакт-центр судової влади.

Звернувшись за єдиним номером, зацікавлені особи можуть отримати:

- довідкову інформацію щодо адрес і контактних телефонів судових установ;
- інформацію про стан розгляду судових справ;
- оперативне інформування учасників судового процесу про етапи руху справи;

- консультацію щодо умов подання та реєстрації звернень і запитів до судових установ;
- інформацію про умови розрахунку судового збору та можливі способи його сплати;
- інформацію про перелік можливих державних і приватних установ, що надають правову (безкоштовну або на платній основі) допомогу в разі виникнення юридичних питань;
- можливість залишити своє побажання щодо покращення якості роботи судових установ.

Більшість цієї інформації міститься на сайті Судової влади.

Один з найновіших модулів ЄСІТС – Електронний суд. Це є платформа, яка була запроваджена з метою модернізації та поліпшення судочинства. Вона спрямована на забезпечення ефективного доступу до правосуддя та оптимізацію судових процедур за допомогою використання сучасних технологій.

За допомогою такої системи учасники справи мають можливість, не виходячи з дому, подавати й отримувати процесуальні документи, отримувати в електронному вигляді судові рішення, моніторити стан розгляду справи й отримувати інформацію про судові справи.

Такі можливості спрощують процес подання документів і зменшують необхідність фізичного відвідування суду.

З 2024 року реєстрація в Електронному суді є обов'язковою для адвокатів, нотаріусів, державних і приватних виконавців, арбітражних керуючих, судових експертів, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб [2, ст. 14]. За відсутності реєстрації вищезазначених суб'єктів в Електронному суді їх заяви судом не розглядаються.

Користуватися Електронним судом особа може за допомогою Електронного кабінету після електронної ідентифікації за допомогою кваліфікованого електронного підпису (КЕП).

Електронний кабінет також надає доступ до Підсистеми відеоконференцзв'язку ЄСІТС (vkz.court.gov.ua). За допомогою нього учасники судового процесу мають можливість брати участь у судових засіданнях поза межами суду, в якому розглядається

справа. Це дає змогу економити учасниками значний час та кошти, адже зникає потреба їхати до суду на судові засідання, який може перебувати в іншому регіоні. Після запровадження такої можливості брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції учасники справи могли лише в приміщенні іншого суду, визначеному судом. Однак з 2020 року у зв'язку з пандемією Covid-19 через внесення відповідних змін учасникам справи було дозволено брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції «поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів» [2, ст. 212].

Для участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду учасник справи має подати відповідну заяву не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання (ч. 2 ст. 212 ЦПК України).

Єдина підсистема управління фінансово-господарськими процесами та судова статистика є системами, які використовуються виключно співробітниками судової системи (бухгалтерами, працівниками канцелярій, архіву тощо) для внутрішніх потреб суду. Публічний доступ до них відсутній. На сайті судової влади лише розміщуються результати діяльності судів у вигляді судової статистики.

З 1 жовтня 2013 року було запроваджено можливість надсилання судами першої та другої ланок «учасникам судового процесу та кримінального провадження текстів судових повісток у вигляді SMS-повідомлень (згідно з наказом Державної судової адміністрації України від 20 вересня 2013 року № 119 «Про реалізацію проєкту щодо надсилання судами SMS-повідомлень учасникам судового процесу (кримінального провадження) в місцевих та апеляційних загальних судах»)» [10].

Так, учасники процесу мали право подати до суду заяву про намір отримання судової повістки в електронному вигляді за допомогою SMS-повідомлення. Така заявка оформлялася безпосередньо в суді або роздруковувалася та заповнювалася учасником відповідної форми.

Починаючи з 15 лютого 2023 року, сторони судового процесу почали отримувати судові повістки, повідомлення та виклики за допомогою месенджера Viber. Відповідні зміни запроваджені оновленим Порядком надсилання судових повісток, повідомлень і викликів учасникам судового процесу в електронній формі, затвердженим наказом ДСА України від 23.01.2023 № 28.

Запровадження надсилання повісток через SMS та Viber мало на меті поліпшити доступ до правосуддя та зекономити бюджетні кошти на поштової кореспонденції на фоні постійного недофінансування судової системи.

Ще одним кроком до гласності та відкритості судового процесу стали внесені зміни до ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» про можливість надсилання повісток та судових рішень через мобільний застосунок Порталу Дія. Це дало змогу інформувати осіб про хід і результати розгляду справи.

Одним із останніх оновлень ЄСІТС стала можливість для стягувачів – фізичних та юридичних осіб, які мають «Електронний кабінет» у ЄСІТС, подавати до примусового виконання виконавчі документи в електронній формі.

Відповідні зміни були внесені до ст. 431 ЦПК України, згідно з якими виконавчий документ надсилається стягувачу до його електронного кабінету впродовж п'яти днів після набрання судовим рішенням законної сили.

Запровадження вищезазначених інформаційних технологій беззаперечно має позитивний вплив на судову систему. Учасники процесу отримали можливість ініціювати судовий спір, надсилати й отримувати документи від суду й інших учасників справи, брати участь у судових засіданнях без необхідного відвідування приміщення суду. Модулі та підсистеми ЄСІТС, вільний доступ до судових рішень, різноманітні способи інформування учасників процесу про хід судової справи забезпечують ефективність, доступність і прозорість судової системи.

Завдання для перевірки знань

Перелік питань для самоконтролю

1. Чи зобов'язана Україна під час прийняття законів враховувати рекомендації Венеціанської комісії?
2. Яка різниця між Верховним Судом України та Верховним Судом?
3. Яка роль Президента України у процесі призначення особи на посаду судді?
4. Якими правами наділений експерт з питань права під час судового засідання?
5. Чим медіація відрізняється від врегулювання спору за участю судді?
6. Які є способи авторизації в Електронному кабінеті в підсистемі Електронний суд ЄСІТС?
7. Чи може експерт брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів?
8. Перелічіть усі можливі способи направлення учаснику справи судової повістки.

Ситуаційні завдання

Завдання 1

Позивач 12.05.2023 подав до суду заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, яке мало відбутися 15.05.2023. Свою заяву Позивач мотивував тим, що проживає в Дніпровському районі м. Київ, а суд, у якому має відбутися судове засідання, розташований у Деснянському районі м. Київ, і йому незручно у час-пік їхати в суд. Своєю ухвалою суд відмовив у задоволенні такої заяви, вказавши, що територіально суд розташований недалеко від місця проживання Позивача і поважні причини для особистої відсутності Позивача в судовому засіданні відсутні.

Чи правомірне рішення суду?

Завдання 2

Реєстрація Електронного кабінету в підсистемі Електронний суд ЄСІТС відбувається за допомогою КЕП.

Адвокат як особа, яка зобов'язана мати Електронний кабінет через свої релігійні переконання, не має КЕП та інших засобів цифрової ідентифікації.

Яка відповідальність передбачена для адвоката за відсутність Електронного кабінету в підсистемі Електронний суд ЄСІТС?

Які правові наслідки подачі позову до суду особою, яка не має Електронного кабінету, але зобов'язана його зареєструвати?

Чи є в адвоката варіанти доступу до Електронного суду без КЕП?

Завдання 3

Судом було відкрито провадження за правилами загального позовного провадження та призначено підготовче судове засідання. Предметом спору є стягнення з фізичної особи грошових коштів у розмірі 10 тисяч гривень за борговою розпискою. Представляти інтереси відповідача в судовому засіданні з'явився знайомий відповідача – громадянин В., за професією бухгалтер, повноваження якого були підтверджені нотаріальною довіреністю. Право на участь у судовому засіданні як представника В. обґрунтовував тим, що ця справа має всі ознаки малозначності (справа є незначної складності, ціна позову є незначною), а відповідно, він має право бути представником, навіть не будучи адвокатом, просив визнати справу малозначною.

Суд відмовив громадянину В. у залученні його до справи як представника відповідача.

Чи правомірне рішення суду?

Завдання 4

Громадянин Г. на особистій сторінці Facebook свого сусіда побачив допис, у якому останній в образливій формі звинувачує Г. у зловживанні алкогольними напоями, наркотичними речовинами, у веденні асоціального способу життя. Вважаючи, що такий допис посягає на його права, громадянин Г. звернувся до суду з позовом

про захист честі та гідності. У судовому засіданні сусід повідомив, що такого допису не робив, обставини, про які повідомляє позивач, є вигаданими. Після судового засідання громадянин Г. виявив, що допис сусіда було видалено.

Як громадянину Г. довести, що допис сусіда дійсно існував?

Чи є роздрукований скриншот належним доказом змісту вебсторінки?

Як можна зафіксувати зміст вебсторінки в мережі «Інтернет»?

Завдання 5

Громадянин Г., відвідуючи офіційний сайт міської ради, побачив новину про прийняття радою рішення про передачу в приватну власність земель під об'єктами природно-заповідного фонду. Під новиною також був текст такого рішення. Вважаючи таке рішення ради протиправним, громадянин Г. звернувся до суду з позовом про визнання рішення протиправним. У судовому засіданні представник ради повідомив, що рада такого рішення не схвалювала, що обставини, про які повідомляє позивач, є вигаданими. Після судового засідання громадянин Г. дізнався, що сторінка з новиною про передачу земель із сайту була видалена.

Чи є роздрукований скриншот належним доказом змісту вебсторінки?

Як можна зафіксувати зміст вебсторінки в мережі «Інтернет»?

Завдання 6

Адвокат громадянина Д. подав до суду позовну заяву через Електронний кабінет у підсистемі Електронний суд ЄСІТС. Після відкриття провадження Позивач особисто в паперовому вигляді подав клопотання про забезпечення позову. Посилаючись на ч. 9 ст. 43 ЦПК України, суд вказав, що клопотання мало бути подане в електронній формі. Громадянин Д. пояснив, що договір з адвокатом про надання правничої допомоги було розірвано, він сам буде представляти свої інтереси в суді, а Електронного кабінету в підсистемі Електронний суд ЄСІТС у нього нема. Суд у прийнятті клопотання відмовив.

Чи правомірні дії суду?

Аналітичне завдання

Проаналізуйте спільний висновок щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів», підготовлений Венеціанською комісією та Дирекцією з технічного співробітництва Генеральної Дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи, ухвалений Венеціанською комісією на 84-му пленарному засіданні (Венеція, 15–16 жовтня 2010 р.) і вкажіть, які рекомендації Комісії не були враховані в Законі України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів».

Термінологічний словник

Єдиний державний реєстр судових рішень (ЄДРСР) – автоматизована система збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень [6].

Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) – сукупність інформаційних і телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію процесів діяльності судів, органів та установ у системі правосуддя, охоплюючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу й участь учасників судового процесу в судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС» [4].

Електронний суд (ЕС) – підсистема ЄСІТС, що забезпечує можливість обміну (надсилання та отримання) документами (зокрема, процесуальними документами, письмовими й електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, між користувачем цієї підсистеми та Вищою радою правосуддя, а також отримувати інформацію про стан і результати розгляду таких документів чи інші документи [4].

Кваліфікований електронний підпис (КЕП) – удосконалений електронний підпис, що створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного підпису та базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису.

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України.

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України.

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України.

Список рекомендованих джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Цивільний-процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами : Закон України від 29.06.2023 № 3200-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2023. № 81. Ст. 297.

5. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 28. Ст. 532.

6. Про доступ до судових рішень : Закону України від 22.12.2005 № 3262-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 15. Ст. 128.

7. Спільний висновок щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Підготовлений Венеціанською комісією та Дирекцією з технічного співробітництва Генеральної Дирекції з прав

людини та правових питань Ради Європи. Ухвалений Венеціанською Комісією на 84-ому пленарному засіданні, Венеція, 15–16 жовтня 2010 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a31#Text (дата звернення: 21.04.2024).

8. Рекомендації № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухвалені Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.94. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text (дата звернення: 21.04.2024).

9. Рішення Конституційного Суду України від 22.11.2023 № 10-р(II)/2023. Справа № 3-88/2021 (209/21, 47/22, 77/23, 188/23). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-23#Text> (дата звернення: 21.04.2024).

10. Про затвердження Порядку надсилання судових повісток, повідомлень і викликів учасникам судового процесу в електронній формі : наказ Державної судової адміністрації України від 23.01.2023 № 28. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0028750-23#Text> (дата звернення: 21.04.2024).

11. Положення про Раду з питань судової реформи, затверджене Указом Президента України від 27 жовтня 2014 року № 826/2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826/2014#Text> (дата звернення: 21.04.2024).

ТЕМА 2

ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Сутність закону – людинолюбство.

В. Шекспір

2.1. Поняття та система принципів цивільного судочинства

Принципи цивільного процесуального права належать до понять, що є найбільш узагальнені в цій галузі поряд з іншими категоріями, як предмет науки, метод її дослідження, система цивільного процесуального права, цивільні процесуальні правовідносини тощо. Вони є системоутворювальними категоріями галузі права та відображають одночасно як наукову, так і практичну цінність.

Принципи права – це основні (керівні) ідеї, що мають загальнообов’язковий характер унаслідок їх законодавчого закріплення в нормах права. Принципи права визначають сутність самих відносин цивільного процесуального права, їх соціальну спрямованість, галузеві особливості правового регулювання, що зі свого боку сприяє однорідності розуміння змісту правових норм та їх єдиному правозастосуванню. Вони відображають сутнісні характеристики цивільного судочинства як певної сфери правового регулювання. Важливою характеристикою їх є також те, що принципи права використовуються під час усунення прогалин у праві.

Традиційно проблематика принципів належить до фундаментальної юриспруденції – як галузевої, так і загальнотеоретичної [1, с. 11]. Інтенсивні дослідження принципів цивільного процесуального права пов’язані з кодифікаційним процесом процесуального законодавства (2004 р.), процесом новелізації процесуального законодавства (2017 р.) та деякими роками пізніше.

Сучасна наука цивільного процесуального права містить широкий перелік наукових праць, присвячених ґрунтовному аналізу доктрини принципів цивільного судочинства, серед яких роботи: В. А. Бігуна, В. В. Комарова, В. А. Кройтора, В. Ю. Мамницького,

Ю. В. Неклеси, О. В. Немировської, М. П. Омельченка, Н. Ю. Сакари, О. О. Штефан, О. В. Шутенко, П. І. Шевчука, М. М. Ясинка та інших.

У юридичній літературі вирізняють декілька підходів до визначення принципів цивільного процесуального права й судочинства, зокрема:

- основні положення, основні ідеї, керівні засади;
- основні (або правові) засади організації і діяльності суду;
- правові засади повноважень та методів роботи суду в ході розгляду та вирішення цивільних справ та інші.

Під принципами цивільного судочинства Н. Ю. Сакара розуміє «нормативно закріплені вимоги, що відбивають цінності цивільного процесуального права, відтворюють стандарти справедливого судочинства та визначають порядок його здійснення, які пред'являються до суду та інших учасників судового процесу, що носять загальний, стабільний та імперативний характер, виконуючи регулятивну й інтерпретаційну функції щодо звичайних норм цивільного процесуального права» [2, с. 87].

М. М. Ясинок принципи цивільного судочинства визначає як «загальні, основні положення, які закріплені в нормах права й діють у межах цивільної процесуальної форми, регламентуючи водночас повноваження, процесуальну діяльність суду та інших учасників процесу, їхнє процесуально-правове становище» [3, с. 5].

Принципами цивільного судочинства В. А. Кройтор називає «вихідні, основоположні засади, які є об'єктивними за змістом і суб'єктивними за формою вираження, виражають найбільш загальний характер правових вимог, що ставляться до суду й учасників цивільного процесу, є універсальними, оскільки впливають на всі цивільно-процесуальні норми, потребують урахування під час кожного правозастосування, мають імперативний характер, оскільки відхилення від них неприпустиме, та визначають процес формування, функціонування та розвитку всієї галузі цивільного процесуального права» [4, с. 140].

Ознаки принципів цивільного судочинства:

- 1) виражають (містять) певну ідею, яка становить його зміст;
- 2) ідея завжди прямо чи опосередковано повинна бути закріплена в чинному законодавстві;

- 3) мають значний рівень стійкості, стабільності та системоутворювальні властивості;
- 4) безпосередньо пов'язані з цивільним процесом і мають загальне значення для всього цивільного процесу;
- 5) відображають своєрідність національної правової системи;
- 6) мають самостійне регулятивне значення.

Крім того, вченими пропонується виділяти *особливі (специфічні) ознаки* поняття «принципи цивільного судочинства». Зазначається, що виокремлення особливих (специфічних) ознак має дати змогу відрізнити це поняття від суміжних правових понять. Зокрема, це такі принципи цивільного судочинства: 1) є насамперед вихідними (провідними, основоположними) засадами; 2) на відміну від норм цивільного процесуального права принципи цивільного судочинства мають більш широкий та узагальнений характер, визначаючи загальні засади суспільних відносин у цій сфері; 3) нормативність та їхня регулятивна роль; 4) вони є об'єктивно-суб'єктивними категоріями; 5) для принципів цивільного судочинства характерною є їх універсальність; 6) імперативність, відхилення від їх положень неприпустиме; 7) будучи стрижнем механізму правового регулювання, принципи цивільного судочинства окреслюють вектор формування, функціонування й еволюції всієї галузі цивільного процесуального права.

Так, *значення* принципів цивільного судочинства визначається їх впливом на нормотворчу та правозастосовну діяльність. Не допускається будь-яка суперечність правових норм принципів права. Принципи є орієнтиром у нормотворчій діяльності, окреслюючи основні вектори та перспективи розвитку цивільного процесу. Вони слугують основним критерієм оцінки обґрунтованості пропозицій щодо змін і доповнень до цивільного процесуального законодавства. Принципи цивільного процесуального права слугують відправними положеннями під час тлумачення процесуальних норм, особливо тих, що мають нечіткий чи неоднозначний зміст. Вони слугують ключем до подолання прогалін у законодавстві, даючи змогу знаходити справедливе й обґрунтоване рішення в будь-якій справі, навіть за відсутності в чинному законодавстві чітко сформульованої норми.

У зв'язку з особливим значенням принципів цивільного процесу вони підлягають точному дотриманню під час розгляду конкретної справи. Будь-який відступ від них розглядається як істотне порушення закону.

Так, *принципи цивільного судочинства* можна визначити як вихідні, основоположні засади, які закріплені Конституцією України й нормами цивільного процесуального права про правосуддя, діяльність суду та інших учасників цивільного процесу, що носять загальний, стабільний та імперативний характер, і визначають порядок здійснення й розвитку цивільного судочинства, а також галузі цивільного процесуального права.

З розвитком і становленням цивільного процесуального права, а також враховуючи нові політичні та соціально-економічні умови, принципи як правові ідеї набувають нового значення. Принципи є не застиглими аксіомами, а основи, що виражають найбільш загальні риси цивільного процесу.

В. О. Котюк у своїх дослідженнях виділяє серед основних принципів права правові аксіоми та правові презумпції, де «правові аксіоми – це такі ідеї, положення, які сприймаються без доведення» [5, с. 32], а правові презумпції є такими ідеями, які «припускають їх істинність без доведення, інакше кажучи, це припущення» [5, с. 32–33].

В. В. Комаров зазначає, що в сучасних реаліях правові аксіоми доцільно розглядати як елементи професійної правничої культури і як очевидні істини, постулати, які визнаються суб'єктами юридичних практик і сприймаються як беззаперечні правові цінності. Аксіоми, як зазначає автор, мають розглядатися як засади забезпечення єдності судової практики [6, с. 128].

Будучи незаперечними істинами, які впливають з практики застосування процесуальних норм, аксіоми цивільного процесуального права забезпечують єдність та узгодженість судової практики, а також гарантують дотримання єдиного стандарту правосуддя у цивільних справах.

1. З очевидністю аксіоми цивільного процесуального права можуть застосовуватися під час розгляду цивільних справ, відповідно до різних обставин справи, як під час застосування норм

матеріального права, так і під час застосування норм цивільного процесуального права. Особливо прикметним під час застосування аксіом є те, що вони визначають попередній практичний досвід як такий, що є незаперечним, тобто істинним.

2. Процесуальні аксіоми є незаперечними, тобто їх не можна спростувати.

3. Враховуючи їх значення як інструментів пізнання правового через специфічний зріз механізму правового регулювання – практичне застосування права, по суті, правові аксіоми з точки зору такого свого положення в механізмі процесуального регулювання складають так званий паралельний нормам цивільного процесуального права «світ належного».

4. Мають нормативний характер, хоча природа нормативності аксіом і норм процесуального права є різною.

5. Мають зміст і форму, вироблені тривалою практикою застосування права, які носять відносно самостійний характер відповідних правоположень як певних ідеальних моделей функціонування судочинства, що відбивають вимоги справедливого правосуддя [6, с. 128–129].

У літературі виділяють такі види аксіом цивільного судочинства:

✓ «Позивач повинен довести обставини, на які він посиляється» (*Actor debet probare id quod pertinet*);

✓ «Дія судді, яка не належить до його компетенції, є нікчемною» (*ludicis sententiam, quae praeter ius inane*);

✓ «Суд має справу з тими доказами, які перед ним» (*Atrium habet se intromittere indicia prae se*);

✓ «Загально визнані обставини (явні істини) не підлягають доказуванню в суді» (*Nota quippe (Verum patet) in iudicio non est argumentum*);

✓ «Кожний позов (скарга) обмежений межами визначеного часу» (*Quisque clamare (application) determinate ad aliquas terminos*);

✓ «Показання свідків оцінюються з огляду на їх значення, а не на кількість» (*Aestimandas testes sunt ex parte ipsius, non quantitatis*);

✓ «Правосуддя повинно бути не тільки здійснено, але й має бути видно, що воно здійснено» (*Iustitia non tantum fieri sed videri debet fieri*);

✓ «Якщо закон не визначено – закону немає» (Ubi jus incertum, ibi nullum);

✓ «Ніхто не може бути суддею у власній справі» (Nemo iudex in re sua);

✓ «Зроблене всупереч праву є недійсним» (Facta contra ius non valere);

✓ «У всіх юридичних справах правосуддя й справедливість мають перевагу перед чітким розумінням права» (Placuit in omnibus rebus precipuum esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem) [6, с. 129–130] тощо.

Принципи цивільного судочинства утворюють єдину систему, де кожен елемент має самостійне значення, але водночас тісно пов'язані з іншими завдяки спільній меті та завданням цивільного судочинства. Дія одного принципу обумовлює дію інших, і жоден з принципів не може функціонувати ізольовано від їх сукупності.

У незалежній Україні принципи цивільного процесу перебувають у процесі динамічного розвитку, що робить сучасне цивільне процесуальне право та врегульоване ним цивільне судочинство ґрунтованими на демократичних засадах.

Існує декілька підходів до класифікації принципів цивільного процесуального права, ґрунтованих на різних ознаках і критеріях.

1. За *формою нормативного закріплення* принципи поділяються на такі, що закріплені:

- Конституцією України;
- законодавством про судочинство.

2. За *роллю в регулюванні процесуально-правового становища суб'єктів* правовідносин принципи поділяються на ті, які визначають:

- процесуально-правову діяльність суду й органів судового виконання;
- процесуальну діяльність інших учасників судового процесу.

3. За *предметом регулювання* принципи цивільного процесуального права поділяються на:

- організаційно-функціональні принципи, які є водночас принципами організації правосуддя (судоустрою) та функціональними (здійснення правосуддя лише судами, незалежність суддів і

підкорення їх лише законові, рівність громадян перед законом і судом, гласність судового розгляду тощо);

- принципи, що визначають процесуальну діяльність суду й учасників процесу (функціональні) (законність, диспозитивність, змагальність, процесуальна рівність сторін, усність, безпосередність тощо).

4. За *значимістю* принципи цивільного процесуального права поділяються на:

- фундаментальні (диспозитивність, рівність сторін тощо) (певні міжнародно-правові стандарти, які впливають із самої природи судової влади (незалежності суддів і підкорення їх лише законові, гласності тощо), порушення яких загалом засвідчує відсутність справедливого правосуддя);

- конструктивні (усі інші принципи, наприклад поєднання колегіальності й одноособовості під час розгляду цивільних справ, національна мова судочинства тощо, їх закріплення досить часто залежить від національних традицій, фінансових можливостей держави тощо. Якщо вони ігноруються, справедливість судового розгляду порушується, але не в такому ступені, як у разі порушення фундаментальних принципів).

Серед різних видів систематизації принципів цивільного процесуального права найбільш прийнятною та практично цінною є *за змістом і сферою поширення*:

- загальноправові принципи – характерні для всіх галузей національного права, зокрема і цивільного процесуального права (верховенство права, здійснення правосуддя лише судом, рівність громадян перед законом і судом, принцип незалежності суддів і підпорядкування їх лише закону);

- міжгалузеві принципи – закріплені в нормах кількох галузей права, зазвичай близьких за змістом, наприклад, для цивільного процесуального права та господарського процесуального права (практично всі принципи судоустрою, закріплені в ЦПК України та ГПК України (гласність судового розгляду тощо));

- галузеві принципи – закріплені нормами лише цивільного процесуального права (принцип поєднання одноособового та колегіального розгляду цивільних справ; принцип процесуальної

рівності сторін; принцип застосування аналогії закону й аналогії права; принцип обов'язковості судових рішень).

Принципи цивільного процесуального права утворюють цілісну систему, де кожен елемент взаємопов'язаний з іншими та взаємообумовлений. У сукупності вони розкривають зміст усієї галузі права. Проте важливо зазначити, що будь-яка класифікація має умовний характер і скоріше не практичне, а науково-пізнавальне значення.

2.2. Принципи цивільного судочинства, закріплені Конституцією України

До принципів цивільного судочинства, закріплених Конституцією України, належать:

- ***Здійснення правосуддя виключно судами*** (ст. 124)

Конституцією України у ст. 124 визначено, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються [7].

Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір і будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Крім того, передбачено, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. А також зазначено, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя за допомогою присяжних [7].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судова влада в Україні здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом. Судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні через здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур [8]. Відповідно до Ухвали Конституційного суду України п. 3 мотивувальної частини правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють за допомогою розгляду та вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [9].

Правосуддя у цивільних справах – це розгляд та вирішення судами у процесуальній формі, встановленій законом конкретних цивільних справ з ухваленням щодо них законних, обґрунтованих і справедливих судових рішень.

Розгляд і вирішення спорів іншими органами в межах їх повноважень не є правосуддям.

Відповідно до Закону України «Про третейські суди» третейським судом є недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин [10].

Третейський розгляд – це процес вирішення спору й ухвалення рішення третейським судом на засадах: законності; незалежності третейських суддів та підкорення їх тільки законові; рівності всіх учасників третейського розгляду перед законом і третейським судом; змагальності сторін, свободи в наданні ними третейському суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; обов'язковості для сторін рішень третейського суду; добровільності утворення третейського суду; добровільної згоди третейських суддів на їхнє призначення чи обрання в конкретній справі; арбітрування; самоврядування третейських суддів; всебічності, повноти та об'єктивності вирішення спорів; сприяння сторонам у досягненні ними мирової угоди на будь-якій стадії третейського розгляду [10].

Розгляд і вирішення третейськими судами спорів не є здійсненням правосуддя. Завданням третейського суду є захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних чи юридичних осіб через всебічний розгляд та вирішення спорів відповідно до закону [10]. Таке право надано фізичним та юридичним особам нормами ч. 5 ст. 55 Конституції України, відповідно до якої кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [7].

Виключне право на здійснення правосуддя належить лише судам. Жодні інші органи чи особи як публічні, так і приватні не мають права втручатися в цю сферу та розглядати справи, які за законом підсудні виключно суду.

- *Здійснення правосуддя суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних* (ч. 2 ст. 129)

Положення щодо складу суду, що розглядає цивільну справу, викладені у ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема передбачено, що справи в судах розглядаються суддею одноособово, а у випадках, визначених процесуальним законом, – колегією суддів, а також за участю присяжних [8].

Визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснюється Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою (далі – ЄСІТС) у порядку, визначеному процесуальним законом. У разі розгляду справи за участю присяжних їх персональний склад визначається за допомогою ЄСІТС, якщо інше не встановлено законом [8].

Положення Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) визначають, що цивільні справи в судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головою і діє від імені суду, якщо інше не передбачено цим кодексом [11] (ст. 34 ЦПК України).

У випадках, передбачених нормами ЦПК України, цивільні справи в судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді та двох присяжних, які під час здійснення правосуддя користуються всіма правами судді. Зокрема, це справи про:

- ✓ обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (п. 1 ч. 2 ст. 293 ЦПК України);
- ✓ визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою (п. 3 ч. 2 ст. 293 ЦПК України);
- ✓ усиновлення (п. 4 ч. 2 ст. 293 ЦПК України);
- ✓ надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку (п. 9 ч. 2 ст. 293 ЦПК України);
- ✓ примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (п. 10 ч. 2 ст. 293 ЦПК України).

Перегляд в апеляційному порядку рішень судів першої інстанції здійснюється колегією суддів суду апеляційної інстанції у складі трьох суддів. Перегляд судових рішень судів першої та апеляційної інстанції здійснюється колегією суддів суду касаційної

інстанції у складі трьох або більшої непарної кількості суддів (ч. 3 та ч. 4 ст. 34 ЦПК України) [11].

У визначених цим Кодексом випадках перегляд судових рішень судом касаційної інстанції здійснюється судовою палатою Касаційного цивільного суду (палатою), об'єднаною палатою Касаційного цивільного суду (об'єднаною палатою) або Великою Палатою Верховного Суду (Великою Палатою). Засідання палати в суді касаційної інстанції вважається правочинним за умови присутності на ньому більше половини її складу [11].

• ***Незалежність і недоторканність суддів та підкорення їх тільки законові*** (ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 129)

Відповідно до положень Основного Закону незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України. Забороняється здійснювати вплив на суддю в будь-який спосіб. Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Крім того, суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку [7].

Так само ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає, що суди, здійснюючи правосуддя, є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання й поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом [8].

Незалежність судді передбачена також нормами ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема ч. 1 передбачає, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання.

Незалежність судді забезпечується:

- 1) особливим порядком його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень;
- 2) недоторканністю й імунітетом судді;
- 3) незмінюваністю судді;
- 4) порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення;
- 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя;
- 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- 7) окремим порядком фінансування й організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом;
- 8) належним матеріальним і соціальним забезпеченням судді;
- 9) функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування;
- 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту;
- 11) правом судді на відставку [8].

Більше того, гарантії незалежності судді не можуть бути в залежності від прийняття нових законів чи внесення змін до чинних законів. Не допускається звуження змісту чи обсягу визначених Конституцією України та законом гарантій незалежності судді.

- **Верховенство права** (ст. 129)

Під час здійснення правосуддя суддя діє незалежно, керуючись виключно принципами верховенства права.

Принцип верховенства прав людини передбачено у ст. 3 Статуту Ради Європи (1949 р.), в якій проголошується, що «кожен член Ради Європи повинен визнавати принцип верховенства права та принцип, відповідно до якого всі особи, які перебувають під його юрисдикцією, мають користуватися правами й основними свободами та відверто й ефективно співробітничати в досягненні мети Ради, яка буде досягатися у вигляді підтримки та подальшого здійснення прав людини й основних свобод» [12].

Принцип верховенства права закріплено також у інших нормативних актах, зокрема в Загальній декларації прав людини (1948 р.), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) (1950 р.) тощо.

У «Доповіді про правовладдя», ухваленого Венеційською комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року), на підставі аналізу правових систем європейських держав виділено шість необхідних елементів принципу верховенства права: «1) законність, включно з прозорим, підзвітним і демократичним процесом ухвалення законів; 2) правова визначеність; 3) заборона довільності в ухваленні рішень; 4) доступ до правосуддя, що здійснюється незалежним і безстороннім судом, включно з можливістю оскаржити в суді адміністративні акти; 5) повага до прав людини; 6) недискримінація і рівність перед законом» [13].

Принцип верховенства права обумовлює потребу в дотриманні вимог «якості» закону, коли йдеться про втручання в основоположні права та свободи особи. Так, у рішенні від 10 грудня 2009 року у справі «Михайлюк та Петров проти України» (Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine, заява № 11932/02) зазначено: «Суд нагадує, що вираз «згідно із законом» насамперед вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права (див., серед багатьох інших, рішення у справі «Полторацький проти України» (Poltoratskiy v. Ukraine) від 29 квітня 2003 року, заява № 38812/97, п. 155)» [14, с. 11].

Відповідно до рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) «*верховенство права* – це панування права в суспільстві». Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а містить й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо,

які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значно дістала відображення в Конституції України [15].

Демократичне суспільство неможливо уявити без верховенства права, яке є його невід'ємною складовою; універсальним принципом, концепція якого ввібрала в себе вимоги правосуддя та справедливості. Принцип верховенства права містить багато аспектів, серед яких: законність, правова визначеність, доступ до правосуддя, повага і дотримання прав людини, відсутність дискримінації та рівність перед законом тощо.

• *Рівність усіх учасників процесу перед законом і судом* (п. 2 ст. 129)

Передбачена Конституцією України «рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом означає, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [7].

Крім того, зазначений принцип відтворено у ст. 5 ЦПК України, де наголошується на «обов'язку суду поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак» [11].

Встановлення кримінальної відповідальності за обмеження прав людини на ґрунті раси, національності чи віросповідання слугує гарантією дотримання принципу рівності перед законом і судом (ст. 161 Кримінального кодексу України).

Принцип рівності перед законом і судом водночас дає змогу законодавчо встановлювати певні додаткові гарантії для окремих категорій громадян та юридичних осіб, які їх потребують. До таких гарантій можуть належати пільги щодо підсудності, розподілу судових витрат з урахуванням майнового стану сторін тощо.

• *Змагальність сторін та свобода в наданні ними судом своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості* (п. 4 ст. 129)

Принцип змагальності визначає внутрішню структуру цивільного судочинства. Закріплений на конституційному рівні як змагальність сторін і свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості (ст. 129 Конституції України), в цивільному судочинстві зазначений принцип частково втілено у ст. 12 ЦПК України.

Усі учасники судового процесу мають рівні права на реалізацію всіх процесуальних прав та виконання обов'язків, визначених законодавством. Кожна сторона зобов'язана довести ті обставини справи, на які вона посилається як на підставу своїх вимог чи заперечень, за винятком випадків, встановлених цим Кодексом. Наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій кожна сторона несе самотійно [11].

Ч. 5 ст. 12 ЦПК України визначає, що суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість:

- 1) керує ходом судового процесу;
- 2) сприяє врегулюванню спору через досягнення угоди між сторонами;
- 3) роз'яснює за потреби учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій;
- 4) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом;
- 5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків» [11].

Європейський суд з прав людини та міжнародна практика приділяють значну увагу питанню додержання принципу змагальності судового процесу.

Так, у пункті 30 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо якості судових рішень» міститься положення, згідно з яким дотримання принципів змагальності та рівності сторін є «необхідними передумовами сприйняття судового рішення як належного сторонами, а також громадськістю [16].

У справі «Салов проти України» (заява № 65518/01, п. 87) Суд зробив висновок, що принцип рівності сторін у процесі є лише одним з елементів більш широкого поняття справедливого судового розгляду, яке також містить фундаментальний принцип змагальності процесу («Руїс-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos v. Spain), заява № 12952/87, п. 63) [17].

У справі «Лазаренко та інші проти України» (№ 70329/12, п. 37) Суд нагадує, що принцип змагальності та принцип рівності сторін, які тісно пов'язані між собою, є основоположними компонентами концепції «справедливого судового розгляду» в розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції [18].

Так, принцип змагальності спільно з принципом рівності є одним з основних елементів поняття «право на справедливий суд», що гарантоване Конвенцією.

Принцип змагальності містить такі важливі складові, як:

- 1) рівність прав і обов'язків сторін та інших учасників справи;
- 2) змагальна форма цивільного процесу.

Однак варто зауважити, що у зв'язку з новелізацією цивільного процесу, відповідно до Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», відбулися зміни в інституті доказування щодо розширення дискреційних повноважень суду у сфері доказування, зокрема наділення його можливістю збирання доказів з власної ініціативи у виключних випадках (ч. 2 ст. 13, ч. 7 ст. 81 ЦПК України). Дійсно, наразі важко уявити ефективно чинну модель судочинства, побудовану лише на засадах змагальності, а тому на сучасному етапі постала потреба в доповненні існуючої моделі елементами суддівського керівництва.

• ***Гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами*** (п. 6 ч. 2 ст. 129)

Принцип гласності закріплено у ст. 129 Конституції України, ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ст. 7 ЦПК України. Цей принцип із незначними відмінностями передбачений процесуальним законодавством більшості країн світу.

Гласність судового процесу є невід'ємним елементом демократичної системи судочинства, важливою юридичною гарантією дотримання принципу законності та забезпечення прав учасників процесу. Відповідно до цього принципу розгляд справ у всіх судах на всіх стадіях процесу має відбуватися відкрито, з реальним і рівним доступом для всіх присутніх до спостереження за ходом судового розгляду.

Згідно із ст. 7 ЦПК України розгляд справ у судах проводиться усно й відкрито, крім випадків, передбачених Кодексом [11].

Будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні. Від особи, яка бажає бути присутньою в судовому засіданні, забороняється вимагати будь-які документи, крім документа, який посвідчує особу. Особи, які бажають бути присутніми в судовому засіданні, допускаються до зали судових засідань до початку судового засідання або під час перерви [11].

Особи, присутні в залі судового засідання, представники медіа можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених цим Кодексом. Трансляція судового засідання здійснюється з дозволу суду. Якщо всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, здійснюється транслявання перебігу судового засідання в мережі «Інтернет» в обов'язковому порядку [11].

Суд під час розгляду справи в судовому засіданні здійснює повне фіксування його перебігу за допомогою відео- та/або звукозаписувального технічного засобу, крім випадків, передбачених Кодексом. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, зроблений судом. Інші записи мають приватний характер та не є офіційними, але можуть мати правове значення, зокрема для встановлення змісту показань свідка в разі, якщо технічний запис судом не зберігся [11].

Розгляд справи в закритому судовому засіданні проводиться у випадках, коли відкритий судовий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, що охороняється законом, або за клопотанням учасників справи з метою забезпечення

таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя учасників справи або відомостей, що принижують їх честь і гідність, а також в інших випадках, встановлених законом [11].

Рішення суду, ухвалене у відкритому судовому засіданні, оголошується публічно. У випадку якщо судовий розгляд проводився в закритому засіданні, публічно оголошується лише вступна та резолютивна частини рішення.

- ***Розумні строки розгляду справи судом*** (п. 7 ч. 2 ст. 129)

Зміст принципу розкривається детальніше в нормах ст. 121 ЦПК України, зокрема передбачено, що суд встановлює розумні строки для вчинення процесуальних дій. «Розумним є строк, якщо він передбачає час, достатній з урахуванням обставин справи для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства» [11].

Розумність процесуальних строків є окремим елементом доступності правосуддя та важливою процесуальною гарантією права на справедливий суд.

ЄСПЛ не визнає конкретних строків, які можна було б вважати розумними чи нерозумними. Це питання вирішується в кожній окремій справі з урахуванням усіх особливостей та обставин. Увага звертається на складність справи [19]. ЄСПЛ оцінює «розумність» строків правосуддя «крізь призму доцільності тривалості судочинства. У зв'язку з цим Суд опрацював власні критерії, які дають змогу зробити висновки про розумність розгляду конкретної справи. Зокрема, у п. 47 рішення у справі «Бараона проти Португалії» 1987 р. Суд зазначив: «Розумність тривалості розгляду повинна визначатися з огляду на конкретні обставини справи з урахуванням критеріїв, сформульованих у практиці Суду, зокрема, комплексності справи, поведінки заявника і відповідних державних органів» [20]. Так само у справі «Федіна проти України» від 2 вересня 2010 р. ЄСПЛ зазначив, що розумність тривалості провадження повинна оцінюватись у контексті обставин справи та з урахуванням таких критеріїв, як складність справи, поведінка заявника та відповідних державних органів [21].

Крім того, одним із критеріїв «розумності» строку розгляду справи є належна поведінка заявника, яка не повинна становити умисного затягування розгляду справи. Так, у справі «Чирикоста та Віола проти Італії» ЄСПЛ вирішив, що 15-річний строк розгляду не є не виправданим, оскільки заявники 17 разів зверталися з проханням про відстрочку процесу та не заперечували проти вимог іншої сторони, що висловлювалися 6 разів, про перенесення розгляду. Водночас звернення заявника до найширших процесуальних засобів правового захисту (подання апеляцій, клопотань, заяв), на думку ЄСПЛ, не призводить до «нерозумного» затягування розгляду справи. Водночас якщо деяке затягування з вини заявника й існувало, така обставина досліджується порівняно з діями відповідних органів державної влади [20].

За дослідженнями вчених, «розумний строк судового розгляду» є оцінним поняттям, правовою аксіомою, що виникла на підставі п. 1 ст. 6 Конвенції та рішень Європейського суду з прав людини щодо його тлумачення та становить ідеальну часову модель відправлення правосуддя. Принцип розумності строків зазначений у тих нормативних актах, які регламентують діяльність органів, наділених повноваженнями правоаналізу. На сучасному етапі зроблені вагомі кроки для закріплення права на розумні строки розгляду справи на нормативному рівні, а також для подальшої деталізації його змісту. Однак подальший розвиток і вдосконалення механізму захисту такого права має стати пріоритетним напрямом діяльності державних органів України [22, с. 112].

• ***Забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення***

Зміст принципу розкривається детальніше в нормах ст. 17 ЦПК України, зокрема передбачено, що «учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та/або обов'язки, мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення» [11].

Забезпечення права особи на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення є однією з основних засад судочинства. Вказане право створює кожному умови для захисту порушених, невизнаних, оспорюваних прав та інтересів, їх відновлення, сприяє виконанню завдань судочинства, є конституційними гарантіями права на судовий захист (зокрема, через забезпечення перевірки судових рішень в апеляційному та касаційному порядках, крім випадків, установлених законом (п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України), а також є складовою права кожного на звернення до суду.

У Рішенні ЄСПЛ у Справі «Подбієльські та ППУ Полпуре проти Польщі» (*Podbielski and PPU Polpure v. Poland*) від 26 липня 2005 року, заява № 39199/98, п. 62 щодо доступу до суду апеляційної інстанції вказується: «Суд нагадує, що, відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції, якщо апеляційне оскарження існує в національному правовому порядку, держава зобов'язана забезпечити особам під час розгляду справи в апеляційних судах, в межах юрисдикції таких судів, додержання основоположних гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції, з урахуванням особливостей апеляційного провадження, а також має братися до уваги процесуальна єдність судового провадження в національному правовому порядку та роль у ньому апеляційного суду» [14, с. 39].

З приводу доступу до суду касаційної інстанції в одному зі своїх рішень ЄСПЛ зазначив, що «Суд нагадує, що право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду (див. рішення у справі *Golder v. the United Kingdom* від 21 лютого 1975 року, серія А № 18, п. 36), не є абсолютним; воно може бути обмеженим, особливо щодо умов прийнятності скарги. Однак право доступу до суду не може бути обмежене у такий спосіб або у такий мірі, що буде порушена сама його сутність. Ці обмеження повинні мати законну мету та дотримуватися пропорційності між використаними засобами й досягнутими цілями (див. рішення у справі *Guérin v. France* від 29 липня 1998 року, *Reports of Judgments and Decisions 1998-V*, p. 1867, § 37)» [14, с. 40].

- **Обов'язковість судового рішення** (п. 6 ч. 2 ст. 129)

Відповідно до ст. 129-1 Конституції України «суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку» [7]. Зазначена норма Конституції знайшла своє відображення у ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з якою контроль виконання судового рішення здійснює суд у межах наданих йому законом повноважень.

Порушення виконання судового рішення зумовлює відповідальність, передбачену законодавством. Так, ст. 382 КК України встановлює кримінальну відповідальність за невиконання судового рішення. Об'єктом злочину є порядок діяльності суду як органу правосуддя, що передбачає точне та своєчасне виконання його рішень.

Відповідно до положень рішення Конституційного Суду України складовою права кожного на судовий захист є обов'язковість виконання судового рішення (абзац третій пункту 2.1 мотивувальної частини Рішення від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013) [23]. Це право охоплює, зокрема, законодавчо визначений комплекс дій, спрямованих на захист і відновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави (пункт 2 мотивувальної частини Рішення від 13 грудня 2012 р. № 18-рп/2012 [24]); невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом (пункт 3 мотивувальної частини Рішення від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 [25]).

2.3. Принципи цивільного судочинства, закріплені законодавством про судочинство

Більшість принципів цивільного судочинства, що закріплені законодавством про судочинство, передбачені Конституцією України, зокрема: розумність процесуальних строків, обов'язковість судових рішень, гласність судового процесу, рівність перед законом і судом, забезпечення права на перегляд справи та оскарження судового рішення тощо. У цьому питанні зосередимось на розкритті змісту тих принципів, які не були розглянуті в попередньому питанні та які є, власне, принципами цивільного судочинства, що

закріплені законодавством про судочинство (Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та ЦПК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 2 ЦПК України основними засадами (принципами) цивільного судочинства є:

- 1) верховенство права;
- 2) повага до честі та гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 4) змагальність сторін;
- 5) диспозитивність;
- 6) пропорційність;
- 7) обов'язковість судового рішення;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи;
- 9) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом;
- 10) розумність строків розгляду справи судом;
- 11) неприпустимість зловживання процесуальними правами;
- 12) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення [11].

Така систематизація принципів не притаманна Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Зміст принципів цивільного судочинства можна віднайти у конкретних статтях, зокрема: здійснення правосуддя виключно судами (ст. 5); незалежність судів (ст. 6); рівність перед законом і судом (ст. 9); право на професійну правничу допомогу (ст. 10); гласність і відкритість судового процесу (ст. 11); принцип мови судочинства і діловодства в судах (ст. 12); обов'язковість судових рішень (ст. 13); право на перегляд справи та оскарження судового рішення (ст. 14) тощо.

Розглянемо деякі з них.

Принцип диспозитивності в цивільному судочинстві

Принцип *диспозитивності* в цивільному процесі – це «закріплені в нормах цивільного процесуального права положення про можливість осіб, які беруть участь у справі, розпоряджатися своїми матеріальними і процесуальними правами, а також засобами їх захисту, що активно впливають на виникнення, рух і закінчення

цивільного процесу, з метою захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів» [26, с. 72].

Він є основним принципом цивільного судочинства та визначає ключові аспекти виникнення, розвитку та завершення цивільної справи. Він задає напрям і динаміку розвитку справи на кожному етапі цивільного процесу, надаючи сторонам справи право самостійно розпоряджатися предметом спору. Цей принцип пронизує все цивільне судочинство – від порушення конкретної справи до завершення виконавчого провадження. Такий принцип виявляється й у виконавчому провадженні. Так, державний виконавець розпочинає виконання рішення зазвичай після отримання розпорядження від заінтересованої особи, тобто заяви стягувача. Стягувач і боржник мають право оскаржити його дії, бути присутніми під час проведення виконавчих дій особисто або через уповноважених представників, знайомитися з усіма матеріалами виконавчого провадження тощо. Ці права ґрунтуються на принципі диспозитивності, який відображає ключові аспекти суб'єктивних прав, зокрема рівність учасників правовідносин, їх автономію у розпорядженні своїми правами та втручання держави у сферу правовідносин лише з метою забезпечення їх здійснення відповідно до вимог закону.

Ст. 13 ЦПК України передбачає, що суд розглядає справи не інакше ніж за зверненням особи та лише в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених кодексом випадках [11]. Положення цієї норми практично завжди відображені в судових рішеннях у мотивувальній частині. Зокрема, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 20 червня 2023 року у справі № 633/408/18 (провадження № 14-8бцс22) зазначено, що в кожній справі за змістом обґрунтувань позовних вимог, наданих позивачем пояснень, тощо «суд має встановити, якого саме результату позивач хоче досягнути унаслідок вирішення спору. Суд розглядає справи у межах заявлених вимог (частина перша статті 13 ЦПК України), але, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом (пункт 4 частини п'ятої статті 12 ЦПК України)» [27].

Відповідно до ЦПК України суд не є суб'єктом доказування, не зобов'язаний збирати докази в цивільних справах. Цей обов'язок покладається на учасників судового процесу. Суд може втручатися в процес збирання доказів лише у виняткових випадках, передбачених законодавством. До таких випадків належать:

- збирання доказів для захисту прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також осіб, визнаних судом недієздатними або з обмеженою дієздатністю;

- інші ситуації, чітко визначені ЦПК України.

Учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи, в інтересах яких заявлено вимоги, за винятком тих осіб, які не мають процесуальної дієздатності. Згідно з ч. 4 ст. 13 ЦПК України суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє [11], що є проявом поєднання засад диспозитивності сторін і процесуальної активності суду.

Відповідно до принципу диспозитивності учасники справи мають право вільно, згідно із ст. 43 ЦПК України: 1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; 2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; 3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; 4) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; 5) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках; 6) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами [11].

Принцип пропорційності

Принцип пропорційності є однією із законодавчих новел процесуального законодавства та має своє нормативне закріплення у статті 11 ЦПК України: суд визначає в межах, встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо [11].

Цей принцип спрямований на забезпечення розумного балансу приватних і публічних інтересів у сфері відправлення правосуддя в цивільних справах, тобто під час розгляду справи у порядку цивільного судочинства й ухвалення рішення у справі цілі обмежень прав людини повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими та мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються [28, с. 8].

У цивільному судочинстві дотримання принципу пропорційності прямо передбачається нормами як матеріального права, так і процесуального права. Зокрема, це стосується питання відшкодування моральної та матеріальної шкоди, які передбачають дотримання вимог розумності та справедливості (ст. 23 ЦК України). Статтями 151 та 152 ЦПК України передбачається обов'язок дотримання судами принципу пропорційності в застосуванні норм цивільно-процесуального права під час застосування заходів забезпечення позову тощо. Однак і досі процесуальним законодавством не визначено, за якими критеріями суд може обмежити одні процесуальні права й обов'язки учасників справи, надаючи перевагу іншим.

Отже, зазначений принцип широко використовується ЄСПЛ під час перевірки правомірності обмежень прав людини на рівні національних правопорядків. Так, у справі «Оджалан проти Турції» ЄСПЛ зазначив, що усій ЄКПЛ притаманний пошук справедливого балансу між вимогами спільного інтересу суспільства та вимогою захисту особистих фундаментальних прав. Водночас під час дослідження правомірності обмежень прав людини ЄСПЛ

застосовується так званий тест на пропорційність, що містить у собі декілька складових, зокрема з'ясування: 1) чи передбачено обмеження прав людини, що сталися, законом; 2) якою була мета обмеження відповідних прав; 3) чи була встановлена мета обмеження прав людини легітимною; 4) чи були застосовані обмеження, сумірні з такою метою, і чи не порушився водночас баланс приватних інтересів конкретної особи» та спільного публічного інтересу [28].

У Справі «Жовнер проти України» заявниця скаржилася до ЄСПЛ на невиконання рішення Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 року, що визнає за нею право на надбавку за вислугу років. ЄСПЛ визнав прийнятними скарги заявниці за статтею 6 п. 1 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1, що стосуються невиконання рішення Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 р., в частині виплати заявниці надбавки за вислугу років. Зокрема, ЄСПЛ виходив із того, що ст. 1 Першого Протоколу вимагає передусім й особливо, щоб втручання державної влади у використання права на майно було законним і була дотримана справедлива рівновага між вимогами спільного інтересу і вимогами захисту основних прав громадян. («Спорронг і Лонрот проти Швеції» (Sporrong et Lonroth c. Suede), рішення від 23 вересня 1982 року; «Іатрідіс проти Греції» (Iatridis c. Grece). Пошук подібної рівноваги повністю віддзеркалюється в структурі статті 1, отже, і в другому абзаці: повинно існувати пропорційно обґрунтоване співвідношення між зазначеною метою і засобами, що використовуються. Контролюючи виконання цієї вимоги, Суд визнає за державою певну свободу розсуду як для вибору способів впровадження, так і для вирішення, чи їх наслідки є виправданими та відповідають загальному інтересу у спробі досягти зазначеної мети закону [29].

Принцип процесуальної рівноправності сторін

Рівністю сторін є базовий принцип цивільного судочинства, що визначає його сутність. Сутність процесуальної рівноправності полягає в тому, що сторони в цивільному процесі наділяються рівними (але не однаковими) процесуальними правами та обов'язками. До змісту принципу процесуальної рівноправності сторін належать закріплена в законодавстві рівність процесуальних прав та обов'язків сторін, наявність процесуальних гарантій, які забезпечують

однакові можливості для здійснення прав і виконання обов'язків у процесі, та рівна процесуальна допомога суду [26, с. 74]. Закріплення в цивільному судочинстві такої засади, як процесуальна рівність сторін, насамперед обумовлено рівноправністю суб'єктів у матеріальних правовідносинах, з яких і виникає цивільно-правовий спір.

Ст. 49 ЦПК України передбачено, що сторони користуються рівними процесуальними правами в процесі. Крім прав та обов'язків, визначених у ст. 43 ЦПК України: 1) позивач вправі відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), відповідач має право визнати позов (усі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу; 2) позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; 3) відповідач має право подати зустрічний позов у строки, встановлені ЦПК України [11].

Диспозитивні засади методу регулювання цивільних процесуальних правовідносин проявляються передусім у рівності сторін процесу, наданні їм рівних процесуальних прав у процесі, тобто тих можливостях, які надаються для того, щоб сторони судового процесу могли належно захищати свої права та інтереси, а також для забезпечення вільного користування ними своїми процесуальними правами.

Потрібно звернути увагу, що рівність засобів за практикою ЄСПЛ охоплює:

- ✓ розумну можливість представляти справу в умовах, що не ставлять одну сторону в суттєво менш сприятливу, ніж іншу сторону;
- ✓ фактичну змагальність;
- ✓ процесуальну рівність;
- ✓ дослідження доказів, законність методів одержання доказів;
- ✓ мотивування рішень [14, с. 29].

Принцип рівності перед судом є основою сучасної концепції справедливого правосуддя. Для кожної людини у правовій державі насамперед важливо мати доступ до правосуддя і можливість вільно, швидко, безперешкодно реалізувати право на судовий захист незалежно від належності до певної соціальної групи або інших персональних характеристик особи [30, с. 178].

Європейський суд з прав людини досить часто посиляється на принцип рівності перед законом і судом у своїх рішеннях, при тому, що засади рівності та змагальності в судовому процесі виведені ним із принципу верховенства права, якому підпорядкована вся Конвенція, та є складовою права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції. «Принцип рівності сторін у процесі – у розумінні «справедливого балансу» між сторонами – вимагає, щоб кожній стороні надавалася розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону в суттєво невідне становище відносно другої сторони (Рішення у справах «*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*» від 27 жовтня 1993 р., заява № 14448/88, п. 33, та «*Ankerl v. Switzerland*» від 23 жовтня 1996 р., заява № 17748/91 п. 38)» [14, с. 27].

Принцип усності та безпосередності

Принцип усності закріплено у ст. 7 ЦПК України (згідно з ч. 1 цієї статті розгляд справ у судах проводиться усно та відкрито, крім випадків, передбачених ЦПК України [11]). Принцип безпосередності визначає порядок дослідження та сприйняття матеріалів цивільної справи судом, отримав своє закріплення в ст. 213 ЦПК України, яка передбачає, що суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі [11].

Відповідно до принципу усності цивільні справи розглядаються усно. Розпочинається дослідження обставин справи з усної доповіді судді. У цивільному судочинстві пріоритетом є усна форма сприйняття фактичних даних, доказів і здійснення процесуальних дій. Усно під час судового засідання надають пояснення сторони, треті особи та їхні представники, а свідки – показання. Також в усній формі оголошуються документи, різні письмові докази та листування.

Саме така форма сприйняття судом обставин справи не лише свідчить про простоту й доступність процесу, але й підкреслює його демократичний характер. Принцип усності створює необхідні умови для реалізації принципів гласності, використання національної мови судочинства, забезпечення безпосередності дослідження обставин справи. Це зі свого боку сприяє виховному впливу правосуддя на громадян та ефективному вирішенню завдань цивільного судочинства.

Практична цінність дії принципу усності полягає у створенні найкращих можливостей для досягнення справедливого результату в процесі, полегшує сприйняття доказів у справі та ухвалення законного й обґрунтованого рішення. Усна форма спілкування підвищує ефективність змагання сторін у процесі вирішення спору.

Принцип безпосередності в цивільному процесі передбачає таке правило, відповідно до якого суд зобов'язаний безпосередньо дослідити й сприйняти всі докази в справі.

Принцип безпосередності за своїм змістом охоплює два аспекти: суб'єктивний та об'єктивний. Суб'єктивний аспект передбачає, що суд під час розгляду справи зобов'язаний особисто (тобто безпосередньо) досліджувати докази в справі: заслухати пояснення осіб, які беруть участь у справі, показання свідків, висновки експертів, ознайомитися з письмовими доказами. Об'єктивність дослідження доказів передбачає, що вони повинні ґрунтуватися на достовірних джерелах та максимально точно відображати фактичні обставини справи. Зазвичай суд використовує докази, отримані з першоджерел, щоб гарантувати їхню надійність і неупередженість.

Отже, точне дотримання вимог принципу безпосередності підвищує ефективність процесуального змагання, дає змогу уникнути суто формального підходу під час оцінювання вірогідності відомостей, викладених у досліджуваних судом документах, вчасно усунувши наявні в них протиріччя й розбіжності [31, с. 35].

Принцип державної мови судочинства

Відповідно до положень ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом [7].

У рішенні Конституційного Суду України від 14.12.1999 (справа № 1-в 99 № 10-рп/89) роз'яснено, що «під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування в публічних сферах суспільного життя. Конституцією України статус державної мови надано українській мові (ч. 1 ст. 10)». Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено у преамбулі

Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі. А також вирішив, що «положення ч. 1 ст. 10 Конституції України, за яким «державною мовою в Україні є українська мова» треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України під час здійснення повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (ч. 5 ст. 10 Конституції України)» [32].

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судочинство і діловодство в судах України провадиться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою. Вони використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють» [8]. Вказані норми передбачені також ст. 9 ЦПК України, і, крім того, міститься положення про те, що в разі, «якщо учасники судового процесу не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись водночас послугами перекладача, в порядку, встановленому ЦПК України» [11].

Відповідно до ст. 14 Закону України від 25.04.2019 «Про функціонування української мови як державної» у судах України судочинство провадиться, а діловодство здійснюється державною мовою. У судовому процесі може застосовуватися інша мова, ніж державна, у порядку, визначеному процесуальними кодексами України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Суди ухвалюють рішення й оприлюднюють їх державною мовою у порядку, встановленому законом. Текст судового рішення складається з урахуванням стандартів державної мови [33]. А єдиною державною (офіційною) мовою в Україні закон визначає українську мову, що зумовлено державотворчим самовизначенням української нації. Крім того, державний статус української мови є невід'ємним елементом конституційного ладу України як унітарної держави.

Завдання для перевірки знань

Питання для самоконтролю

1. Визначте сутність принципів цивільного процесуального права.
2. Чим принципи як нормативні вимоги відрізняються від «звичайних» норм цивільного процесуального права?
3. Як співвідносяться правові аксіоми та принципи цивільного судочинства?
4. Яким є значення аксіом цивільного процесуального права?
5. Які нові принципи цивільного процесу було запроваджено під час реформи 2017 року?
6. Визначте зміст принципу поєднання диспозитивності та процесуальної активності суду в цивільному судочинстві.
7. Визначте зміст принципу поєднання засад рівноправності сторін і забезпечення балансу їх рівних правових можливостей у цивільному судочинстві.

Аналітичні завдання

Завдання 1

Проаналізувати Рішення ЄСПЛ у Справі «Шмалько проти України» (заява № 60750/00) від 20 липня 2004 року щодо невиконання рішення національного суду, винесеного на його користь.

У чому полягають вимоги заявника? Яке рішення Суду?

Завдання 2

Проаналізувати Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» (щодо забезпечення державою виконання судового рішення).

У чому полягає порушення права авторки клопотання? Яке рішення Суду?

Завдання 3

Проаналізувати Рішення ЄСПЛ у Справі «Мельник проти України» (Melnyk v. Ukraine) від 28 березня 2006 року, заява № 23436/03 щодо доступу до суду касаційної інстанції та з'ясувати.

Чи було наявне у справі порушення п. 1 ст. 6 Конвенції? З яких підстав?

Завдання 4

Проаналізувати «пілотне» рішення ЄСПЛ у Справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine), заява № 40450/04 від 15 жовтня 2009 року, стосовно обов'язковості судових рішень. *До яких висновків дійшов Суд?*

Завдання 5

Проаналізувати рішення ЄСПЛ у Справі «Наталія Михайленко проти України», заява № 18389/03 від 15 травня 2008 року щодо порушення права на доступ до суду.

Які принципи цивільного судочинства були порушені за цим рішенням?

Завдання 6

Проаналізувати рішення ЄСПЛ у Справі «Надточій проти України» (Nadtochiy v. Ukraine, заява № 7460/03), рішення від 15 травня 2008 р. щодо порушення принципу рівності сторін.

У чому Суд вбачає порушення пункту 1 статті 6 Конвенції?

Завдання 7

Проаналізувати Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Заїченка Володимира Георгійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал суду) від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010.

Яке рішення Суду стосовного клопотання заявника з підстав неоднозначного застосування положень ЦПК України щодо забезпечення апеляційного оскарження рішення Суду?

Термінологічний словник

Принципи цивільного судочинства – вихідні, основоположні засади, які закріплені Конституцією України та нормами цивільного процесуального права про правосуддя, діяльність суду та інших учасників цивільного процесу, що носять загальний, стабільний та імперативний характер, і визначають порядок здійснення та розвитку цивільного судочинства, а також галузі цивільного процесуального права.

Правові аксіоми – певні постулати юридичної науки та судової практики, що відображають загальнолюдську мораль і справедливість та мають своє вираження в нормах цивільного процесуального законодавства.

Правосуддя у цивільних справах – це розгляд і вирішення судами в процесуальній формі, встановленій законом конкретних цивільних справ з ухваленням щодо них законних, обґрунтованих і справедливих судових рішень.

Рішення ЄСПЛ – остаточне рішення Європейського суду з прав людини у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Список рекомендованих джерел

1. Притика Ю. Система принципів третейського розгляду. *Право України*. 2004. № 1. С. 11–17.
2. Сакара Н. Ю. Основні засади цивільного судочинства та розумність строків розгляду справи судом. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 77–89.
3. Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харків, 2004. 20 с.

4. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.

5. Котюк В. О. Теорія права. К. : Вентурі, 1996. 208 с.

6. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 1352 с.

7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

9. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» : Ухвала Конституційного Суду України від 14.10.1997 № 44-з у справі № 016/1241-97. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97#Text>

10. Про третейські суди : Закон України від 11.05.2004 № 1701-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 35. Ст. 412.

11. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

12. Статут Ради Європи : Статут, Міжнародний документ від 05.05.1949. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text

13. Доповідь про правовладдя. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія), ухвалена Венеціанською Комісією на 86-му пленарному засіданні, Венеція, 25–26 берез. 2011 р. / Council of Europe : вебсайт. URL : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr)

14. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид., випр., допов. К., 2015. 208 с.

15. Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. Справа № 1-33/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

16. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. URL : https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf

17. Справа «Салов проти України» : рішення ЄСПЛ (Заява № 65518/01) від 06.09.2005. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text

18. Справа «Лазаренко та інші проти України» : рішення ЄСПЛ (Заява № 70329/12) від 27.09.2017. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c40#Text

19. Дроздов О., Дроздова О. Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект) / Рада Європи, Європейський Суд з прав людини. 2019. 65 с. URL : https://unba.org.ua/assets/uploads/96a0f2399c11b6f75587_file.pdf

20. Гончаренко О. А. «Розумний строк» розгляду справи у практиці європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2012. № 3. С. 126–131, с. 128. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12goazpl.pdf>

21. Справа «Федіна проти України» : рішення ЄСПЛ від 02.09.2010 (Заява № 17185/02). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_802#Text

22. Дяченко С. В., Зборовська Н. О. Принцип розумних строків у цивільному судочинстві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. Вип. 3. С. 110–113.

23. Справа за конституційним зверненням акціонерної компанії «Харківобленерго» щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26,

частини першої статті 50 Закону України «Про виконавче провадження» : рішення Конституційного Суду України від 26.06.2013 № 5-рп/2013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text>

24. Справа про стягнення заборгованості з підприємств паливно-енергетичного комплексу : рішення Конституційного Суду України від 13.12.2012 № 18-рп/2012. Справа № 1-26/2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12#Text>

25. Справа за конституційним зверненням громадянина Шاپовалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111-13 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України : рішення Конституційного Суду України від 25.04.2012 № 11-рп/2012. Справа № 1-12/2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text>

26. Цивільний процес : навч. посіб. / О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор та ін. ; за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 336 с.

27. Постанова від 28.02.2024 № 726/1063/23: Верховний Суд. Касаційний цивільний суд. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/C027274?an=153>

28. Береженна О., Дяченко С., Кулаківська Т. Принцип пропорційності в цивільному процесуальному праві України: теоретичні та практичні аспекти. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 12. С. 6–10.

29. Справа «Жовнер проти України» : рішення ЄСПЛ від 29.06.2009 (Заява № 56848/00). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_221#Text

30. Городовенко В. Принцип рівності громадян перед законом і судом. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 1. С. 178–186.

31. Васильєв С. В. Цивільний процес України : навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2020. 344 с.

32. Про застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) : рішення Конституційного Суду України від 14.12.1999 № 10-рп/99. Справа № 1-6/99. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text>

33. Про функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 21. Ст. 81.

ТЕМА 3

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

3.1. Види проваджень цивільного судочинства

Одним з ключових аспектів у теорії та практиці цивільного процесуального права є питання щодо використання понятійно-категоріального апарату для позначення та здійснення процесуально-правової характеристики змісту, значення правового явища.

Так, у науковій літературі щодо здійснення правосуддя в цивільних справах використовують одночасно кілька понять: «цивільний процес» і «цивільне судочинство». З цього приводу виділяють такі підходи:

- 1) ототожнення цих категорій як синонімів – є найбільш поширеним;
- 2) розглядаються як окремі поняття.

Цивільний процес потрібно розглядати як урегульований нормами цивільного процесуального права порядок розгляду та вирішення цивільних справ судами загальної юрисдикції, що визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав та обов'язків, а також процесуальних дій, які реалізуються їх суб'єктами – судом і учасниками процесу, а також процесуальний порядок виконання судових рішень у цивільних справах і рішень інших органів (посадових осіб), здійснення судового контролю за виконанням судових рішень, визнання та виконання рішень іноземних судів, рішень міжнародного комерційного арбітражу, рішень третейських судів, провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, рішень міжнародних комерційних арбітражів, провадження з відновлення втраченого судового провадження та провадження у справах за участю іноземних осіб [1, с. 24].

Цивільне судочинство – це врегульований нормами цивільного процесуального права процесуальний порядок розгляду і вирішення цивільних справ судами загальної юрисдикції, а також перегляд судових рішень у порядку апеляції, касації та перегляд

за нововиявленими або виключними обставинами, оскарження рішень третейських судів і оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів, відновлення втраченого судового провадження, провадження у справах за участю іноземних осіб. Так, цивільний процес поєднує цивільне судочинство, окремі судові провадження та виконавчі провадження (несудові провадження). Тому цивільне судочинство є частиною цивільного процесу, в порядку якого здійснюється правосуддя в цивільних справах [1, с. 24–25].

Відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Суди розглядають широкий спектр цивільних справ з різноманітними правовими особливостями. Зокрема, ст. 19 ЦПК України визначає, що в порядку цивільного судочинства справи, які виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства [2].

Цивільне судочинство здійснюється за такими видами проваджень (порядок, передбачений ЦПК України):

- 1) наказне провадження;
- 2) позовне провадження (загальне або спрощене);
- 3) окреме провадження.

У *позовному провадженні* розглядається і вирішується спір про право цивільне, тобто спір про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин.

Позов є процесуальним інструментом для відкриття справи та судового розгляду порушень прав, свобод або інтересів фізичних осіб, а також прав та інтересів юридичних осіб і державних та суспільних інтересів у цивільному процесі. У ньому заінтересована особа (позивач) викладає свої вимоги до визначеного ним порушника суб'єктивного права (відповідача).

Звертаючись до суду з позовом, позивач просить ухвалити рішення, яким здійснити захист цивільних прав та інтересів способами, передбаченими законом. Відповідно до ст. 16 ЦК України способами захисту цивільних прав та інтересів загальними судами можуть бути визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом [2].

Правила цього виду судочинства визначені в цивільному процесуальному законодавстві та є загальними, тобто вони застосовуються до всіх цивільних справ без винятку.

У зв'язку з новелізацією цивільного процесу змін зазнало і позовне провадження, зокрема ЦПК України передбачає поділ позовного провадження на загальне та спрощене (застосовується до певних категорій спорів, для яких важливим є швидкий їх розгляд і вирішення).

Вивчення та застосування положень нового ЦПК України показало, що в Кодексі міститься приблизно 100 новел, змін норм порівняно з ЦПК України 2004 року. Таке реформування дало змогу підвищити ефективність цивільного судочинства й привести його у відповідність до міжнародних стандартів справедливого правосуддя, наслідком чого стали суттєві зміни законодавчого регулювання класичних процедур цивільного судочинства, а також уведення нових інститутів цивільного процесуального права. В основу змін покладена ідея фундаменталізації прав людини та забезпечення доступності правосуддя як міжнародного стандарту справедливого судочинства. Отже, це позитивна тенденція новелізації процесуального законодавства [3].

Згідно з ч. 4 ст. 19 ЦПК України:

Спрощене позовне провадження призначене для розгляду:

- 1) малозначних справ;
- 2) справ, що виникають з трудових відносин;

3) справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд;

4) справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

Загальне позовне провадження призначене для «розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні» [2].

За нормами ЦПК України, малозначними справами визнаються:

✓ справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

✓ справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані з установами чи оспорюванням батьківства (материнства);

✓ справи про розірвання шлюбу.

Окреме провадження є видом непозовного цивільного судочинства та має свою законодавчу дефініцію, що засвідчує прогресивність цивільного процесуального законодавства в цьому питанні.

Окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав [2].

У порядку окремого провадження розглядаються справи про:

✓ обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

- ✓ обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх;
- ✓ надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
- ✓ визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
- ✓ усиновлення;
- ✓ встановлення фактів, що мають юридичне значення;
- ✓ відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;
- ✓ передачу безхазяйної нерухомої речі в комунальну власність;
- ✓ визнання спадщини відумерлою;
- ✓ надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- ✓ примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;
- ✓ розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб [2].

Також у порядку окремого провадження розглядаються справи про надання права на шлюб; про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей; за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі; про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя та інші справи у випадках, встановлених законом [2].

Варто зазначити, що окреме провадження є єдиним провадженням, у якому реалізується положення ст. 124 Конституції України, яка визначає, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через інститут присяжних.

Суд присяжних в Україні є інститутом здійснення народовладдя, який існує в Україні формально, та за своєю сутністю більше нагадує інститут «народних засідателів». З огляду на положення ст. 66 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» присяжним є особа, яка вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя, тобто їх функція полягає у вирішенні справи разом із професійним суддею (ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). На сучасному етапі

присяжних залучають до розгляду окремих категорій цивільних справ, зокрема: 1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; 2) усиновлення; 3) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; 4) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; 5) примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу. В усіх інших випадках у цивільному судочинстві законодавець не передбачає участі присяжних [2]. Раніше аналогічні категорії справ суду розглядалися за участю двох народних засідателів. Вирішення цивільних справ проводиться у складі одного судді й двох присяжних, тобто присяжні мають переважне право голосу, однак на практиці вирішення справи зводиться до формальної згоди присяжних з рішенням судді.

Проведене 2019 року дослідження практики судів присяжних не зафіксувало активну участь присяжних у судовому процесі та загалом засвідчило неефективність такої моделі. Соціологічні опитування, проведені у 2018–2021 роках, також показали, що більшість професійних правників вважають, що інститут присяжних в Україні потребує реформування [4].

Відповідно до Аналітичної довідки до законопроектів 4190, 4191, 4192 щодо впровадження суду присяжних на розгляд Верховної Ради України внесені надзвичайно важливі законопроекти для підвищення якості правосуддя, просування судової реформи та посилення довіри народу до правосуддя, які потрібно підтримати організаціям громадянського суспільства [5]. Зокрема, вони передбачають перехід до іншої, англо-саксонської моделі суду присяжних, що має підвищити справедливість судових рішень у справах і зміцнити довіру до суду. Зміни до цього інституту полягають у збільшенні кількості присяжних (за різними законопроектами від 7–12); зменшення мінімального віку присяжного з 30 до 25 років; вилучення місцевих органів влади з процесу формування списків присяжних. Цей обов'язок передбачається надати Державній судовій адміністрації України та її територіальним управлінням з використанням інформації, що міститься в Державному реєстрі виборців тощо.

Зрештою, варто зосередитись на ключових ознаках окремого провадження, виведених у науці (Г. В. Чурпіта):

1) відсутність спору про право, який водночас не вилучає спору про факт, що полягає в неочевидності його існування;

2) особливий об'єкт судового захисту, яким є охоронюваний законом (законний) інтерес як потреба та прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, що може як опосередковуватися, так і не опосередковуватися певним суб'єктивним правом. Охоронюваний законом (законний) інтерес, навіть перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості, як останнє, оскільки не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони. Захист охоронюваного законом (законного) інтересу у справах окремого провадження здійснюється через підтвердження судом наявності чи відсутності певного юридичного факту як підстави виникнення, змінення чи припинення неоспорюваних суб'єктивних прав;

3) спеціальна мета – підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав;

4) специфіка процесуальної форми розгляду справ окремого провадження, зумовленої спеціальною метою та особливим об'єктом судового захисту [6, с. 50–51].

Наказне провадження. Поряд з окремих провадженням іншим видом непозовного цивільного судочинства є наказне провадження. Дефініція його не міститься в нормах цивільного процесуального законодавства, її можна лише вивести з характерних ознак, помічених у нормах ЦПК України.

Наказне провадження має глибокі історичні корені й нині успішно використовується в багатьох країнах ЄС. У законодавстві ЄС дістали вираження дві основні моделі організації наказного провадження – документарна та бездокументарна. Документарна модель поширена в Бельгії, Франції, Греції, Люксембурзі, Італії та Іспанії і передбачає, що заявник має надати суду письмові докази,

в разі обґрунтованості яких суд видає судовий наказ. У бездокументарній моделі (Австрія, Фінляндія, Німеччина, Швеція, Португалія) обґрунтованість вимоги заявника судом не розглядається: наказ видається, якщо заява є прийнятою і відповідає формальним вимогам [7, с. 220].

У науковій думці стосовно цього виду провадження існує неоднозначне тлумачення. Деякі вчені (С. С. Бичкова, В. В. Комаров, Г. Л. Осокіна, М. Й. Штефан та ін.) визначають його як вид судочинства, оскільки воно має власний порядок розгляду та вирішення цивільних справ, який відрізняється від інших його видів тим, що розгляд заяви стягувача про видачу судового наказу здійснюється судом з додержанням мінімальних вимог цивільної процесуальної форми.

С. Я. Фурса наголошує на тому, що наказне провадження є «одним із видів проваджень цивільного судочинства, у якому без розгляду справи за сутністю на підставі безспірних вимог і доказів, поданих заявником, видається судовий наказ, згідно з яким з боржника стягуються грошові кошти, витребується майно» [8, с. 602].

Іншої позиції притримується ряд учених: С. В. Щербак кваліфікує його як «правову процедуру з видачі судового наказу, що має спрощений характер», аналогічну позицію обстоюють Л. О. Грось та Т. В. Зайвий [6, с. 54].

Варто акцентувати, що в юридичній літературі ознаками наказного провадження зазвичай називають:

- ✓ спрощеність;
- ✓ документарний характер;
- ✓ непротокольний характер;
- ✓ безспірність вимоги заявника або відсутність спору про право.

Завдання наказного провадження є прискорення вирішення справ, що стосуються вимог щодо стягнення грошових коштів з боржників.

Ст. 160 ЦПК України визначає *судовий наказ* як особливу форму судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ст. 161 ЦПК України.

У науці стосовно застосування терміна «форма» під час визначення судового наказу як особливої форми судового рішення у ст. 160 вчені (С. Я. Фурса) зазначають некоректність застосування такого терміна, оскільки «форма – це зовнішній вираз якогось змісту, структура». Тому якщо свідчити про судовий наказ, то жодної особливої форми він не має, порівняно із судовим рішенням, оскільки його, як і останнє, потрібно викладати в письмовій формі (ч. 3 ст. 103 ЦПК України) [9, с. 345–346].

Із заявою про видачу судового наказу може звернутися особа, якій належить право вимоги, а також органи й особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Вимоги, за якими може бути видано судовий наказ, передбачені ст. 161 ЦПК України:

1) заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку;

2) заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника;

3) заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, електронних комунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та трьох відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості;

4) заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та потребою в залученні інших заінтересованих осіб;

5) заявлено вимогу про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та потребою в залученні інших заінтересованих осіб;

б) заявлено вимогу про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів;

7) заявлено вимогу до юридичної особи або фізичної особи – підприємця про стягнення заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, електронних комунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (зокрема, електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [2].

У такому разі (за наявності вищезазначених вимог) особа має право звернутися до суду в наказному або в спрощеному позовному провадженні на свій вибір.

Отже, можна назвати такі особливі ознаки наказного провадження:

✓ відсутність спору про право, який пов'язаний з тим, що відповідне право порушується, не визнається або оспорується. Водночас у справах окремого провадження відсутність спору про право не вилучає наявності спору про факт, який полягає в неочевидності його існування;

✓ особливий об'єкт судового захисту, яким у справах окремого провадження є охоронюваний законом (законний) інтерес як потреба та прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, яке може як опосередковуватися, так і не опосередковуватися певним суб'єктивним правом, а у справах наказного провадження – суб'єктивне право, що впливає зі змісту чітко регламентованих цивільним процесуальним законом правовідносин;

✓ зумовлена спеціальною метою та особливим об'єктом судового захисту специфіка процесуальної форми розгляду таких справ, що полягає в наявності спеціальних норм, які регламентують виключну підсудність відповідних заяв, особливий суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справі, спрощений характер окремих процесуальних дій тощо;

✓ вичерпний перелік правовідносин, з метою захисту окремих елементів змісту яких (безспірних суб'єктивних прав та охоронюваних законом (законних) інтересів) закон дає змогу звернутися із заявою про відкриття провадження у справі [2, с. 60–61].

Отже, **наказне провадження** можна визначити як спрощений вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи з метою захисту охоронюваних законом (законних) інтересів та/або безспірних суб'єктивних прав.

Схематично види провадження розглянуті в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 – Види провадження

	Позовне провадження	Окреме провадження	Наказне провадження
1	2	3	4
<i>Категорії справ</i>	Справи про захист порушених, невізнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин	Справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав	Справи за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо
<i>Наявність спору про право</i>	Так	Ні	Ні
<i>Процесуальний документ, з яким звертаються до суду</i>	Позовна заява	Заява	Заява
<i>Учасники судового процесу (ст. 42 ЦПК України)</i>	Сторони (позивач і відповідач), треті особи	Заявник та інші заінтересовані особи	Заявник та боржник

Продовження таблиці 3.1

1	2	3	4
<i>Строки розгляду</i>	Загальне позовне провадження – розпочати розгляд справи не пізніше ніж через 60 днів з дня відкриття провадження у справі (якщо підготовче провадження не продовжене) + 30 днів з дня початку розгляду справи за сутністю. Спрощене позовне провадження – впродовж розумного строку, але не більше 60-ти днів з дня відкриття провадження у справі	Загальні. Спеціальні для: 1. Справи про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку: – заява про госпіталізацію особи до психіатричного закладу – упродовж 24 годин з дня надходження заяви; – заява про психіатричний огляд упродовж трьох днів з дня надходження заяви; – заява про надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продовження та продовження госпіталізації впродовж 10 днів з дня надходження заяви. 2. Справи про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації – не пізніше ніж 24 годин після відкриття провадження у справі. 3. Справа про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю – у 5-денний строк з дня надходження заяви	Упродовж п'яти днів
<i>Судове рішення</i>	Рішення (суд першої інстанції). Постанова (в апеляційному та касаційному порядку)	Рішення	Судовий наказ

3.2. Передумови права на звернення до суду й порядок його здійснення

Відкриття провадження у цивільній справі в порядку позовного провадження можливе лише за наявності двох ключових умов: подання позовної заяви та прийняття позовної заяви судом. Для відкриття провадження у справах наказного чи окремого видів судочинства подається заява, яка повинна бути прийнята судом. Безпідставна відмова в прийнятті позовної заяви чи заяви є відмовою здійснення правосуддя. Рішення щодо безпідставної відмови у відкритті провадження у справі є підставою для їх апеляційного оскарження (ст. 353 ЦПК України).

Для позитивного вирішення питання про відкриття провадження у конкретній справі в суді недостатньо наявності в заінтересованої особи права на пред'явлення позову, потрібно ще й реалізувати це право в належному порядку.

З огляду на зміст положень цивільного процесуального законодавства щодо порядку звернення до суду пред'являється вичерпний перелік вимог. На відміну від випадків недотримання передумов права на пред'явлення позову недотримання порядку (умов) реалізації права на пред'явлення позову хоча й зумовлює неможливість порушення провадження у справі в суді, однак не є непереборним. Позивач може виправити допущені помилки та повторно звернутися до суду з тотожним позовом на загальних підставах.

До порядку (умов) реалізації права на пред'явлення позову належать:

1) *підсудність справи такому суду*. Якщо спір не підсудний цьому суду, суддя відмовить у прийнятті позовної заяви через відсутність передбаченої законом умови реалізації права на пред'явлення позову. Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. Така заява повертається позивачеві / заявникові для подання до належного суду, про що суд постановляє ухвалу (ст. 186 ЦПК України);

2) *процесуальна дієздатність позивача*. Ця обставина повинна бути встановлена суддею, який приймає заяву. Доказами, що підтверджують наявність або відсутність дієздатності, є паспорт, рішення суду (для визнаних обмежено дієздатними та недієздатними), свідоцтво про шлюб тощо;

3) *наявність належно оформлених повноважень на підписання або пред'явлення позовної заяви*. Ч. 7 ст. 177 ЦПК України передбачає, що до позовної заяви, підписаної представником позивача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача [2];

4) *сплата судового збору*. Ч. 7 ст. 177 ЦПК України передбачає, що до позовної заяви додаються документи, які підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку та розмірі, або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону [2];

5) *дотримання вимог позовної заяви* (ст. 175 ЦПК України).

Отже, недотримання позивачем умов реалізації права на пред'явлення позову, а також відсутність у позивача самого цього права, виявлені до порушення цивільної справи, процесуально фіксуються в ухвалах про відмову в прийнятті позовної заяви або про повернення позовної заяви, право оскарження яких прямо закріплено у ст. 353 ЦПК України.

Позов – це вимога особи (позивача чи іншої уповноваженої особи) до іншої особи (відповідача), що ґрунтується на спірних правовідносинах між ними про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Ознаками позову є:

– пред'являється лише до суду першої інстанції та є однією з важливих умов для відкриття позовного провадження;

– позов повинен містити матеріально правову вимогу про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства;

– процесуальні норми, які регламентують вимоги порядку пред'явлення позову та її оформлення є загальними, а наслідки їх порушення застосовуються до всього цивільного судочинства.

За способом процесуального захисту в теорії виділяють три групи позовів: 1) про присудження; 2) про визнання; 3) перетворювальні позови.

Позови про присудження – це позови, спрямовані на вчинення певних юридичних дій (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утримання від вчинення певних дій з боку відповідача.

Позови про визнання – це позов, яким позивач просить суд встановити наявність чи відсутність між ним і відповідачем певних правовідносин, з яким закон пов’язує виникнення, змінення або припинення цивільних прав та обов’язків.

Перетворювальні позови – це позови, які спрямовані на створення, зміну або припинення існуючого з відповідачем правовідношення. Судове рішення за таких обставин є юридичним фактом, що є підставою для виникнення, змінення або припинення матеріально правових відносин.

Елементами позову є:

- предмет позову – певна матеріально-правова вимога позивача до відповідача, що випливає з порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів стосовно якої суд повинен ухвалити рішення. Така вимога повинна мати матеріально-правове підґрунтя;

- підстава позову – це фактична та юридична основа певної матеріально-правової вимоги позивача до відповідача. Так, ч. 3 ст. 175 ЦПК України передбачає, що позовна заява повинна містити виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги і докази, що підтверджують вказані обставини (п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України) [2]. Відповідно, така норма вказує, що позов повинен містити як фактичну (фактичні обставини справи), так і юридичну основу (докази, що підтверджують вказані обставини);

- зміст позову – конкретна дія суду, яку вимагає вчинити позивач на його користь. Така дія повинна бути узгоджена з відповідними способами захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що відображені в матеріально-правових нормах (ст. 16 ЦК України).

Право на позов – це право, яке гарантується державою та є формою реалізації права на звернення до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав у порядку визначеному процесуальним законодавством [10, с. 10].

Право на позов може розглядатися як в об'єктивному, так і суб'єктивному розумінні. Право на позов у суб'єктивному розумінні – гарантована та забезпечена законом можливість доступу до правосуддя, здійснення якого не залежить від фактичного порушення, невизнання чи оспорення прав, свобод та інтересів. Тобто об'єктивно права можуть бути не порушені, але незалежно від цього кожна особа має право доступу до суду. Така позиція відображена в Рішенні Конституційного Суду України від 25.12.1997 № 9-зп у справі за зверненнями жителів міста Жовті Води, де у п. 1 резолютивної частини Рішення зазначено, що «ч. 1 ст. 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або наявні інші ущемлення прав та свобод» [11].

Право на позов в об'єктивному розумінні – право, яке виникає в особи внаслідок самого факту порушення, невизнання або оспорювання прав, свобод чи інтересів і таке порушення повинно мати фактичне тому підтвердження.

Ст. 175 ЦПК України передбачає, що позовна заява повинна містити:

1) найменування суду першої інстанції, до якого подається заява;

2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцеперебування (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), а також реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб –

громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі), відомі номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти, відомості про наявність або відсутність електронного кабінету;

3) зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорюються;

4) зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити в рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них;

5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини;

6) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, зокрема, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору;

7) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися;

8) перелік документів та інших доказів, які додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності в позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви;

9) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку з розглядом справи;

10) підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав [2].

Крім того, позивач повинен додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб. У разі подання до суду позовної заяви та документів, що додаються до неї, в електронній формі через електронний кабінет позивач зобов'язаний додати до позовної заяви доказ надсилання іншим учасникам справи копій поданих до суду документів. Також до позовної заяви додаються документи,

що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку та розмірі, або документи, які підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору згідно із законом. До позовної заяви, підписаної представником позивача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача [2].

Обов'язком позивача, відповідно до ст. 177 ЦПК України, є пред'явлення до суду всіх наявних у нього доказів, які підтверджують обставини, на яких ґрунтуються його позовні вимоги. У разі подання письмових або електронних доказів позивач має право долучити до позовної заяви копії відповідних доказів.

3.3. Стадії цивільного процесу

Цивільний процес являє собою поступовий рух і розвиток за певними стадіями процесу. Характерними ознаками стадій у цивільному процесі є: а) наявність часових і просторових меж; б) наявність самостійної мети і завдань; в) складається з комплексу процесуальних відносин; г) відображення результатів у спеціальних процесуальних актах; д) наявність особливої процедури виникнення і розвитку; е) особливості процесуального становища суб'єктів процесу; ж) наявність специфіки реалізації принципів цивільного процесу [10, с. 59].

Стадія цивільного процесу – це відносно самостійна частина єдиного цивільного судочинства, що характеризується наявністю в ній найближчої процесуальної мети та підсумкового процесуального акта [12].

Стадії цивільного процесу досліджувались у працях таких авторів, як С. С. Бичкова, І. В. Бенедік, В. М. Горшеньова, Н. І. Масленікова, Г. М. Москалевич, Ю. К. Осіпова, Г. Л. Осокіної, Т. В. Сахнова, І. Ю. Татулич, Г. П. Тимченко, О. С. Ткачук та багатьох інших. Втім єдності з питань доктринального обґрунтування стадійності, кількості стадії, критеріїв їх виокремлення в науковій думці так і не досягнуто [13].

Питання про кількість і перелік стадій цивільного процесу прямо пов'язане з критеріями їх виокремлення. З цього приводу науковцями висловлені різні підходи до класифікації стадій цивільного судочинства, які суттєво різняться між собою.

Так, виділяють стадії: 1) відкриття провадження у справі; 2) підготовче провадження; 3) судовий розгляд (розгляд справи за сутністю); 4) апеляційне провадження; 5) касаційне провадження; 6) провадження за виключними або нововиявленими обставинами; 7) виконавче провадження.

Інша класифікація передбачає поділ цивільного процесу не на стадії, а на правозастосовні цикли або провадження (М. Й. Штефан) та передбачає: 1) провадження за справою в суді першої інстанції; 2) апеляційне провадження; 3) касаційне провадження; 4) провадження за виключними або нововиявленими обставинами; 5) виконавче провадження.

У структурі кожного виду провадження можна виділити такі стадії відповідно до ЦПК України:

1. Провадження суді першої інстанції:

- а) стадія відкриття провадження у справі;
- б) підготовче провадження;
- в) врегулювання спору за участю судді;
- г) розгляд справи за сутністю;
- д) ухвалення та проголошення рішення в цивільні;
- е) виконання судових рішень.

Для спрощеного позовного провадження, наказного провадження та заочного порядку розгляду справ характерні свої стадії, але обов'язково повинні бути наявні стадії: відкриття провадження у справі; підготовче провадження; розгляд справи; ухвалення рішення у справі. Як необов'язкові (факультативні) стадії у цивільному процесі, виділяють перегляд судових рішень: апеляційне провадження; касаційне провадження; перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами [10, с. 59].

Для кожного виду провадження можуть бути характерні свої стадії та певна їх кількість. Кожне провадження рухається за стадіями, які послідовно заміщують одна одну. У межах кожної з них

досягається мета процесу, реалізуються функції суду й учасників судового процесу, які своїми процесуальними діями реалізують процесуальні права та обов'язки у певній послідовності. Такий механізм стадійного розвитку кожного виду провадження характеризує закономірності розвитку цивільного судочинства.

Погоджуємося з позицією О. В. Дем'янової, що практичне значення стадійної будови цивільного судочинства полягає в забезпеченні рівних можливостей учасників справи та дотриманні балансу їхніх інтересів, а також своєчасному вчиненні окремих процесуальних дій і правовій визначеності. Завдяки формалізації стадій забезпечується ступеневий розвиток правовідношення з фіксацією проміжних станів [14].

3.4. Особливості позовного провадження

Позовне провадження – вид провадження, за якого розглядається спір між двома сторонами – позивачем і відповідачем щодо цивільних спорів з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Зокрема, в порядку цивільного судочинства розглядаються справи, що виникають з цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин.

Позовне провадження є основною формою судового провадження в цивільному процесі. Згідно із ЦПК України позовне провадження поділяється на:

- ✓ загальне;
- ✓ спрощене – застосовується до окремих категорій спорів, основним аспектом у розгляді яких є швидкість.

Порівняємо розгляд справ у порядку загального та спрощеного позовного провадження (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Порівняння розгляду справ у порядку загального та спрощеного позовного провадження

	Загальне позовне провадження	Спрощене позовне провадження
1	2	3
Категорії справ	Призначене для розгляду всіх справ, які у зв'язку зі складністю, кількістю учасників та особливостями предмета доказування не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного провадження	<p>1) малозначні справи;</p> <p>2) що виникають з трудових відносин;</p> <p>3) про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд;</p> <p>4) інші справи, віднесені до юрисдикції суду, за винятком справ, передбачених ч. 4 ст. 274 ЦПК України.</p> <p>Під час вирішення питання про обрання порядку розгляду справи – спрощеного або загального позовного провадження суд враховує:</p> <p>1) ціну позову;</p> <p>2) значення справи для сторін;</p> <p>3) обраний позивачем спосіб захисту;</p> <p>4) категорію та складність справи;</p> <p>5) обсяг і характер доказів у справі, зокрема чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо;</p> <p>6) кількість сторін та інших учасників справи;</p> <p>7) чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес;</p> <p>8) думку сторін щодо потреби в розгляді справи за правилами спрощеного позовного провадження</p>

Продовження таблиці 3.2

1	2	3
Стадії судового процесу	1) подання до відповідного суду позову; 2) вирішення питання про відкриття провадження у справі (або залишення позовної заяви без руху, повернення позову, відмова у відкритті провадження); 3) підготовче провадження; 4) розгляд справи за сутністю; 5) ухвалення судом рішення за сутністю	1) подання до відповідного суду позову; 2) вирішення питання про відкриття провадження у справі (або залишення позовної заяви без руху, повернення позову, відмова у відкритті провадження); 3) розгляд справи за сутністю; 4) ухвалення судом рішення за сутністю
Строки розгляду справ та подання заяв за сутністю	Повний строк розгляду справи в порядку загального позовного провадження становить 125 днів, з яких: 5 днів на відкриття провадження у справі, 60 днів на проведення підготовчого провадження, строк якого може бути продовжено ще на 30 днів, і 30 днів на розгляд справи за сутністю	Розгляд справи – впродовж розумного строку, але не більше 60 днів з дня відкриття провадження у справі. Скорочені строки подання заяв за сутністю справи (15 днів – для відзиву, 10 днів – для пояснень на відзив; строки подання інших заяв встановлюються судом)
Участь сторін у процесі	За участю сторін з їх повідомленням	Розгляд справи здійснюється без повідомлення сторін та без їх участі, за наявними матеріалами у справі, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше

Під час розгляду справи судом у порядку позовного провадження учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору виключно у заявах за сутністю справи, визначених ЦПК України:

- позовна заява;
- відзив на позовну заяву (відзив);
- відповідь на відзив;
- заперечення;
- пояснення третьої особи щодо позову або відзиву [2].

Крім того, ЦПК України визначає можливість подання учасниками справи заяв з процесуальних питань, зокрема «заяви, клопотання та заперечення, в яких учасники процесу викладають свої вимоги, заперечення, аргументи та пояснення з процесуальних питань» [2].

Позовна заява – процесуальний документ, форма звернення позивача до суду, що подається в письмовій формі та складена відповідно до вимог чинного ЦПК України. Позовна заява має містити вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування; повинна бути підписана позивачем або його представником, чи іншою стороною, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи. Вимоги до позовної заяви встановлені стст. 175 та 177 ЦПК України.

Відзив – перша заява за сутністю відповідача, яка може містити заперечення проти позову або визнання вимог позивача повністю чи частково. Подається у строк, встановлений судом, який не може бути меншим ніж 15 днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі.

Подача відзиву є правом особи, а не обов'язком. У цьому, зокрема, і проявляється дія принципу змагальності сторін. Відповідач має право подати замість відзиву, наприклад, заяву про розгляд справи за його відсутності (ч. 3 ст. 211 ЦПК України). Саме з подачею відзиву виникає обов'язок відповідача подати всі наявні у нього докази (ч. 3 ст. 83 ЦПК України), оскільки в майбутньому він таке право втратить (ч. 8 ст. 83 ЦПК України). У відзиві відповідач може задати позивачу свої десять запитань і вимагати надати на них вичерпну відповідь (ч. 1 ст. 93 ЦПК України).

Відповідь на відзив – письмова відповідь позивача на заперечення відповідача, вказані у відзиві, що подається позивачем з приводу доводів, викладених у відзиві, у строк, встановлений судом.

Відповідь на відзив є другою заявою за сутністю справи позивача, в якій він наводить свої пояснення, міркування й аргументи щодо заперечень відповідача. Позивач не зобов'язаний надавати відповідь на відзив. Порядок його оформлення та пред'явлення регламентований ст. 179 ЦПК України.

Заперечення – друга заява за сутністю справи відповідача, що подається з приводу доводів, викладених у відповіді на відзив, у строк, встановлений судом. Подача цього документа є правом, а не обов'язком позивача. Вимоги до заперечення відповідача, його додатків, порядок підписання заперечення відповідача, а також надсилання суду й учасникам справи аналогічні відзиву (ст. 180 ЦПК України).

Пояснення третьої особи – це письмова заява за сутністю справи третьої особи без самостійних вимог з боку позивача або відповідача, де висловлюються її аргументи та міркування на підтримку або заперечення проти позову, що пояснення подаються у строк, встановлений судом.

Третя особа із самостійними вимогами щодо предмета спору такої заяви не пише, оскільки її першою заявою за сутністю справи є позовна заява.

Вимоги щодо змісту пояснень третьої особи, порядку її підписання, доповнення додатками та порядку надсилання іншим учасникам справи – аналогічні відзиву відповідача (ст. 181 ЦПК України).

Крім перелічених, закон вирізняє самостійні вимоги сторін та учасників процесу.

Зустрічний позов – самостійна вимога відповідача до позивача, яка заявлена в процесі для спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва позови взаємопов'язані та спільний їх розгляд є доцільним, зокрема, коли вони виникають з одних правовідносин або коли задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову.

Існування інституту зустрічного позову впливає з принципу рівноправності сторін цивільного процесу та принципу диспозитивності.

Відповідно до п. 4 ст. 193 ЦПК України «у випадку подання зустрічного позову у справі, яка розглядається у порядку спрощеного позовного провадження, суд постановляє ухвалу про перехід до розгляду справи за правилами загального позовного провадження» [2].

Вимоги до змісту та форми зустрічної позовної заяви передбачені ст. 194 ЦПК України.

Позов третьої особи із самостійними вимогами – самостійна вимога третьої особи щодо предмета спору до позивача та/або позивача у справі, у якій відкрито провадження. Така вимога пов'язана з правовим статусом третьої особи, передбаченим ст. 52 ЦПК України. Вона вступає у процес за допомогою подання позовної заяви, тим самим набуваючи прав та обов'язків відповідача. Правила подання позову третьої особи із самостійними вимогами передбачені ст. 195 ЦПК України.

Особи, які беруть участь у справах позовного провадження, – це наділені самостійною юридичною заінтересованістю, спрямованою на розв'язання матеріально-правового спору між сторонами, суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які, реалізуючи принцип змагальності цивільного судочинства, вчиняють у суді певні процесуальні дії, захищаючи в порядку позовного провадження належні їм права, свободи та інтереси або у випадках, встановлених законом, права, свободи й інтереси інших осіб [15, с. 20].

Відповідно до ЦПК України у справах позовного провадження учасниками справи є сторони, треті особи (ст. 42). Сторонами в цивільному процесі є особи, які беруть участь у справі, спір яких є предметом судового розгляду.

Характерні риси сторін у позовному провадженні: 1) сторони є суб'єктами спірних матеріально-правових (цивільних, сімейних, трудових тощо) правовідносин; 2) інтереси сторін протилежні одна одній; 3) процес у справі ведеться від імені й на користь сторін навіть у тому разі, якщо позивач особисто не звертається до суду з позовною заявою або сторони особисто не беруть участі в процесі; 4) сторони – суб'єкти процесуальної діяльності, яка забезпечується за допомогою наділення їх широким комплексом процесуальних прав та обов'язків, потрібних для виконання ними процесуальних функцій; 5) на сторони розповсюджуються наслідки судового рішення. Тільки сторони можуть бути зобов'язані або уповноважені рішенням на здійснення конкретних дій щодо передачі й, відповідно, отримання матеріальних благ, а також інших дій матеріально-правового характеру; 6) судові витрати покладаються на сторони [16, с. 31].

Позивач – особа, яка звертається до суду за допомогою подання позову до відповідача з метою захисту своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів у справах, які виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Так, позови про захист гідності, честі чи ділової репутації має право подати фізична особа в разі поширення про неї недостовірної інформації, яка порушує її особисті немайнові права, а також інші заінтересовані особи (зокрема, члени її сім'ї, родичі), якщо така інформація прямо чи опосередковано порушує їхні особисті немайнові права.

Відповідно до ст. 165 Сімейного кодексу України право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років [17].

Згідно із ст. 55 Закону України «Про авторське право і суміжні права» за захистом авторського права або суміжних прав, а також особливого права (*sui generis*) у встановленому порядку до суду та інших органів, відповідно до їх компетенції, мають право звертатися:

1) суб'єкти авторського права або суб'єкти суміжних прав для захисту свого авторського права або суміжних прав;

2) особи, яким надано виключне право на використання об'єктів авторського права та/або об'єктів суміжних прав та/або які мають право на отримання частки винагороди за використання об'єктів авторського права та/або об'єктів суміжних прав, для захисту своїх прав та/або охоронюваних законом інтересів у межах договору із суб'єктом авторського права або суб'єктом суміжних прав від протиправних посягань будь-якої третьої особи на права такого ліцензіата або права отримувача частки зазначеної винагороди;

3) організації колективного управління відповідно до доручення правовласників-контрагентів з добровільного колективного управління згідно із Законом України «Про ефективне управління

майновими правами правовласників у сфері авторського права і/або суміжних прав» з урахуванням сфери їх діяльності, зазначеної в реєстрі організацій колективного управління;

4) акредитовані організації колективного управління з урахуванням сфери їх акредитації, зазначеної в реєстрі організацій колективного управління;

5) особи, яким належить особливе право (*sui generis*) [18].

Відповідач – особа, яка залучається судом до відповіді щодо вимоги, заявленої відповідачем.

Згідно із постановою ВП ВС від 17.04.2018 у справі № 523/9076/16-ц провадження 14-61 цс18 визначення відповідачів, предмета і підстав спору є правом позивача. Натомість встановлення належності відповідачів й обґрунтованості позову – обов'язком суду, який виконується під час розгляду справи, а не на стадії відкриття провадження [19].

У справах можуть також брати участь органи й особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. До них варто віднести органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи (ст. 56 ЦПК України).

3.5. Засоби юридичної техніки в цивільному процесі

Основними засобами та прийомами законотворчої техніки є: 1) галузева типізація; 2) законодавча презумпція; 3) законодавча фікція; 4) юридична термінологія; 5) законодавчі дефініції; 6) законотворча стилістика; 7) юридична класифікація; 8) нормотворча графіка; 9) правові символи [20, с. 74]. Розглянемо деякі з них.

Галузева типізація як «засіб юридичного виразу волі правотворця» полягає в тому, що нормативні приписи повинні входити в чітко визначену галузь права, відповідати типовим рисам галузевого правовідношення. Конструкції пов'язані з галузевою типізацією насамперед тому, що перш ніж включити певний нормативний припис у відповідну галузь законодавства, він формується за допомогою певної галузевої конструкції, зокрема юридичної

конструкції галузевого правовідношення. Галузеві юридичні конструкції передують галузевій типізації нормативних приписів і є її умовами. Конструкції – вищий рівень техніко-юридичного виразу волі законодавця [20, с. 74–75].

Законодавча презумпція як засіб законодавчої техніки закріплюється в нормативних актах і являє собою припущення про вірогідність певного юридичного факту. Презумпції – це абстрактні положення, де на основі окремих ознак, ситуацій, явищ за допомогою умовиводу робиться загальний висновок, формулюється презумпція. Суттєвою ознакою презумпцій є їх вірогідний характер. В основі їх утворення лежить неповна індукція, тобто індукція через просте перерахування. Сутність її в тому, що на основі узагальнення значної кількості випадків робиться загальний висновок, який є правильним для всіх узагальнених випадків. Але перелік предметів та явищ, на основі яких робиться висновок, невичерпний. Існують випадки, на які це узагальнення не поширюється [20, с. 76].

Види презумпцій:

- 1) за джерелом походження:
  - виникають безпосередньо із положень закону;
  - із загального досвіду людства, з природніх законів або звичаїв (цінностей) суспільства;
- 2) за можливістю спростування у процесі доказування:
  - презумпція, яка може бути спростована та вважається істинною, доки суб'єкт, що заперечує, не доведе протилежне (наприклад, презумпція невинуватості);
    - презумпція, яка є незаперечною (або неспростовною), яка не може бути спростована в будь-якому випадку (наприклад, захист прав дитини);
- 3) залежно від попереднього встановлення певного факту:
  - презумпції без основних фактів (безумовна презумпція) (наприклад, презумпція невинуватості);
    - презумпції з основними фактами, які потребують попереднього встановлення певного факту (наприклад, оголошення особи померлою, якщо вона була визнана безвісно відсутньою впродовж встановленого проміжку часу) [21].

Значення презумпції полягає в такому:

- ✓ забезпечує завдяки такому засобу юридичної техніки законодавчого регулювання певну правову визначеність;
- ✓ оптимізує процес вирішення складних юридичних ситуацій з урахуванням динамічності розвитку суспільно-управлінських правовідносин;
- ✓ установлює певні сталі принципи у праві;
- ✓ у процесуальному аспекті: попереджає процесуальні порушення учасників справи, регулює між сторонами обсяг тягара доказування в суді, реалізує принцип процесуальної економії, усуває або мінімізує значення процесуальних формальностей, забезпечує розгляд і вирішення справи судом у розумні строки (зобов'язують учасників добросовісно користуватися своїми процесуальними правами, а також проявляти активність, зокрема цікавитися процесом розгляду справи).

У цивільному процесі можна виділити дві групи презумпцій: прямі та непрямі. До першої групи належать ті, що прямо випливають з норм цивільного процесуального законодавства; до другої – такі, що випливають з норм цивільного процесуального права.

Перша група:

– відповідно до ч. 2 ст. 462 ЦПК України: у разі якщо визнання та виконання рішення іноземного суду залежить від принципу взаємності, вважається, що він існує, оскільки не доведено інше. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання;

– ст. 84 Земельного кодексу України: передбачається, що в державній власності перебувають усі землі України, крім земель комунальної та приватної власності (неспростовна презумпція права державної власності на землю);

– ч. 1 ст. 614 ЦК України: «особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання (презумпція вини особи, яка порушила зобов'язання демонструє взаємний вплив матеріального та процесуального права в рамках цивільного судочинства)» [22];

– ч. 1 ст. 617 ЦК України: особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання,

якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили;

– ч. 2 ст. 1166 ЦК України: «особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини» [22];

– ч. 1 ст. 46 ЦК України: «фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування впродовж трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, які загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – впродовж шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин унаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – впродовж одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [22].

Друга група:

– ч. 5 ст. 12 ЦК України: «якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом» [22];

– ч. 3 ст. 130 ЦПК України: «якщо особу, якій адресовано судову повістку, не виявлено в місці проживання, повістку під розписку вручають будь-кому з повнолітніх членів сім'ї, які проживають разом з нею. У такому випадку особа, якій адресовано повістку, вважається у належний спосіб повідомленою про час, дату та місце судового засідання, вчинення іншої процесуальної дії» [2];

– ч. 1 ст. 1178 ЦК України: «шкода, завдана малолітньою особою (яка не досягла чотирнадцяти років), відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, – якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою» [22] тощо.

Отже, законодавча презумпція – закріплене в законах припущення про наявність або відсутність певних юридичних фактів.

Законодавчі фікції як прийом законотворчої техніки відомий з найдавніших часів, але й нині сприймається неоднозначно. Він розглядається переважно як техніко-юридичний прийом, яким неіснуючий факт або обставина оголошуються існуючими та набувають загальнообов'язкового характеру, оскільки закріплені в нормі права [20, с. 78].

Ознаки юридичної презумпції та фікції:

- ці явища існують лише як припущення з певною мірою вірогідності, але в цілях забезпечення правового регулювання видаються як дійсні;

- як юридична презумпція, так і юридична фікція безпосередньо стосуються процесу доказування, оскільки презумпція може бути спростована виключно в процесі доказування, у протилежному випадку вона приймається за істину, а юридична фікція – штучно створений, реально неіснуючий, але прийнятий за істину факт, що не підлягає спростуванню у процесі доказування;

- зобов'язують суд у разі їх застосування наводити детальні мотиви [21].

Ознаки, за якими варто розмежовувати юридичні презумпції та фікції:

- презумпції є припущенням, що можуть існувати в реальності з високою мірою вірогідності; фікції – те, що у реальності не існує або може існувати із незначною мірою вірогідності, а лише належати до правової реальності;

- юридична фікція отримує свою легітимність з традиції та судового прецеденту, а не з формального джерела права; юридична презумпція може походити як із закону або судового прецеденту, так із традицій, природніх законів, статистичних спостережень та ін.;

- презумпції умовно приймаються за істину до їх спростування у встановленому порядку; фікції приймаються за імперативну істину без можливості її спростування;

- презумпції виконують завдання спрощення у встановлені істини під час вирішення справи; фікції слугують меті правової визначеності, передбачуваності правового регулювання, чого не можуть забезпечити традиційні норми права [21].

Так, правовою фікцією є положення ст. 39-1 Кодексу законів про працю України, згідно з якою «якщо після закінчення строку трудового договору (пункти 2 і 3 статті 23) трудові відносини фактично тривають і жодна із сторін не вимагає їх припинення, дія цього договору вважається продовженою на невизначений строк» [23].

У цивільному праві прикладами простих фікцій є: 1) оголошення громадянина померлим; 2) усиновлення; 3) визначення частки у спільному майні подружжя; 4) представництво та довіреність; 5) правова природа юридичної особи; 6) позовна давність і поновлення строків позовної давності тощо.

До похідних належать юридичні фікції, які пов'язані з юридичною діяльністю, тобто такі, введення яких зумовлене потребою спрощення правовідносин, створення простих і оптимальних моделей правового регулювання. До них належать: 1) умови договору міни (припущення, що має місце договір купівлі-продажу); 2) умови договору комісії (припущення, що комісіонер є власником); 3) норми про право власності на інформацію (припущення про інформацію як різновид майна, хоча насправді інформація не є майном, а тому не може вважатися предметом права власності) тощо.

Юридичне значення фікцій полягає в тому, що вони закріплені в нормах права й тому є загальнообов'язковими. Сучасна законодавча фікція застосовується, коли інші засоби досягнення певної мети вичерпані або малоефективні [20, с. 78].

Юридична термінологія. Кожна галузь суспільного життя, зокрема право, оперує певними поняттями, що виражаються словами або словосполученнями. Такі слова або словосполучення, які використовують для формулювання понять будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо, називаються термінами. Сукупність термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва або всіх термінів мови вважається термінологією [24, с. 660].

Юридичні термінопоняття мають свої особливості: по-перше, заключним актом формулювання понять є закріплення їх у законі, з цього моменту вони вживаються в тому значенні, яке надав їм нормотворець; по-друге, таке поняття стає обов'язковим для суб'єкта, який застосовує закон; по-третє, зміст понять стає стабільним, непорушним і однозначним; по-четверте, зміни у зміст понять вносить лише законодавець [20, с. 79].

Функціями юридичної термінології є: одноманітне розуміння та реалізація нормативних приписів усіма суб'єктами права; забезпечення чіткості й доступності законодавства; забезпечення стабільності правового регулювання відносин тощо.

Законотворча стилістика – сукупність правил найдоцільнішого використання мовних засобів під час формулювання нормативних документів. Основними рисами стилю законодавства є точність і лаконізм, одноманітність використання мовних засобів, так званих кліше: «судовий збір», «апеляційне провадження», «зустрічний позов», «судова повістка» тощо [20, с. 83].

Юридична класифікація – прийом законотворчої техніки, який виражається у формально-юридичному поділі правового матеріалу на групи / види за певними критеріями. Класифікація широко застосовується не лише в науці, але й законодавстві. Наприклад, ст. 177 ЦК України закріплює види об'єктів цивільних прав; ст. 76 ЦПК України встановлює різні засоби доказування, а ст. 133 ЦПК України – види судових витрат тощо.

Завдання для перевірки знань

Питання для самоконтролю

1. Співвідношення понять «цивільне процесуальне право», «цивільний процес» і «цивільне судочинство».
2. Спільні та відмінні риси видів цивільного провадження.
3. Позов як процесуальний засіб реалізації права на відкриття цивільної справи в суді.
4. Право на подання позову. Умови та процесуальний порядок його реалізації.
5. Співвідношення понять «позов» і «позовна заява».
6. Процесуальні документи, які подають учасники справи: заяви за сутністю справи та заяви з процесуальних питань. Характеристика й порядок подання.
7. Які завдання підготовчого провадження?

Практичні завдання

Практичне завдання 1

У лютому 2020 року Гришина Т. Г. звернулася до суду з позовом до Акціонерного товариства «Банк Форвард» (АТ «Банк Форвард»); треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, – приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу Пригожа О. І., приватний виконавець виконавчого округу м. Київ Павлова Т. Л., про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню.

Ухвалою суду від 12 березня 2020 року було залишено без задоволення клопотання позивачки про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження, відкрито провадження у справі за правилами загального позовного провадження та призначено підготовче судове засідання.

3 квітня 2020 року від Маслової О. О., уповноваженої Гришиною Т. Г. та діючої на підставі довіреності від 19 лютого 2020 року, надійшла заява про визнання справи малозначною, в обґрунтування якої заявниця вказувала, що, на її думку, ця категорія справ не належить до справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, є всі підстави для визнання її малозначною та залучення її, Маслової О. О., до участі в справі як представника позивача.

Посилаючись на п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України, заявниця просила суд визнати цивільну справу за позовом до АТ «Банк Форвард» про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню малозначною, та залучити її до участі в справі як представника позивачки.

Яке рішення має прийняти суд? Надайте відповідь з посиланням на норми ЦПК України та правової позиції Верховного Суду щодо віднесення справ до малозначних.

Практичне завдання 2

Позивачка Сурікова А. А. звернулася до суду з позовом до чоловіка Сурікова В. В., в якому просила здійснити поділ майна, що є спільною сумісною власністю подружжя, яке сторони набули під час шлюбу, загальною вартістю 948 046 грн, виділивши їй

частину житлового будинку з господарськими будівлями, частину побутового майна на загальну суму 174 898 грн, розподілити рухоме майно, зокрема автомобіль MERCEDES-BENZ, та стягнути грошову компенсацію вартості неподільного майна в розмірі 299 125 грн.

Позов мотивує тим, що сторони перебували в зареєстрованому шлюбі з 20.11.2010 по 12.08.2022 і за період шлюбу ними було придбано майно, а саме: житловий будинок з надвірними будівлями та земельна ділянка, автомобілі AUDI A3 2006 р. в., MERCEDES-BENZ 2001 р. в. та побутове майно відповідно до переліку. У зв'язку з тим, що шлюб між сторонами розірвано, а згоди між сторонами щодо поділу не досягнуто, просила здійснити розподіл вищезазначеного майна.

17.01.2023 Суріков В. В. звернувся до суду з позовом про визнання майна особистою приватною власністю, поділ спільного майна подружжя. Просив визнати за ним право приватної власності на автомобіль MERCEDES-BENZ 313 CDI 2001 р. в.; розподілити майно, що є спільною сумісною власністю подружжя, стягнути грошову компенсацію вартості неподільного майна в розмірі 78 400 грн.

Позов мотивує тим, що 07.07.2009 перед реєстрацією шлюбу останній за особисті кошти на підставі біржової угоди 15655 придбав автобус БАЗ модель А079.20. Під час перебування в шлюбі він продав належний йому на праві особистої приватної власності вказаний автобус і придбав за власні кошти автобус MERCEDES-BENZ 313 CDI 2001 р. в., тобто вказаний автомобіль не є спільною сумісною власністю подружжя та придбаний за час шлюбу, а є особистою приватною власністю. Вказав на придбання в шлюбі автомобіля WOLKSVAGEN Golf вартістю 60 000 грн, який залишився у відповідки, а також заперечив наявність автомобіля AUDI A3 2006 р. в., оскільки останній був проданий ще під час шлюбу та кошти витрачені на потреби сім'ї. Також зазначив перелік додаткового побутового майна, яке було придбано за період шлюбу та просив виділити йому частину майна згідно з переліком на загальну суму 131 600 грн.

Вирішіть спір. Користуючись додатками (зразками позовних заяв), складіть проєкт позовної заяви до суду за фавулою.

Практичне завдання 3

Гиріна Т. О. звернулася до районного суду Київської області із заявою про видачу судового наказу за вимогами про стягнення з Гиріна В. В. аліментів на утримання доньки – Гиріної А. В., у розмірі однієї четвертої частини заробітку (доходу) платника аліментів щомісячно з дня подання заяви і до досягнення дитиною повноліття, а також про стягнення з Гиріна В. В. аліментів на її утримання у розмірі однієї шостої заробітку (доходу) платника аліментів щомісячно, починаючи з дня подання заяви і до досягнення дитиною трирічного віку.

Користуючись додатками, скласти заяву про видачу судового наказу про стягнення аліментів на утримання дитини за фабулою.

Практичне завдання 4

19.10.2022 військовослужбовці збройних сил російської федерації та інших військових формувань держави-агресора, застосовуючи засоби ведення війни, заборонені міжнародним правом, порушуючи закони та звичаї війни, передбачені міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, на одному з блокпостів у м. Токмак Запорізької області незаконно затримали батька Миколенка В. В., який, будучи водієм-волонтером БФ «Україна у серці», пересувався на автомобілі ВАЗ-21099 до м. Токмак та м. Бердянськ з метою евакуації цивільного населення та видачі гуманітарної допомоги мешканцям окупованих територій, після чого він був доставлений до військової комендатури в м. Токмак, де незаконно утримувався. Пологівським РВП ГУНП у Запорізькій області Миколенко В. В. розшукується як безвісно зникла особа, його місце перебування не встановлено.

Посилаючись на зазначені обставини, з метою подальшої реалізації права на отримання пенсії у зв'язку із втратою годувальника заявниця (дружина Миколенко В. А.) просить суд визнати Миколенка В. В. безвісно відсутнім з 19.10.2022.

Користуючись додатками, скласти заяву про визнання фізичної особи безвісно відсутньою за фабулою.

Практичне завдання 5

Надати характеристику справам, що виникають із правовідносин щодо відшкодування шкоди (матеріальної / майнової) за такими параметрами:

- правові норми, які підлягають застосуванню під час вирішення справ;
- судова практика;
- підсудність;
- розмір ставки судового збору;
- пільги щодо сплати судового збору;
- позивач
- відповідач;
- предмет доказування;
- приблизний перелік потрібних доказів;
- правові позиції суду.

Аналітичне завдання

Дослідити рішення ЄСПЛ у справі «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11) та рішення ЄСПЛ у справі «Кургіанов v. Сургу», заява № 73797/01 щодо презумпції особистої безсторонності суду.

Встановіть, як саме визначає її суд.

Термінологічний словник

Цивільне судочинство – це врегульований нормами цивільного процесуального права процесуальний порядок розгляду й вирішення цивільних справ судами загальної юрисдикції, а також перегляд судових рішень у порядку апеляції, касації та перегляд за нововиявленими або виключними обставинами, оскарження рішень третейських судів та оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів, відновлення втраченого судового провадження, провадження у справах за участю іноземних осіб.

Позовне провадження – вид провадження, за якого розглядається спір між двома сторонами – позивачем і відповідачем щодо цивільних спорів з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Наказне провадження – спрощений вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядають цивільні справи з метою захисту охоронюваних законом (законних) інтересів та/або безспірних суб'єктивних прав.

Позов – це вимога особи (позивача чи іншої уповноваженої особи) до іншої особи (відповідача), що ґрунтується на спірних правовідносинах між ними про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Позовна заява – встановлена законом форма звернення до суду за вирішенням спору про суб'єктивне право.

Відзив – перша заява за сутністю відповідача, яка може містити заперечення проти позову або визнання вимог позивача повністю чи частково.

Відповідь на відзив – письмова відповідь позивача на заперечення відповідача, вказані у відзиві, що подається позивачем з приводу доводів, викладених у відзиві, у строк, встановлений судом.

Заперечення – друга заява за сутністю справи відповідача, що подається з приводу доводів, викладених у відповіді на відзив, у строк, встановлений судом.

Пояснення третьої особи – це письмова заява за сутністю справи третьої особи без самостійних вимог з боку позивача або відповідача, де висловлюються її аргументи та міркування на підтримку або заперечення проти позову, що пояснення подають у строк, встановлений судом.

Зустрічний позов – самостійна вимога відповідача до позивача, яка заявлена в процесі для спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва позови взаємопов'язані та спільний їх розгляд є доцільним, зокрема, коли вони виникають з одних правовідносин або коли задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову.

Позов третьої особи із самостійними вимогами – самостійна вимога третьої особи щодо предмета спору у справі, в якій відкрито провадження.

Список рекомендованих джерел

1. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина) : підруч. / Гетманцев О. В., Кондрат'єва Л. А., Остафійчук Л. А., Паскар А. Л., Татулич І. Ю. ; за ред. О. В. Гетманцева. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 412 с.

2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

3. Луспенік Д. Новелізація цивільного процесу: вплив на судову практику : лекція / Національна школа суддів України, м. Київ, 19 листопада 2020 року. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_Luspenik_Novelizacia.pdf

4. Підвищити довіру до судів: чому Україні потрібен класичний суд присяжних? URL : <https://rpr.org.ua/news/pidvyshchyty-doviru-do-sudiv-chomu-ukraini-potriben-klasichnyy-sud-prysyazhnykh-interv-iu-z-iurystom-romanom-smaliukom/>

5. Аналітична довідка до законопроектів 4190, 4191, 4192 щодо впровадження суду присяжних / Центр громадянських свобод. URL : <https://ccl.org.ua/posts/2021/12/analitichna-dovidka-do-zakonoproektiv-4190-4191-4192-shhodo-vprovadzhennya-sudu-prysyazhnyh/>

6. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : моногр. К. : Алерта, 2016. 434 с.

7. Васильєв С. В. Цивільний процес України : навч. посіб. Київ : Алерта, 2015. 352 с.
8. Цивільний процес України: Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. В. Гетманцев та ін. ; за ред. С. Я. Фурси. К. : Вид. Фурса С. Я.; КНТ, 2009. 848 с.
9. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. С. Я. Фурси. К. : Видавець Фурса С. Я., 2006. 803 с.
10. Цивільне процесуальне право України : підручник : у 2 т. Т. 2 / за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка М. М. Ясинка. Вид. 2-ге, переробл. та допов. Київ : Алерта, 2021. 572 с.
11. Справа за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) Рішення Конституційного Суду України у справі за зверненнями жителів міста Жовті Води від 25.12.1997 № 9-зп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>
12. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін. ; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.
13. Демянова О. В., Царенко С. І. Окремі аспекти стадійності цивільного судочинства. URL : <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/6832-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-13720-1-10-20190613.pdf>
14. Дем'янова О. В. Чинники формування стадійної структури цивільного судочинства. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 76–82.
15. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : моногр. К. : Атіка, 2011. 420 с.
16. Васильєв С. В. Звернення до суду: алгоритм процесуальних дій (цивільна юрисдикція) : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2021. 474 с.

17. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

18. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 57. Ст. 166.

19. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі від 17.04.2018 № 523/9076/16-ц, 14-61цс18. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/C007511?an=2>

20. Дутко А. О. Юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 176 с.

21. Берназюк Я. Презумпції в праві: види та значення. Програма підготовки та підвищення рівня кваліфікації за стандартизованою програмою помічників суддів окружних та апеляційних адміністративних судів. 2023. 7 листопада. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_present/presumption_bernaziuk.pdf

22. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

23. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

24. Словник іншомовних слів / за ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. К. : Головна ред. укр. рад. енциклопедії, 1974. 775 с.

ТЕМА 4

АЛЬТЕРНАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ

*Призначенням права є зміст:
чесно жити та не шкодити іншому,
кожному надавати своє.*
Доміцій Ульпіан

4.1. Досудове врегулювання цивільних спорів

Відповідно до ст. 16 ЦПК України сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом. Особи, які порушили права та законні інтереси інших осіб, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення претензії чи позову [1].

Інститут досудового порядку врегулювання спорів в Україні бере свій початок досить давно. У рішеннях Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року у справі № 1-2/2002, № 15-рп/2002 (справа про досудове врегулювання спорів) Суд визначив, що обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду і здійснення за нею правосуддя, порушує право особи на судовий захист. Можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом. З огляду на потребу в підвищенні рівня правового захисту держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов'язком особи, яка потребує такого захисту.

Право на судовий захист не позбавляє суб'єктів правовідносин можливості досудового врегулювання спорів. Це може бути передбачено цивільно-правовим договором, коли суб'єкти правовідносин добровільно обирають засіб захисту їхніх прав. Досудове

врегулювання спору може мати місце також за волевиявленням кожного з учасників правовідносин і за відсутності в договорі застереження щодо такого врегулювання спору.

Отже, обрання певного засобу правового захисту, зокрема і досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, з огляду на власні інтереси, його використовує. Встановлення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист [2].

Ідея законодавчого закріплення обов'язковості досудового врегулювання спорів не знайшла підтримки. Отже, цей спосіб вирішення конфліктів залишався факультативним, тобто сторони могли використовувати його за власною згодою, незалежно від того, чи була вона оформлена письмово (у договорі) або ж виражена усно.

02.06.2016 Законом України № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» були внесені зміни, зокрема й до статті 124 Конституції України, яка нині передбачає, що «законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору [3]. Відповідні зміни були внесені в усі процесуальні кодекси, в яких з'явилася норма про те, що відсутність доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору у випадку, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом, є підставою для повернення позовної заяви (п. 7 ч. 4 ст. 185 ЦПК України). Так, основним критерієм для застосування в обов'язковому порядку досудового способу врегулювання спору є відповідна імперативна норма в законі, в інших випадках цей спосіб є добровільним.

Застосування процедур досудового врегулювання спору є важливим з таких міркувань: зменшення навантаження на судові органи, і для підвищення правової культури ведення бізнесу й знаходження взаємоприйнятних способів вирішення спірних питань безпосередніми учасниками спору, через задекларований шлях України на європейську інтеграцію, де здебільшого діє принцип, який зобов'язує сторони спору вживати всі необхідні заходи перед тим, як вони впевняться в безальтернативності й невідворотності передачі спору на розгляд суду [4].

Цивільне процесуальне законодавство не містить легального визначення досудового врегулювання спору. У широкому розумінні його можна визначити як врегулювання спірних питань між сторонами в позасудовому порядку (тобто будь-якому несудовому порядку).

Відповідно до ст. 175 ЦПК України в позовній заяві обов'язково зазначаються відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, зокрема, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору [1]. У випадку якщо досудовий порядок врегулювання спору не проводився, в позовній заяві потрібно про це зазначити.

Прикладами застосування досудової форми врегулювання спору є, зокрема, вирішення спорів органами місцевого самоврядування й органами виконавчої влади, передбачене у главі 26 Земельного кодексу України; за допомогою звернення до нотаріуса особа може звернутися до нотаріуса з письмовою заявою про вчинення нотаріальних дій, у випадку отримання відмови від вчинення таких дій, особа має право оскаржити таку відмову. Іноді така форма досудового врегулювання спору є необхідною умовою для захисту своїх прав та інтересів тощо. Однак усі ці способи є правом особи, а не обов'язком, і таких прикладів більшість.

Щодо обов'язкового досудового порядку врегулювання спору, відповідний обов'язок передбачений Монреальською Конвенцією про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень (1999 р.) (ст. 31). Також схожа норма поміщена до Угоди про міжнародне залізничне вантажне сполучення від 01.11.1951 (стст. 46 та 47).

4.2. Врегулювання спору за участю судді

Врегулюванням спору за участю судді є судова процедура, що передбачена нормами ЦПК України та полягає у проведенні суддею спільних (за участю всіх сторін) і закритих (з кожною із сторін окремо) нарад з метою мирного врегулювання спору.

Врегулювання спору за участю судді не є медіацією чи іншою приватною процедурою для врегулювання зазвичай комерційних

чи колективних трудових спорів (конфліктів) у позасудовому порядку, хоча деякі принципи є схожими з процедурою врегулювання спору за участю судді.

Відповідно до ст. 201 ЦПК України врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи за сутністю. Проведення врегулювання спору за участю судді не допускається у разі, якщо у справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору [1].

Ця процедура судового процесу проводиться в межах підготовчого провадження, яке, згідно з ч. 3 ст. 189 ЦПК України, проводиться впродовж шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі.

Врегулювання спору за участю судді проводиться впродовж розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про його проведення, водночас строк проведення врегулювання спору за участю судді продовженню не підлягає. Для початку процедури врегулювання спору потрібна наявність таких умов:

- розгляд судової справи за сутністю не розпочато;
- обидві сторони висловили згоду на врегулювання спору за участю судді;
- треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, відсутні.

За наявності всіх зазначених умов суд постановляє ухвалу про проведення процедури врегулювання спору за участю судді, якою одночасно зупиняє провадження у справі. На першому етапі врегулювання спору суддя проводить спільну нараду, на початку якої роз'яснює сторонам мету, порядок проведення врегулювання спору за участю судді, права й обов'язки сторін. Під час проведення спільних нарад суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування з категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо засобів з мирного врегулювання спору та здійснює інші дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору. Суддя може запропонувати сторонам можливий засіб щодо мирного врегулювання спору. Під час закритих нарад суддя має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах,

пропонувати стороні та/або її представнику можливі засоби щодо мирного врегулювання спору. Зазвичай наради проводяться в неформальній обстановці, що сприяє формуванню довірчих відносин. Суддя бере участь у нарадах без мантиї. Під час проведення врегулювання спору суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі. Інформація, отримана будь-якою зі сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору, є конфіденційною. У зв'язку з цим під час проведення врегулювання спору за участю судді протокол наради не ведеться та не здійснюється фіксування технічними засобами [1].

Відповідно до Аналітичного огляду стану здійснення цивільного судочинства 2023 року кількість позовних заяв, які надійшли на розгляд місцевих судів упродовж 2023 року, становила 540,4 тис., що на 209,3 тис., або 63,2 %, більше порівняно з 2022 роком (331,2 тис.). Упродовж 2023 року місцевими судами постановлено 53 ухвали про проведення врегулювання спору за участю судді та 46 про його припинення (2022 року ці показники становили, відповідно, 24 та 28 ухвал), з яких у 17 досягнуто примирення між сторонами (2022 року – лише 3), а 24 передано на розгляд іншому судді (2022 року – 22) [5].

Такі дані явно засвідчують невисокий інтерес до інституту врегулювання спору за участю судді.

Відповідно до ст. 204 ЦПК України врегулювання спору за участю судді припиняється:

- 1) у разі подання стороною заяви про припинення врегулювання спору за участю судді;
- 2) у разі закінчення строку врегулювання спору за участю судді;
- 3) з ініціативи судді у разі затягування врегулювання спору будь-якою із сторін;
- 4) у разі укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження або звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, або в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем [1].

Про припинення врегулювання спору за участю судді постановляється ухвала, яка не підлягає оскарженню. Водночас суддя вирішує питання про поновлення провадження у справі.

4.3. Третейське судочинство

Третейський суд – інститут надто давній. Він зародився і розвивався до виникнення держави, а також ознаменував зародження, а конкретніше – становлення права [6, с. 45]. Детальне історико-правове дослідження розвитку та діяльності третейських судів в Україні представлено у монографії Н. А. Сердюк «Становлення третейського суду як інституту соціальної держави в Україні».

Згідно із Законом України «Про третейські суди» *третейський суд* – недержавний незалежний орган, який утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, які виникають із цивільних і господарських правовідносин. Завданням третейського суду є захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних чи юридичних осіб за допомогою всебічного розгляду та вирішення спорів відповідно до закону [7].

Третейські суди діють згідно із Законом України «Про третейські суди» та не є судами загальної юрисдикції.

В Україні можуть утворюватися та діяти постійно діючі третейські суди та третейські суди для вирішення конкретного спору (суди *ad hoc*).

Відповідно до закону третейські суди утворюються при таких організаціях:

- всеукраїнські громадські організації;
- всеукраїнські організації роботодавців;
- фондові й товарні біржі, саморегулювні організації професійних учасників ринку цінних паперів;
- торгово-промислові палати;
- всеукраїнські асоціації кредитних спілок, Центральна спілка споживчих товариств України;
- об'єднання, асоціації суб'єктів підприємницької діяльності – юридичних осіб, зокрема банків [7].

Третейські суди підлягають державній реєстрації. Інформація про зареєстровані третейські суди доступна на інформаційних ресурсах органу державної реєстрації.

Станом на 1 грудня 2018 року в Україні було зареєстровано 515 третейських судів, з них 21 припинив діяльність. Тому далі надано аналіз щодо 494 третейських судів [8, с. 7].

Третейські суди не належать до системи судів України, однак їх рішення мають юридичну силу та можуть бути виконані органами державної виконавчої служби в порядку, встановленому для рішень судів загальної юрисдикції.

Третейський розгляд, який застосовується до спорів у сфері цивільних і господарських правовідносин, є одним із видів недержавної юрисдикційної діяльності. Цю діяльність здійснюють третейські суди, керуючись чинним законодавством України та використовуючи різноманітні методи арбітрування.

Третейський суд може розглядати справи в складі одного третейського судді або в будь-якій непарній кількості третейських суддів.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про третейські суди» третейські суди можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних і господарських правовідносин, за винятком:

- 1) справ у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів;
- 2) справ у спорах, що виникають під час укладення, зміни, розірвання та виконання господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб;
- 3) справ, пов'язаних з державною таємницею;
- 4) справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів);
- 5) справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;
- 6) справ, однією із сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство;
- 7) справ у спорах щодо нерухомого майна включно із земельними ділянками;

8) справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

9) справ у спорах, що виникають з трудових відносин;

10) справ, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством і його учасником (засновником, акціонером), зокрема учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, пов'язаних із створенням, діяльністю, управлінням і припиненням діяльності цих товариств;

11) інших справ, які, відповідно до закону, підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України;

12) справ, коли хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України;

13) справ, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень;

14) справ у спорах щодо захисту прав споживачів, а саме споживачів послуг банку (кредитної спілки) [7].

Третейська угода може бути укладена як:

- ✓ третейське застереження в договорі, контракті;
- ✓ окрема письмова угода.

Якщо сторони не домовилися про інше під час передачі спору до постійно діючого третейського суду, а також у разі вказівки у третейській угоді на конкретний постійно діючий третейський суд, регламент третейського суду розглядається як невід'ємна частина третейської угоди [7].

Третейська угода укладається виключно у письмовій формі. Вона вважається укладеною, якщо:

– підписана обома сторонами або міститься у проспекті цінних паперів (рішенні про емісію) або в інших документах, що мають юридичну силу, або укладена за допомогою обміну листами, повідомленнями по телетайпу, телеграфу, електронною поштою або іншими засобами зв'язку, які забезпечують фіксацію угоди;

- містить назву та місцеперебування сторін;
- містить предмет спору;
- містить місце та дату укладення угоди.

Якщо угода укладена у формі третейського застереження, воно стає невід'ємною частиною основної угоди. До застереження застосовують ті самі правила правонаступництва, що й до основної угоди.

Третейська угода є юридично зобов'язуючим документом. У разі виникнення спору сторони зобов'язані дотримуватися її умов. Зміна або розірвання угоди можливі лише за згодою всіх сторін.

4.4. Інші форми вирішення цивільних спорів

Практика альтернативного вирішення цивільно-правових спорів (далі – АВС) (*Alternative Dispute Resolution*, скорочено – АDR), що вперше була запроваджена у США в 60-х роках ХХ століття як «приватне правосуддя» (*private justice*), набула широкого застосування в багатьох країнах світу, серед яких Канада, Німеччина, Швеція, Нідерланди, Франція тощо. Також паралельно в закордонній практиці використовують терміни EDR – *Effective Dispute Resolution* (ефективне розв'язання спорів), *Amicable Dispute Resolution* (дружнє розв'язання спорів). В Україні також застосовують деякі способи альтернативного вирішення спорів, як-от третейський розгляд, розгляд спору міжнародним комерційним арбітражем, переговори, медіація тощо, однак обсяги їх застосування незрівнянно малі.

На сьогодні в науковій літературі на позначення цього інституту зустрічаються різні поняття: «альтернативне вирішення спорів», «альтернативне розв'язання спорів» (АРС), «альтернативні способи врегулювання конфліктів», «способи АВС», «способи недержавного (приватного) вирішення спорів і врегулювання правових конфліктів», «інститути саморегулювання громадянського суспільства». У літературі також використовуються такі терміни: «альтернативні процедури вирішення спорів», «приватні (недержавні) процедури вирішення та врегулювання спорів», «позадержавне

вирішення та врегулювання спорів», «позасудові» або «досудові форми» вирішення спорів, «альтернативне вирішення спорів і конфліктів» тощо.

У вітчизняній науковій літературі переважно застосовується саме термін «альтернативне вирішення спорів», хоча в Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 використовується поняття альтернативного (позасудового) *врегулювання* спорів. Отже, підтримуючи доцільність єдиного позначення цього інституту, потрібно визнати, що найбільш поширено використовується поняття «альтернативне вирішення спору».

У найбільш широкому та всеохоплюючому розумінні «альтернативне вирішення спорів – це право особи обирати будь-який незаборонений законом спосіб вирішення спору чи врегулювання правового конфлікту залежно від ситуації, що дозволяє вводити до АВС одночасно як судові, так і позасудові форми захисту, зокрема й такі, що передбачають звернення до уповноважених законом органів – президента, органів виконавчої влади, омбудсмена, нотаріуса тощо» [9, с. 10].

Однак найбільш усталеним у цьому контексті є розуміння АВС у таких аспектах, як:

- 1) несудове вирішення спорів, тобто альтернативу державному правосуддю (широке розуміння);
- 2) спосіб вирішення спору, заснований лише на досягненні компромісу (вузьке розуміння) [9, с. 10].

Сучасне суспільство в умовах глобалізації, розширення соціальних комунікацій і зростання населення розвивається з неймовірною швидкістю: постійно виникають нові правові інститути, а отже, розбіжності з приводу майнових і особистих немайнових прав, а також законних інтересів громадян.

Практика застосування альтернативних способів вирішення спорів успішно розвивається в Австрії, Бельгії, Великобританії, Німеччині, Норвегії, США, Канаді, Франції, Японії, Китаї та в інших країнах.

Варто зазначити, що не існує вичерпного переліку способів АВС. Однак, аналізуючи закордонний досвід, де АВС є більш поширеним, можна визначити такі способи:

1. *Переговори* є найпоширенішим і найпростішим способом альтернативного вирішення спорів з кількох причин: відсутність додаткових витрат; простота та гнучкість (не мають жорсткої формалізованої процедури, що дає змогу сторонам вільно обирати формат і методи спілкування); інтеграція з іншими методами АВС (наприклад, з медіацією, або використовуватися як підготовка до звернення до суду). Однак важливо зазначити, що досягнуті під час переговорів домовленості не мають юридичної сили, якщо не оформлені як письмова угода. Це може призвести до проблем з їх примусовим виконанням у разі невиконання однією зі сторін.

2. *Медіація, посередництво* – переговори між сторонами за участю третьої незацікавленої особи, яка позбавлена права виносити обов'язкове для сторін рішення. Така процедура є одним із трьох найпоширеніших способів АВС (нарівні з третейським розглядом і переговорами), а тому має безліч варіантів її проведення, обумовлених особливостями її законодавчого регулювання в різних країнах.

3. *Медіація-арбітраж і арбітраж-медіація* – комбіновані способи АВС. Медіація-арбітраж: за цієї моделі медіатор спочатку веде переговори з метою досягнення згоди між сторонами. Якщо врегулювання за допомогою медіації неможливе, медіатор перетворюється на арбітра й виносить обов'язкове рішення для сторін. Арбітраж-медіація: ця модель передбачає спочатку арбітражне вирішення спору. Якщо арбітр не може винести остаточне рішення, він перетворюється на медіатора та веде переговори з метою досягнення компромісу між сторонами. Якщо сторонам вдається досягти компромісу, арбітражне рішення не оголошується й не має юридичної сили. Якщо ж компромісу не знайдено, арбітр оголошує своє попереднє рішення, яке стає обов'язковим для виконання.

Перевагами комбінованих методів є: збільшення шансів на врегулювання спору; гнучкість; ефективність; економність за часом і ресурсами порівняно з окремими процедурами медіації або арбітражу.

4. *Рекомендаційний (необов'язковий) арбітраж (non-binding arbitration)* – передбачає залучення незалежного арбітра, який на основі наданих сторонами доказів і проведеної прискореної та неформалізованої процедури виносить свою оцінку ситуації. Його рисами є: необов'язковість (висновок арбітра в рамках рекомендаційного арбітражу не має юридичної сили та не може бути примусово виконаний сторонами; економія часу й коштів (процедура є більш швидкою та дешевою порівняно із судовим розглядом); нейтральна оцінка (арбітр надає неупереджену оцінку ситуації, що може допомогти сторонам краще зрозуміти свої позиції); збереження ділових стосунків (процедура може допомогти зберегти ділові стосунки між сторонами, навіть якщо їм не вдається досягти згоди).

5. *«Маятниковий арбітраж» (pendulum arbitration) або арбітраж останньої оферти (final offer arbitration)* – спосіб АВС, відповідно до якого «сторони у визначеній послідовності викладають власні варіанти вирішення спору, а арбітр обирає з них найбільш прийнятний і справедливий» [9, с. 20–21].

6. *Міні-суд (executive tribunal, mini-trial)* – незважаючи на назву, міні-суд не є ні державним судовим органом, ні арбітражем, оскільки розгляд спору здійснюється комісією, яка складається з керівників чи уповноважених осіб компаній-сторін під головуванням запрошеної нейтральної особи. Отже, сторони беруть активну участь у керуванні процедурою розгляду та винесенні рішення, яке не є обов'язковим [10].

7. *Приватний суддя (rent-a-judge, private judging)* – процедура, яка застосовується у США та полягає в розгляді спору діючим суддею чи суддею у відставці (обираючи діючого суддю, сторони повинні клопотати до місцевого державного суду про надання дозволу судді розглядати їх справу). Хоча ця процедура і є способом АВС, розгляд справи ведеться за процесуальним законодавством, як і в державному суді, винесене приватним суддею рішення є обов'язковим для сторін, відповідає статусу судового рішення та може бути оскаржено [11].

8. *Ад'юдикація (dispute adjudication mechanism)* – альтернативний спосіб вирішення транскордонних спорів, що вперше використаний у Великобританії у зв'язку із кризою в будівельній

галузі як самостійний від сторін механізм вирішення спорів у сфері будівництва, незалежно від суми договору. Після 2000 року аналогічні механізми почали з'являтися в інших зарубіжних країнах (Австралія, Нова Зеландія, Сінгапур, Малайзія, Ірландія) [9, с. 21].

9. *Інститут омбудсмена* як АВС достатньо широко використовується в практиці зарубіжних країн. Вперше запроваджений у Швеції в Конституції 1809 року, якою був запроваджений «омбудсмен юстиції», що розумівся як захисник громадянина або представник народу. Основні його функції нині полягають у наданні консультацій; у роботі зі скаргами; проведенні, за потреби, розслідування; підготовці та оприлюдненні звітів і рекомендацій за результатами розгляду скарг і проведених розслідувань тощо (розповсюджені в США, Німеччині, Великобританії, Бельгії, Франції, Італії, Австрії, Україні тощо).

У науковій літературі розрізняють такі види омбудсманів, як: «організаційні (корпоративні) омбудсмани та галузеві омбудсмани (сфери охорони здоров'я, діти, житлова сфера, медіа, вибори та ін.) у приватноправовій сфері та фінансові омбудсмани, бізнес-омбудсмани, податкові омбудсмани, страхові омбудсмани тощо в публічних правовідносинах» [12, с. 239–240].

Місце АВС у системі права України

Одним із основних і найпростіших способів АВС є *переговори*. Напевне, це саме той спосіб АВС, який не вимагає нормативного врегулювання, – процедура є очевидною для сторін, у більшості випадків до неї вдаються навіть на побутовому рівні. Так само переговори можуть бути першою стадією на шляху до вирішення спору чи врегулювання конфлікту: якщо третейське або медіаційне застереження не було укладено сторонами до виникнення спору, їм все рівно знадобиться стадія переговорів, щоб дійти згоди про передання спору на розгляд до третейського суду або про залучення медіатора. У деяких випадках переговори можуть бути ускладнені та структуровані: сторони домовляються про порядок їх проведення, строки, черговість надання пропозицій тощо, до них можуть залучатися юристи, адвокати, експерти в певній галузі. Тобто формат цього способу АВС є абсолютно гнучким і пристосовується до сторін, обставин спору, його складності тощо.

Особливим різновидом переговорів є *претензійний порядок*. Фактично, це – структуровані переговори, втілені в письмову форму. В Арбітражному процесуальному кодексі України від 06.11.1991 містився Розділ II «Доарбітражне врегулювання господарських спорів», яким було закріплено таку умову судового розгляду господарського спору, як додержання сторонами встановленого для цієї категорії спорів порядку їх доарбітражного врегулювання. Лише в деяких категоріях спорів припускалося звернення до суду незалежно від проведення досудового врегулювання. Саме в цьому розділі встановлювався порядок пред'явлення претензії та строки її розгляду. У подальшому Конституційний Суд України вирішив, що встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист, а до Господарського процесуального кодексу України було внесено зміни у зв'язку із таким рішенням, і досудовий претензійний порядок перестав бути обов'язковим. Чинна редакція ГПК України взагалі позбавилась розділу щодо претензійного порядку, відсилаючи в ст. 19 до положень закону або договору.

Натомість врегулювання претензійного порядку залишилось у стст. 222 і 315 Господарського кодексу України, у Розділі XI Кодексу торговельного мореплавства України, у ст. 27 Закону України «Про житлово-комунальні послуги», Правилах надання послуги з постачання гарячої води, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 11.12.2019 № 1182, Статуті залізниць України, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 № 457, та в багатьох інших нормативно-правових актах. У Правилах перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні, затверджених наказом Міністерства транспорту України від 14.10.1997 № 363, чинних і досі, зазначається обов'язковість пред'явлення претензії вантажовідправником або вантажоодержувачем до перевізника перед поданням позову. Така «обов'язковість» закріплена і в деяких інших підзаконних нормативно-правових актах, однак унаслідок ст. 124 Конституції України обов'язковість досудового порядку має бути встановлена виключно законом, а тому процесуальних перешкод у зверненні особи до суду не виникає.

Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» визначено правові й організаційні засади функціонування системи заходів щодо вирішення колективних трудових спорів (конфліктів). Цей Закон передбачає можливість застосування декількох способів АВС: *претензійного порядку, вирішення спору примирною комісією*, яка може врегулювати конфлікт у переговорному порядку або за допомогою посередництва (у разі прийняття рішення про залучення незалежної сторони). Інструкцією про порядок визначення послідовності розгляду та вирішення колективного трудового спору (конфлікту), затвердженою наказом Національної служби посередництва і примирення (далі – НСПП) від 09.11.2005 № 124, деталізовано положення вищезазначеного Закону.

Примирна комісія діє на підставі Положення про примирну комісію, затвердженого наказом НСПП від 18.11.2008 № 130, Регламенту роботи примирної комісії з розгляду та вирішення колективного трудового спору (конфлікту), затвердженого наказом НСПП від 08.08.2008 № 94, Положення про посередника, затвердженого наказом НСПП від 18.11.2008 № 133.

Трудовий арбітраж – орган, який складається із залучених сторонами фахівців, експертів та інших осіб і ухвалює рішення за сутністю колективного трудового спору (конфлікту). Крім Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», його діяльність врегульовується Регламентом роботи трудового арбітражу за розглядом і вирішенням колективного трудового спору (конфлікту), затвердженим наказом НСПП від 08.08.2008 № 95, Положенням про трудовий арбітраж, затвердженим наказом НСПП від 18.11.2008 № 135, та Положенням про арбітра, затвердженим наказом НСПП від 18.11.2008 № 132.

Найбільш врегульованими на сьогодні залишаються класичні способи АВС – третейський розгляд і міжнародний комерційний арбітраж, які на національному рівні врегульовані законами України «Про третейські суди» та «Про міжнародний комерційний арбітраж». Для цих способів характерним є те, що значну частину нормативного регулювання процедури розгляду покладено на локальні нормативно-правові акти – регламенти й положення постійно діючих

третейських судів та арбітражів. Міжнародний комерційний арбітраж зазначається ще й розгалуженою системою міжнародних нормативно-правових актів з питань арбітражного розгляду. Основним із таких міжнародних договорів у цій сфері є Нью-Йоркська конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень (10.07.1958).

Широкої популярності набула й процедура вирішення спорів за допомогою медіації, яку Закон України «Про медіацію» визначає «як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [13]. Відповідно ст. 3 цього Закону «медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу. Проведення медіації не впливає на перебіг позовної давності. Медіація не проводиться у конфліктах (спорах), що впливають чи можуть вплинути на права й законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками цієї медіації» [13].

Розвитку АВС в Україні сприяють правові приписи, якими закріплено обов'язок суду в підготовчому засіданні з'ясувати, чи бажають сторони укласти мирову угоду, передати справу на розгляд третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, закрити провадження у справі, якщо сторони після відкриття провадження укладуть таку; залишити позов без розгляду, якщо сторони уклали угоду про передачу цього спору на вирішення третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу; відмовити у відкритті провадження у справі, якщо щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав є рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, прийняте в межах його компетенції в Україні за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого документа на примусове виконання такого рішення або рішення суду іноземної держави або міжнародного комерційного арбітражу, визнане в Україні в установленому законом порядку.

Позовна заява та подані разом з нею документи повертаються в разі, якщо до заяви не подано доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору у випадку, коли такі заходи є обов'язковими (п. 7 ч. 4 ст. 185 ЦПК України).

Завдання для перевірки знань

Питання для самоконтролю

1. Правова природа врегулювання спору за участю судді. Підстави проведення.
2. Правова природа третейських судів.
3. Правове регулювання створення та діяльності третейських судів.
4. Класифікація способів альтернативного вирішення спорів.
5. Особливості окремих процедур врегулювання цивільних спорів (медіація, омбудсмен, трудовий арбітраж).

Практичні завдання

Практичне завдання 1

За наслідками огляду практики розгляду Верховним Судом справ про оскарження рішень третейських судів *визначте найпоширеніші підстави оскарження та скасування рішення третейського суду.*

Практичне завдання 2

Працівник Сидоренко В. П. звернувся до комісії щодо трудових спорів (далі – КТС) із заявою про відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю внаслідок нещасного випадку на виробництві. КТС було встановлено, що Сидоренко В. П. винен у порушенні правил техніки безпеки, тому немає підстав для відшкодування йому шкоди.

Не погодившись із таким рішенням КТС, Сидоренко В. П. звернувся до суду.

Які дії судді щодо відкриття провадження у справі, оскільки є рішення комісії у трудових спорах? Який вплив має рішення комісії у трудових спорах на розгляд справи судом? До юрисдикції якого суду належить така справа? Розгляньте усі можливі варіанти залежно від предмета спору.

Практичне завдання 3

Директор ТОВ «Фарм-плюс» своїм наказом позбавив працівника премії, яка виплачувалася за підсумками роботи за рік. Працівник звернувся до юридичного відділу товариства за роз'ясненнями порядку захисту свого порушеного права щодо заробітної плати та позбавлення премії.

Яку пораду повинен надати особі юридичний відділ? До якого виду судочинства належить вирішення цього правового питання?

Практичне завдання 4

Директор навчального закладу наклав адміністративне стягнення (догану) згідно із статтею 147 КЗпП України, на завідувачу технологічного відділення, оскільки за аргументацією адміністрації остання не надала інформацію про вичитані викладачем часи, в зв'язку з чим не було здійснено розрахунку під час виходу викладача у відпустку для догляду за дитиною.

Завідувача відділенням діє на підставі трудового договору й посадової інструкції.

В обов'язки завідувачої відділенням, згідно із посадовою інструкцією, входить: організація та здійснення керівництва навчальною й виховною роботою відділення відповідно до планів, які затверджують заступники директора з навчальної та виховної роботи, забезпечення та виконання планів і навчальних програм, зокрема п. 2.2 Інструкції – вести облік і забезпечувати вичитку годин педагогічного навантаження викладачів та п. 6.4 Розділу «Кваліфікаційні вимоги» – складати довідки про прочитані академічні години викладачами для нарахування їм зарплати.

Завідувача відділенням оскаржила догану: подала заяву, згідно з якою вона діяла в межах повноважень, у неї відсутній обов'язок давати довідку бухгалтерії, про вичитані часи вона повідомила

заступника директора, про відпустку викладача знали також відділ кадрів, який складав наказ та безпосередньо бухгалтерія, яка була ознайомлена під розпис про майбутню відпустку викладача. Також вона вважає догану упередженим відношенням до неї з боку відділу кадрів, який оформив наказ про догану, бухгалтерії яка надала пояснення про відсутність обов'язку нагадувати навчальній частині щодо надання довідок. Вона вважає догану підривом її ділової репутації та статусу, просила притягнути до відповідальності відділ кадрів і бухгалтерію.

Які способи врегулювання спору можна використати? Вирішіть правову ситуацію.

Практичне завдання 5

Між громадянином Михайловим О. Ю. та громадянкою Смірноюю В. С. виник спір з приводу суміжного землекористування.

Які форми захисту їхніх прав можна застосувати? Обґрунтуйте відповідь.

Практичне завдання 6

Охарактеризуйте рішення ВС у справі за апеляційною скаргою ПП «Візит-сервіс» на ухвалу Північного апеляційного господарського суду від 06.12.2021 у справі № 873/216/21 за заявою ПП «Візит-сервіс» про скасування рішення Постійно діючого третейського суду при Асоціації «Українська правнича фундація» від 23.09.2021 у третейській справі № 1504/21 за позовом ТОВ «Поверхність-інвест» до ПП «Візит-сервіс» про стягнення заборгованості за договором.

Визначте підставу оскарження та скасування рішення третейського суду.

Термінологічний словник

Досудове врегулювання спору – врегулювання спірних питань між сторонами у позасудовому порядку (тобто будь-якому несудовому порядку).

Врегулювання спору за участю судді – судова процедура, передбачена ЦПК України, яка полягає у проведенні суддею спільних (за участю всіх сторін) і закритих (з кожною із сторін окремо) нарад з метою мирного врегулювання спору.

Третейський суд – недержавний незалежний орган, який утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку для вирішення спорів, що виникають із цивільних і господарських правовідносин.

АВС – альтернативне вирішення цивільно-правових спорів. Розглядається як несудове вирішення спорів, тобто альтернативу державному правосуддю; як спосіб вирішення спору, заснований лише на досягненні компромісу.

Трудовий арбітраж – орган, який складається із залучених сторонами фахівців, експертів та інших осіб і ухвалює рішення за сутністю колективного трудового спору (конфлікту).

Комісія щодо трудових спорів (КТС) – один із органів, які розглядають індивідуальні трудові спори; створюється та функціонує на підприємстві, в установі, організації; розглядає та вирішує трудові спори, які виникають між працівником і роботодавцем або уповноваженим ним органом, з приводу порушення прав і законних інтересів працівників.

Список рекомендованих джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

2. Справа за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) : Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року у справі № 1-2/2002, № 15-рп/2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02#Text>

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Коли досудове врегулювання суперечки є обов'язковим? URL : <https://firstlegal.com.ua/koli-dosudove-vregulyuvannya-superechki-ye-obov-yazkovim/>

5. Аналітичного огляду стану здійснення цивільного судочинства у 2023 році. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KCS_2023.pdf

6. Сердюк Н. А. Становлення третейського суду як інституту соціальної держави в Україні: історико-правове дослідження : монографія. Київ, 2016. 160 с.

7. Про третейські суди : Закон України від 11 травня 2004 року № 1701-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 35. Ст. 412.

8. Третейські суди в Україні: стан розвитку, статистика, практика та перспективи / Шепель Т. П., Чагін С. М., Колотило М. М., Болтушкіна О. В., Мустафаєва М. Д., Харченко Н. М. Київ, 2018. 52 с.

9. Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів : підручник / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2021. 344 с.

10. Barr L. Whose Dispute Is this Anyway: The Propriety of the Mini-Trial in Promoting Corporate Dispute Resolution. *Journal of Dispute Resolution*. 1987. Vol. 1987. P. 137.

11. Hasan C. Rent-a-judge: Master thesis, 30 credits. Spring, 2009. P. 12–14. URL : <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOid=1558154&fileOid=1564559>

12. Альтернативне вирішення спорів : підруч. / Ю. Д. Притика, Р. Ю. Ханік-Посполітак, С. О. Кравцов та ін. ; за заг. ред. Ю. Д. Притики. Київ : ВД «Дакор», 2021. 436 с.

13. Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтернативне вирішення спорів : підруч. / Ю. Д. Притика, Р. Ю. Ханік-Посполітак, С. О. Кравцов та ін. ; за заг. ред. Ю. Д. Притики. Київ : ВД «Дакор», 2021. 436 с.
2. Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів : підручник / за ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2021. 344 с.
3. Берестова І. Е. Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві та конституційному провадженні : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 496 с.
4. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : моногр. К. : Атіка, 2011. 420 с.
5. Бігун В. С. Основи правосуддя (Термінологія. Філософія. Практика). Київ : Інтерсервіс, 2020. 200 с.
6. Біцай А. В. Участь адвоката в медіації : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Яновської. К. : Алерта, 2017. 260 с.
7. Васильєв С. В. Звернення до суду: алгоритм процесуальних дій (цивільна юрисдикція) : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2021. 474 с.
8. Виконавче провадження: теорія та практика : монографія / за заг. ред. Р. Ф. Ханової, С. О. Кравцова. Харків : Право, 2021. 672 с.
9. Голубєва Н. Ю., Дрогозюк К. Б. Електронне судочинство : навч.-метод. посібн. (для студ. денної та заочно форми навчання). Одеса : Фенікс, 2020. 168 с.
10. Дроздов О., Дроздова О. Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект) / Рада Європи, Європейський Суд з прав людини. 2019. 65 с.
11. Дутко А. О. Юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 176 с.
12. Ізарова І. О. Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2015. 335 с.
13. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : моногр. Харків : Право, 2020. 672 с.

14. Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі : монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. 566 с.

15. Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 518 с.

16. Сердюк Н. А. Становлення третейського суду як інституту соціальної держави в Україні: історико-правове дослідження : монографія. Київ, 2016. 160 с.

17. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.

18. Цивільний та виконавчий процес: міжгалузеві зв'язки. Особливості розгляду судами певних категорій справ та виконання судових рішень : монографія / за заг. ред. С. Я. Фурси, О. О. Русецької, О. О. Хорватової. Київ : Алерта, 2024. 926 с.

19. Цивільне процесуальне право України : підручник. Вид. 2-ге, переробл. та допов. : у 2 т. Т. 2 / за заг. ред. д-р юрид. наук, професора, академіка М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2021. 572 с.

20. Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство : монографія / за заг. ред. С. Я. Фурси, С. С. Бичкової. Київ : Алерта, 2023. 640 с.

21. Цивільний процес : навч. посіб. / О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. та ін. ; за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 336 с.

22. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина) : підруч. / Гетманцев О. В., Кондрат'єва Л. А., Остафійчук Л. А., Паскар А. Л., Татулич І. Ю. ; за ред. О. В. Гетманцева. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 412 с.

23. Чеховська І. В. Альтернативні способи захисту суб'єктивних прав : навч. посіб. Ірпінь : Університет ДФС України, 2022. 428 с.

24. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : моногр. К. : Алерта, 2016. 434 с.

25. Третейські суди в Україні: стан розвитку, статистика, практика та перспективи / Шепель Т. П., Чагін С. М., Колотило М. М., Болтушкіна О. В., Мустафаєва М. Д., Харченко Н. М. Київ, 2018. 52 с.

26. Шпак М. В. Професійне представництво адвоката у цивільному процесі : монографія. Харків : Право, 2020. 224 с.

27. Штефан А. С. Вчення про механізм доказування у цивільному судочинстві : монографія / НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ. К. : Інтерсервіс, 2018. 392 с.

28. Ясинок М. М., Ясинок Д. М. Судові дебати: право, психологія, риторика : наук.-практ. посіб. 3-тє видання. Київ : Алерта, 2023. 176 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗРАЗОК ПОЗОВНОЇ ЗАЯВИ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ ТА СТЯГНЕННЯ АЛІМЕНТІВ (ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ)

До _____
(назва суду)

_____
(адреса суду)

Позивач: _____
(ПІБ позивача)

Місце проживання:

_____
РНОКПП: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

Представник Позивача: _____
(ПІБ представника)

Місце проживання:

_____
РНОКПП: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

Відповідач: _____
(ПІБ відповідача)

Місце проживання:

_____
РНОКПП: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

ПОЗОВНА ЗАЯВА
про розірвання шлюбу та стягнення аліментів

ІСТОРІЯ СПІРНИХ ПРАВОВІДНОСИН

1. _____ року між Позивачем та Відповідачем було укладено шлюб, зареєстрований _____, актовий запис № _____, що підтверджується свідоцтвом про шлюб (оригінал свідоцтва перебуває у Позивача).

2. _____ року від шлюбу народилася дитина – _____, що підтверджується відповідним свідоцтвом про народження (оригінал свідоцтва перебуває у Позивача).

ДОВОДИ ПОЗИВАЧА ЗА СУТНІСТЮ СПІРНИХ ПРАВОВІДНОСИН

I. Щодо стягнення аліментів

а) Доводи Позивача

3. Позивач та Відповідач мають спільну дитину – _____, _____ року народження.

4. Відповідач участі у матеріальному забезпеченні дитини не бере.

б) Нормативно-правове обґрунтування

5. Відповідно до ст. 180 СК України батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття.

6. Частиною 3 ст. 181 СК України передбачено, що за рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються в частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі за вибором того з батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина.

7. Відповідно до ч. 2 ст. 181 СК України розмір аліментів має бути необхідним та достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини. Мінімальний гарантований розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

8. Відповідно до ч. 2 ст. 182 СК України мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

9. Згідно з ч. 1 ст. 183 СК України частка заробітку (доходу) матері, батька, яка буде стягуватися як аліменти на дитину, визначається судом.

10. Відповідно до ч. 1 ст. 191 СК України аліменти на дитину присуджуються за рішенням суду від дня подання позову, а в разі подання заяви про видачу судового наказу – із дня подання такої заяви.

с) Висновки Позивача

11. Відповідач належної допомоги на утримання своєї дитини не надає, чим порушує свій обов'язок, встановлений ст. 180 СК України.

II. Щодо розірвання шлюбу

а) Доводи Позивача

12. З _____ року Позивач і Відповідач спільного господарства та сумісне проживання не ведуть.

13. Сторони втратили почуття взаємної любові, взаємодопомоги й підтримки. Сторони перестали буди родиною.

14. За таких обставин Позивач вважає, що подальше спільне життя та збереження шлюбу стало неможливим.

15. Шлюб сторони розривають вперше.

б) Нормативно-правове обґрунтування

16. Відповідно до ч. 1 ст. 21 Сімейного кодексу України шлюб є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану.

17. Згідно із ч. 1 ст. 110 Сімейного кодексу України позов про розірвання шлюбу може бути пред'явлений одним із подружжя.

18. Згідно із ст. 111 110 Сімейного кодексу України суд вживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства.

19. Відповідно до ч. 1 ст. 112 Сімейного кодексу України суд з'ясовує фактичні взаємини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу, бере до уваги наявність малолітньої дитини, дитини з інвалідністю та інші обставини життя подружжя.

20. Згідно з ч. 2 ст. 112 Сімейного кодексу України Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя та збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення.

21. Згідно із ст. 113 Сімейного кодексу України особа, яка змінила своє прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу надалі іменуватися цим прізвищем або відновити своє дошлюбне прізвище.

с) Висновки Позивача

22. Станом на сьогодні подружні відносини між Позивачем і Відповідачем фактично припинені, спільного господарства не ведуть, а шлюб існує лише формально.

23. Вжиття заходів щодо примирення подружжя, відповідно до ст. 111 СК України, не виправить стан шлюбних відносин, оскільки вказані вище обставини продовжуються впродовж тривалого часу, а спроби примирення між сторонами в минулому не принесли результатів.

III. Щодо розгляду справи за правилами спрощеного провадження

а) Нормативно-правове обґрунтування

24. Згідно з п. 3 ч. 6 ст. 19 ЦПК України для цілей цього Кодексу малозначними справами є: справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства).

25. Згідно п. 1 ч. 1 ст. 274 ЦПК України у порядку спрощеного позовного провадження розглядаються справи малозначні справи.

26. Згідно із п. 1 ч. 4 ст. 274 ЦПК України в порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті справи у спорах, що виникають із сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, розірвання шлюбу та поділ майна подружжя.

б) Доводи Позивача

27. Вважаємо за можливе розгляд справи провести за правилами спрощеного позовного провадження.

IV. Попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат

28. Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються позивачі у справах: про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів чи

зміну способу їх стягнення, а також заявники у разі подання заяви щодо видачі судового наказу про стягнення аліментів.

29. Під час подачі позовної заяви Позивачем було сплачено _____ грн _____ коп. судового збору за вимоги в частині розірвання шлюбу.

V. Щодо підсудності

а) Нормативно-правове обґрунтування

30. Згідно із ч. 1 ст. 27 ЦПК України позови до фізичної особи подають у суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом.

б) Доводи Позивача

31. Місцем зареєстрованого проживання Відповідача є _____, а, відповідно, справа підсудна _____.
(назва суду)

VI. Підтвердження про неподання аналогічного позову

32. Позивач підтверджує, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього самого Відповідача з тим самим предметом та з тих самих підстав.

33. На підставі викладено вище та керуючись стст. 4, 12, 15, 16, 28, 175 ЦПК України, стст. 110, 112, 113, 180, 181, 183 СК України,

ПРОШУ:

1) Стягнути з _____, _____ року народження (РНОКПП: _____) на користь _____, _____ року народження (РНОКПП: _____), аліменти на утримання дитини _____, _____ року народження в розмірі $\frac{1}{4}$ частини усіх видів заробітку (доходу) щомісячно, але не менше 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, починаючи з дати подачі позову і до досягнення дитиною повноліття.

2) Шлюб укладений між _____ та _____, зареєстрований _____, актовий запис № _____ – розірвати.

3) Відновити _____ її дошлюбне прізвище «_____».

Додатки:

- квитанція про сплату судового збору;
- копія паспорта позивача;
- копія РНОКПП позивача;
- копія паспорта відповідача;
- копія РНОКПП відповідача;
- копія свідоцтва про шлюб;
- копія свідоцтва про народження дитини;
- ордер;
- копія свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю;
- копія позовної заяви з додатками.

_____
(ПІБ позивача)

_____
(дата)

_____
(підпис)

**ЗРАЗОК ПОДІЛ СПІЛЬНОГО МАЙНА ПОДРУЖЖЯ
(ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ)**

До _____
(назва суду)

_____ (адреса суду)

Позивач: _____
(ПІБ позивача)

Місце проживання:

РНОКПП: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

Представник Позивача: _____
(ПІБ представника)

Місце проживання:

РНОКПП: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

Відповідач: _____
(ПІБ відповідача)

Місце проживання:

РНОКПП: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

Ціна позову: _____

Судовий збір: _____

ПОЗОВНА ЗЯВА

про припинення права на частку у спільному майні

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

1. _____ року між Позивачем і Відповідачем було зареєстровано шлюб. Ця обставина підтверджується свідоцтвом про шлюб (оригінал було вилучено після розірвання шлюбу).

2. Під час перебування у шлюбі _____ року Позивачем, за письмовою згодою Відповідача, було придбано гараж № _____ в автокооперативі «_____» по вул. _____ у місті _____. Ця обставина підтверджується Витягом з державного реєстру речових прав за _____ рік, інформацією з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та заявою Відповідача (оригінали перебувають у Позивача).

3. Рішенням _____ від _____ року шлюб між Позивачем та Відповідачем було розірвано (оригінал рішення суду перебуває в матеріалах справи № _____).

4. З _____ року Позивач і Відповідач спільного господарства не вели, проживали окремо, спільних дітей не мали, а після розірвання шлюбу повністю перестали підтримувати зв'язок.

5. Незважаючи на те, що гараж перебував у спільній сумісній власності, його утриманням завжди займався Позивач. Відповідач ніколи цим гаражем не цікавилася, оскільки власного автомобіля під час подружнього життя не мала.

ДОВОДИ ПОЗИВАЧА

1. Щодо можливості припинення права на частку у спільному майні

а) Доводи Позивача

6. Спірний гараж було придбано під час перебування Позивача та Відповідача у шлюбі.

б) Нормативно-правове обґрунтування

7. Відповідно до ч. 1 ст. 60 СК України майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

8. Згідно із чч. 1, 3 ст. 368 ЦК України спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності є спільною сумісною власністю. Майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом.

9. Згідно з ч. 1 ст. 365 ЦК України право особи на частку у спільному майні може бути припинене за рішенням суду на підставі позову інших співвласників, якщо: 1) частка є незначною і не може бути виділена в натурі; 2) річ є неподільною; 3) спільне володіння та користування майном є неможливим; 4) таке припинення не завдасть істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї.

10. Відповідно до ч. 2 ст. 365 ЦК України суд постановляє рішення про припинення права особи на частку у спільному майні за умови попереднього внесення позивачем вартості цієї частки на депозитний рахунок суду.

11. Втручання у право власності може бути виправданим згідно зі статтею 1 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і буде відповідати усталеній прецедентній практиці Європейського суду з прав людини (рішення від 23 вересня 1982 року у справі «Спорронг і Лонрот проти Швеції», рішення від 21 лютого 1986 року у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства»),

якщо воно здійснено: з метою врегулювання спору і врахування права власності іншого співвласника (суспільний інтерес); на підставі закону; з дотриманням вимог співмірності і пропорційності.

12. Відповідно до чч. 1, 3 ст. 183 ЦК України подільною є річ, яку можна поділити без втрати її цільового призначення. Неподільною є річ, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення.

с) Судова практика

13. Верховний Суд у своїй постанові від 15.05.2013 у справі № 6-37цс13 вказав, що: *«При поділі майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, в разі, якщо речі є неподільними, присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно допускається лише за його згодою та попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду (частини четверта, п'ята статті 71 СК України).*

За відсутності такої згоди присудження грошової компенсації може мати місце з підстав, передбачених статтею 365 ЦК України.

14. *Тобто для припинення права особи на частку у спільному майні необхідно встановити наявність будь-якої із обставин, передбачених пунктами 1–3 частини першої статті 365 ЦК України за умови, що таке припинення не завдасть істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї та попереднього внесення позивачем вартості цієї частки на депозитний рахунок суду».*

15. Аналогічна позиція викладена в Постанові Верховного Суду від 20.06.2020 у справі № 174/7/17.

16. Верховний Суд у своїй постанові від 10.01.2019 у справі № 496/3710/16 вказав, що: *«Висновок про істотність шкоди, яка може бути завдана співвласнику, вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням обставин справи та об'єкта, який є спільним майном».*

д) Висновки Позивача

17. Належний Позивачу гараж є спільним майном подружжя, оскільки був придбаний під час перебування у шлюбі з Відповідачем.

18. Спірний гараж є неподільним, оскільки, враховуючи його площу на розташування, виділити в натурі ½ його частину неможливо.

19. Припинення права власності Відповідача на частину гаражу не завдасть істотної шкоди її інтересам, оскільки вона ніколи гаражем, як своєю власністю не цікавилася, за призначенням його не використовувала, ніколи не брала участі в його утриманні, автомобіля у власності, наскільки відомо Позивачу, не має.

20. Згідно із Звітом про оцінку майна ринкова вартість гаражу становить _____ грн 00 коп. На виконання ч. 2 ст. 365 ЦК України Позивач вніс на депозитний рахунок суду _____ грн 00 коп., як половину вартості спірного майна.

II. Щодо підсудності

а) Нормативно-правове обґрунтування

21. Згідно із ч. 1 ст. 30 ЦПК України позови, що виникають із приводу нерухомого майна, подають за місцеперебуванням майна або основної його частини. Якщо пов'язані між собою позовні вимоги пред'явлені одночасно щодо декількох об'єктів нерухомого майна, спір розглядається за місцеперебуванням об'єкта, вартість якого є найвищою.

б) Висновки Позивача

22. Оскільки спірний гараж є спільною сумісною власністю сторін у справі та перебуває за адресою, _____ справа підсудна _____.

III. Щодо малозначності спору

а) Нормативно-правове обґрунтування

23. Згідно із п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України для цілей цього Кодексу малозначними справами є справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

24. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 274 ЦПК України у порядку спрощеного позовного провадження розглядаються малозначні справи.

25. Частиною 2 ст. 274 ЦПК України у порядку спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка інша справа, віднесена до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених у частині четвертій цієї статті.

IV. Висновки Позивача

26. Вважаю, що спір, який виник, може бути розглянутий судом за правилами спрощеного позовного провадження з таких причин.

27. По-перше, справу може бути віднесено до малозначних на підставі ст. 19 ЦПК України.

28. По-друге, цей спір не підпадає під обмеження, встановлені ч. 4 ст. 274 ЦПК України.

29. Крім того, ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, кількість сторін у справі є незначною, обсяг доказів у справі є невеликий, спір значного суспільного інтересу не має.

30. Враховуючи усе вищезазначене, вважаю, що у суду є всі підстави для розгляду справи у порядку спрощеного позовного провадження.

V. Щодо попереднього визначення суми судових витрат

а) Нормативно-правове обґрунтування

31. Згідно із ч. 1 ст. 134 ЦПК України одночасно з першою заявою за сутністю спору кожна сторона подає до суду попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які вона понесла і які очікує понести в зв'язку із розглядом справи.

32. Відповідно до ч. 1, 3 ст. 133 ЦПК України судові витрати складаються із судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. До витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать витрати на професійну правничу допомогу.

33. Відповідно до чч. 1, 2 ст. 30 Закону України «Про адвокатуру» гонорар є формою винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту.

34. Порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо визначаються в договорі про надання правової допомоги.

35. Відповідно до ч. 8 ст. 141 ЦПК України розмір витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи, встановлюється судом на підставі поданих сторонами доказів (договорів, рахунків тощо).

36. Такі докази подаються до закінчення судових дебатів у справі або впродовж п'яти днів після ухвалення рішення суду за умови, що до закінчення судових дебатів у справі сторона зробила про це відповідну заяву.

б) Судова практика

37. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 19.02.2020 у справі № 755/9215/15 вказано, що *«розмір витрат на оплату професійної правничої допомоги адвоката встановлюється і розподіляється судом згідно з умовами договору про надання правничої допомоги у разі надання відповідних доказів щодо обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості, як уже сплаченої, так і тієї, що лише підлягає сплаті (буде сплачена) відповідною стороною або третьою особою».*

с) Висновки Позивача

38. З метою захисту своїх інтересів Позивач уклав договір про надання правової допомоги та за умов договору має сплатити гонорар за надання професійної правничої допомоги у фіксованому розмірі – _____ грн, що підтверджується Договором про надання правової допомоги, актом прийому-передачі (оригінали документів перебувають у Позивача).

39. Крім того, Позивач сплати судовий збір у розмірі _____ грн.

VI. Підтвердження про неподання аналогічного позову

40. Позивач підтверджує, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього самого Відповідача з тим самим предметом та з тих самих підстав.

VII. Загальні висновки позивача

41. Спірний гараж є спільною сумісною власністю Позивача та Відповідача оскільки його було придбано під час перебування у шлюбі.

42. Оскільки спірний гараж неможливо поділити в натурі, щоб зберегти його функціональне призначення, припинення права власності не завдасть істотної шкоди інтересам Відповідача, вважаю за можливе припинення права власності на частину гаражу, що належить Відповідачу в порядку ст. 365 ЦК України.

43. Відповідач ніколи не брала участі в утриманні спірного гаражу, Позивач завжди сам з моменту придбання витрачав кошти на утримання цього майна.

44. З огляду на засади розумності вважаю за потрібне стягнути з Відповідача витрати на утримання спільного майна в розмірі _____ грн 00 коп.

45. З урахуванням вищевказаного, керуючись стст. 284, 285, 287 ЦПК України,

ПРОШУ:

1. Визнати справу малозначною, а розгляд справи проводити за правилами спрощеного провадження.

2. Визнати гараж № № _____ в автокооперативі «_____» по вул. _____ у місті _____, реєстраційний номер об'єкта нерухомого майна _____, спільною сумісною власністю _____ та _____.

3. Припинити право власності _____ на частку у спільному майні, а саме: на 1/2 частину гаражу № № _____ в автокооперативі «_____» по вул. _____ у місті _____, реєстраційний номер об'єкта нерухомого майна _____.

4. Виплатити _____ (РНОКПП _____), внесені _____ (РНОКПП _____), в рахунок компенсації за припинення права власності на 1/2 частину гаражу № _____ в автокооперативі «_____» по вул. _____ у місті _____, реєстраційний номер об'єкта нерухомого майна _____ грошові кошти в сумі _____ грн 00 коп., внесені на депозитний рахунок суду.

Додатки:

- оригінал квитанції про сплату судового збору;
- копія паспорта позивача;
- копія РНОКПП позивача;
- копія паспорта відповідача;
- копія РНОКПП відповідача;
- копія свідоцтва про шлюб;
- копія рішення суду про розірвання шлюбу;
- копія витягу з ДРРП на гараж;
- копія технічного паспорта на гараж;
- копія оцінки вартості гаражу;
- копія довідки автокооперативу «_____»;
- копія договору про надання правової допомоги;
- ордер;
- копія квитанції про оплату правової допомоги;
- копія свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю;
- копія позовної заяви з додатками.

ЗРАЗОК ЗАЯВИ ПРО УСИНОВЛЕННЯ (ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ)

До _____
(назва суду)

_____
(адреса суду)

Заявник: _____
(ПІБ заявника)

Місце проживання:

РНОКПП: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

Представник Заявника: _____
(ПІБ представника)

Місце проживання:

РНОКПП: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

Заінтересовані особи: _____
(ПІБ матері дитини)

Місце проживання:

РНОКПП: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

_____
(повна назва служби у справах дітей)

Місцеперебування:

Код в ЄДРПОУ: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

ЗАЯВА
про усиновлення дитини

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

1. Між _____ та _____ року було укладено шлюб, який було зареєстровано _____, актовий запис № _____.

2. Від шлюбу народилася дитина – _____, _____ року народження, що підтверджується свідоцтвом про народження (оригінал свідоцтва перебуває в заявника).

3. Оскільки життя в шлюбі не склалося, _____ року _____ подала до суду позовну заяву про розірвання шлюбу та стягнення аліментів на утримання дитини _____, _____ року народження та на її утримання до досягнення сином трирічного віку.

4. Рішенням _____ (назва суду) від _____ у справі № _____ шлюб між _____ та _____ було розірвано, вирішено стягнути з _____ на користь _____, аліменти на утримання дитини _____, _____ року народження в розмірі $\frac{1}{4}$ частини усіх видів заробітку (доходу) щомісячно, але не менше 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, починаючи з дати подачі позову і до досягнення дитиною повноліття.

5. Біологічний батько дитини із сім'єю з _____ року не проживає, не займається вихованням та утриманням дитини, не дбає про її здоров'я. _____ не проявляє батьківської турботи, матеріально не допомагає, аліменти на дитину не сплачує.

6. _____ року _____ уклала шлюб з _____, який було зареєстровано _____, актовий запис № _____. Після державної реєстрації шлюбу _____ взяла прізвище чоловіка «_____», що підтверджується відповідним свідоцтвом про шлюб (оригінал свідоцтва перебуває у заявника).

7. Заявник турбується про дитину _____, _____ року народження, як про рідну, дбає про її здоров'я, всі витрати на дитину оплачує та має намір всиновити _____.

8. _____ року біологічний батько _____ написав заяву, що дає згоду на усиновлення заявником, _____ року народження, своєї дитини _____, _____ року народження, не заперечує проти зміни її прізвища та по батькові та включення запису про заявника, як батька до актового запису про народження малолітньої дитини. Ця заява завірена нотаріально державним нотаріусом _____, зареєстровано в реєстрі № _____ (оригінал заяви перебуває у заявника).

9. Відповідно до розрахунку заборгованості зі сплати аліментів за період з _____ р. по _____ року розмір заборгованості з аліментів станом на _____ року становить _____ грн.

10. Заявник нині працює у _____, має гарний стан здоров'я та достатній дохід для утримання дитини, на роботі характеризується позитивно, що підтверджується відповідними довідками (оригінали перебувають у заявника).

11. Заявник, мати дитини, дитина проживають разом однією сім'єю за адресою: _____, що підтверджується відповідними довідками.

II. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

12. Згідно з п. 4 ч. 2 ст. 293 ЦПК України суд розглядає в порядку окремого провадження справи про усиновлення.

13. Згідно із ст. 207 СК України усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого статтею 282 цього Кодексу. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

14. Відповідно до ч. 1 ст. 208 СК України усиновленою може бути дитина (стаття 6 цього Кодексу).

15. Згідно з ч. 1 ст. 6 СК України правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття.

16. Згідно з чч. 1, 2 ст. 211 СК України усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини. Усиновлювачем може бути особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш ніж на п'ятнадцять років.

17. Згідно ст. 217 СК України усиновлення дитини здійснюється за вільною згодою її батьків; згода батьків на усиновлення дитини має бути безумовною; угода про надання усиновлювачем плати за згоду на усиновлення дитини батькам, опікунам чи іншим особам, з якими вона проживає, є нікчемною; згода батьків на усиновлення може бути дана ними лише після досягнення дитиною двомісячного віку; якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, крім їхньої згоди на усиновлення, потрібна згода їхніх батьків; письмова згода батьків на усиновлення засвідчується нотаріусом; мати, батько дитини мають право відкликати свою згоду на усиновлення до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

18. Згідно із ст. 229 СК України особа, яка подала заяву про усиновлення, може виявити бажання бути записаною у Книзі реєстрації народжень матір'ю, батьком дитини або повнолітньої особи. Якщо усиновлюється дитина, яка досягла семи років, то для запису усиновлювача матір'ю, батьком потрібна згода дитини, крім випадку, передбаченого частиною четвертою статті 218 цього Кодексу. Суд задовольняє таку заяву усиновлювача у рішенні про усиновлення, якщо це відповідає інтересам дитини.

19. Згідно з ч. 2 ст. 231 СК України якщо усиновлювач записується батьком дитини, відповідно, змінюється по батькові дитини.

III. СУДОВА ПРАКТИКА

20. Пунктом 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» роз'яснено, що, вирішуючи заяву за сутністю, суд зобов'язаний перевірити наявність передбачених законом підстав для усиновлення, зокрема: чи дали батьки дитини згоду на це (якщо вона потрібна); чи може заявник бути усиновлювачем; чи є дитина, відповідно до законодавства, суб'єктом усиновлення і чи виконано вимоги чч. 1–3 ст. 218 СК щодо наявності згоди дитини; чи відповідають висновок органу опіки та піклування і дозвіл на усиновлення уповноваженого органу виконавчої влади необхідним вимогам.

IV. ЩОДО ПІДСУДНОСТІ

а) Нормативно-правове обґрунтування

21. Згідно з ст. 310 ЦПК України заява про усиновлення дитини або повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, подається до суду за місцем їх проживання.

б) Висновки Заявника

22. Оскільки місцем проживання Заявника _____ справа підсудна _____ (назва суду).

V. ПОПЕРЕДНІЙ (ОРІЄНТОВНИЙ) РОЗРАХУНОК СУМИ СУДОВИХ ВИТРАТ

23. Під час подачі заяви Заявник сплатив _____ грн _____ коп. судового збору.

VI. ПІДТВЕРДЖЕННЯ ПРО НЕПОДАННЯ АНАЛОГІЧНОГО ПОЗОВУ

24. Заявник підтверджує, що ним не подано іншої заяви (заяв) з тими самими вимогами та з тих самих підстав.

VII. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ ЗАЯВНИКА

25. Батьками дитини _____, _____ року народження є _____ та _____.

26. Оскільки шлюб між _____ та _____ було розірвано, остання уклала шлюб із _____.

27. Дитина – _____ проживає із матір'ю та заявником, який сприймає _____, як рідну дитину, турбується про неї, матеріально забезпечує.

28. Біологічний батько _____ надав нотаріальну заяву, що не заперчує проти усиновлення заявником його дитини – _____.

29. Враховуючи стан здоров'я, рівень доходу, заявник хоче та може усиновити _____.

30. На підставі викладено вище та керуючись стст. 207, 208, 211, 217 СК України, ст. ст. 310, 311 ЦПК України,

ПРОШУ:

1) Оголосити _____, _____ року народження усиновлювачем дитини – _____, _____ року народження.

2) Внести зміни до актового запису № _____ від _____ року про народження дитини _____, _____ року народження, складеного _____:

– змінити прізвище з «_____» на «_____»;

– змінити по батькові з «_____» на «_____»;

– Заявника – _____, _____ року народження, записати батьком дитини;

Додатки:

– квитанція про сплату судового збору;

– копія паспорта заявника;

– копія РНОКПП заявника;

– копія довідки про місце роботи заявника;

– копія довідки про доходи заявника;

– копія довідки про стан здоров'я заявника;

– Характеристика заявника;

– копія свідоцтва про народження дитини;

– копія рішення суду про розірвання шлюбу та стягнення аліментів;

– копія свідоцтва про шлюб;

– копія висновку органу опіки та піклування про доцільність усиновлення

– копія згоди на усиновлення від біологічного батька;

– копія згоди на усиновлення від матері;

– копія згоди на усиновлення від дитини;

– копія розрахунку заборгованості щодо аліментів;

– ордер;

– копія свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю;

– три копії заяви з додатками.

_____
(ПІБ заявника)

_____
(дата)

_____
(підпис)

**ЗРАЗОК ЗАЯВИ ПРО ВИДАЧУ СУДОВОГО НАКАЗУ
ПРО СТЯГНЕННЯ ЗАБОРГОВАНOSTІ
ЗА ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИМИ ПОСЛУГАМИ
(НАКАЗНЕ ПРОВАДЖЕННЯ)**

До _____
(назва суду)

_____
(адреса суду)

Стягувач: _____
(назва стягувача)

Місцеперебування:

Код в ЄДРПОУ: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

Представник стягувача: _____
(ПІБ представника)

Місце проживання:

РНОКПП: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

Боржник: _____
(ПІБ боржника)

Місце проживання:

РНОКПП: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

ЗАЯВА про видачу судового наказу

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

1. ОСББ _____ (далі – Заявник) було створено _____ з метою утримання будинку № _____ по вул. _____ у м. _____, що підтверджується витягом з ЄДРЮОФОПГФ та Статутом ОСББ.
2. З _____ року головою правління ОСББ «_____» є – _____.
3. _____ (далі – Боржник) є власником квартири № _____ будинку № _____ по вул. _____ у м. _____, що підтверджується Інформацією з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.
4. Згідно із Статутом ОСББ «_____» до виключної компетенції загальних зборів належить затвердження кошторису, визначення розмірів внесків і платежів.
5. _____ року загальними зборами ОСББ «_____» було встановлено внесок на утримання будинку _____ грн/м² для квартир.
6. Оскільки Боржником належно не виконується обов'язок з утримання будинку, своєчасно та повним обсягом не сплачуються внески, Заявник змушений звертатись до суду із вказаною заявою про стягнення заборгованості у розмірі _____ грн за період з _____ року по _____ (розрахунок додається).

II. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

7. Згідно із ст. 2 ст. 7 Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» кожний співвласник несе зобов'язання щодо належного утримання, експлуатації, реконструкції, реставрації, поточного та капітального ремонтів, технічного переоснащення спільного майна багатоквартирного будинку пропорційно до його частки співвласника.
8. Відповідно до частини першої статті 17 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» для забезпечення виконання власниками приміщень своїх обов'язків об'єднання має право вимагати від співвласників своєчасної та повним обсягом сплати всіх встановлених цим Законом та статутом об'єднання внесків і платежів, зокрема відрахувань до резервного та ремонтного фондів; звертатися до суду в разі відмови співвласника відшкодувати заподіяні збитки, своєчасно та повним обсягом сплачувати всі встановлені цим Законом та статутом об'єднання внески і платежі, зокрема відрахування до резервного та ремонтного фондів тощо.
9. Відповідно до положень ст. 322 Цивільного кодексу України власник зобов'язаний утримувати майно, що йому належить, якщо інше не встановлено договором або законом.
10. Статтею 162 Житлового кодексу України передбачено, що власник зобов'язаний своєчасно вносити квартирну плату та плату за комунальні послуги.
11. Частина 1 ст. 509 ЦК України дає визначення зобов'язання як правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.
12. Відповідно до положень стст. 526, 530 ЦК України зобов'язання має виконуватися належно згідно з умовами договору та вимогами ЦК України, іншими актами цивільного законодавства, якщо у зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк (термін).
13. Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 161 ЦПК України судовий наказ може бути видано, якщо заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, електронних комунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та 3 % річних, нарахованих заявником на суму заборгованості.

14. Згідно із ч. 2 ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3 % річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

15. Під час подачі цієї заяви Заявник сплатив судовий збір у розмірі _____ грн та оплатив надання правничої допомоги в розмірі _____ грн.

16. На підставі викладеного, керуючись ст. 162 ЖК України, стст. 161, 162, 163, 164 ЦПК України,

ПРОШУ:

1. Видати судовий наказ про стягнення з _____ (РНОКПП _____), як власника квартири № _____ по вул. _____ у м. _____ на користь Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку «_____» (код в ЄДРПОУ: _____, адреса: _____) заборгованість з утримання будинку та прибудинкової території за період з _____ року по _____ року в розмірі _____ грн і судових витрат у вигляді сплати судового збору в розмірі _____ грн і витрат на надання правничої допомоги в розмірі _____ грн.

Додатки:

- квитанція про сплату судового збору;
- копія Статуту ОСББ «_____»
- копія витягу з ЄДРЮОФОПГО;
- копія кошторису;
- копія розрахунку заборгованості;
- витяг з Державного реєстру речових прав;
- копія договору про надання правової допомоги № _____;
- копія акта прийому-передачі юридичних послуг;
- копія квитанції про оплату юридичних послуг;
- ордер;
- копія свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю;
- копія заяви з додатками.

_____
(ПІБ представника)

_____
(дата)

_____
(підпис)

**ЗРАЗОК ЗАЯВИ ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ
(ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ)**

До _____
(назва суду)

_____
(адреса суду)

Позивач: _____
(ПІБ позивача)

Місце проживання:

РНОКПП: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

Представник Позивача: _____
(ПІБ представника)

Місце проживання:

РНОКПП: _____

Номери засобів зв'язку: _____

Адреса електронної пошти: _____

Офіційна електронна адреса: _____

Має / Не має зареєстрованого Електронного кабінету
в підсистемі Електронний суд ЄСІТС

**ЗАЯВА
про забезпечення позову**

1. Позивачем до _____ було подано позовну заяву про витребування майна із чужого незаконного володіння та скасування державної реєстрації права власності на нерухоме майно, а саме приміщення № _____, яке розміщене за адресою: _____.

I. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

2. Згідно із ст. 149 ЦПК України суд за заявою учасника справи має право вжити передбачених статтею 150 цього Кодексу заходів забезпечення позову. Забезпечення позову допускається як до подання позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду.

3. Відповідно до ч. 2 ст. 150 ЦПК України суд може застосувати кілька заходів забезпечення позову.

4. Згідно з пп. 1, 2, ч. 1 ст. 150 ЦПК України позов забезпечується: 1) накладенням арешту на майно та/або грошові кошти, що належать або підлягають передачі або сплаті відповідачеві та перебувають у нього чи в інших осіб; 2) заборонаю вчиняти певні дії.

5. Згідно із ч. 5 ст. 151 ЦПК України у заяві можуть бути зазначені кілька заходів забезпечення позову, що мають бути вжиті судом, із обґрунтуванням доцільності вжиття кожного з цих заходів.

II. ОБґРУНТУВАННЯ ПОТРЕБИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПОЗОВУ

6. Предметом позову є витребування спірного приміщення № ____, право власності на яке нині зареєстроване за відповідачем.

7. Під час підготовки позовної заяви у мережі «Інтернет» було виявлено декілька оголошень про продаж спірного приміщення (копії оголошень про продаж додаються).

8. Вважаю, що відчуження спірного приміщення на користь третьої особи може істотно ускладнити виконання рішення суду у випадку задоволення позовних вимог та змусить звертатися до суду з аналогічним позовом вже до нового власника.

9. Крім того, з фото, розмішених в оголошень про продаж, видно, що у спірному приміщенні були проведені будівельні роботи щодо перепланування.

10. З метою уникнення подальшого руйнування приміщення вважаю за потрібне заборонити відповідачу здійснювати будь-які ремонтні / будівельні роботи у спірному приміщенні.

11. На підставі викладеного, керуючись стст. 149, 150 ЦПК України,

ПРОШУ:

1. Прийняти та розглянути це клопотання.

2. Вжити заходів забезпечення позову за допомогою накладення арешту на приміщення № _____, площею _____ кв. м, реєстраційний номер об'єкта нерухомого майна: _____, яке розміщене за адресою: _____ зокрема вести будь-які роботи з ремонту, перебудови або реконструкції приміщення.

3. Вжити заходів забезпечення позову за допомогою заборони будь-яким особам вчиняти дії щодо приміщення № ____, площею _____ кв. м, реєстраційний номер об'єкта нерухомого майна: _____, яке розміщене за адресою: _____ зокрема вести будь-які роботи з ремонту, перебудови або реконструкції приміщення.

Додатки:

- квитанція про сплату судового збору;
- скриншоти оголошень про продаж.

_____
(ПІБ представника)

_____
(дата)

_____
(підпис)

Навчальне видання

Миколаєць Вікторія Анатоліївна,
Котович Ігор Олександрович

**ПРИНЦИПИ ТА ПРОЦЕДУРИ СУДОЧИНСТВА
(«ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО»)**

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск	<i>А. В. Лавренюк</i>
Відповідальний редактор	<i>М. М. Грабарчук</i>
Редактор	<i>М. П. Клименко</i>
Форматування та комп'ютерна верстка	<i>Д. П. Завальницька</i>

Здано до друку 05.09.2024. Формат 60 × 84 / 14
Папір офсетний № 1. Гарнітура «Times New Roman»
Ум. друк. арк. 8.66
Наклад 300 прим. Замовлення № 1113

Підготовлено до друку редакційно-видавничим відділом
Державного податкового університету
08205, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська область,
Україна

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовлювачів і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022*